

Obsah 1/2020

František Mikš

Editorial 2

ROGER SCRUTON 1944–2020

Petr Fiala

O Rogeru Scrutonovi osobně 4

Petr Osolsobě

Roger Scruton a jeho Brno 7

Martin Fiala

Poslední rok Rogera Scrutona 11

TÉMA: CO S ČESKOU POLITIKOU

Jiří Nantl

Co musí Česko udělat, pokud chce uspět 14

Michal Kubát

Parlamentní režim v ČR po třiceti letech 19

Vojtěch Šimíček

Volba, kterou vlastně nikdo nechtěl –
a jak dále? 24

NÁZORY

Jiří Hanuš

Koktejl moderní doby 28

Petr Dvořák

Proč Evropská unie mluví tak, jak mluví 30

PORTRÉT: MIKULÁŠ LOBKOWICZ

Mikuláš Lobkowicz

Kultura mezi neurčitostí a jistotou 37

Lenka Karfíková / Vojtěch Novotný /

Zdeněk Jančařík

Vzpomínky na Mikuláše Lobkowicze 41

ARCHITEKTURA

Petr Pelčák

Architekt Anton Schweighofer 49

LITERATURA & KULTURA

Peter Demetz

Mussolini v kině 54

Jiří Munzar

Kafkův poslední proces 64

Kateřina Szczepaniková

Člověk Tomáš 68

Tomáš Mazáč

Nemám času 72

Petr Fiala

Spalující vášně Tomáše Mazáče 76

VAŠI NEJMILEJŠÍ BÁSNÍCI?

Milan Uhde

Ta růže dát se chtěla všem 78

NAD KNIHAMÍ

Jiří Hanuš

Kánon Václava Klause: jeho síla a slabiny 82

Martin Fiala

Dva Benové a jejich recept, jak uzdravit
americkou společnost 85

VÝTVARNÉ UMĚNÍ

František Mikš

Přepych, klid a rozkoš. Henri Matisse:
modernista, experimentátor i Sultán Riviéry 88

Editorial

František Mikš

Začít musím smutně: v lednu nás po krátké těžké nemoci opustil náš britský přítel Sir Roger Scruton, jehož památce toto číslo věnujeme. Na takto malém prostoru nemohu vyjádřit vše, za co mu vděčíme, náš časopis i my osobně. Vzpomínám na tuto mimořádně všestrannou osobnost je proto vyhrazena úvodní část čísla. Roger byl mimo jiné jeden z prvních členů naší redakční rady a vždy nás v mnoha směrech inspiroval – například svým charakteristickým propojováním politiky a kultury. Právě takto jsme od začátku náš časopis koncipovali a kultura na stránky *Kontextů* vždy neodmyslitelně patřila. A bude to tak i nadále.

Jinak jsme se ale v naší konzervativní revui po letech odhodlali i k určitým změnám a inovacím. Nejviditelnější je to asi na nově pojaté grafice a obálce, která, jak doufáme, tradičněji zaměřené příznivce nevyleká. Brzy také spustíme internetovou verzi časopisu, kde vedle aktuálních textů naleznete i archiv nejlepších článků z minulých ročníků. Do budoucna se budeme snažit přinášet kratší a hutnější příspěvky a rovněž otevírat prostor pro nové zajímavé autory. Ideové zaměření časopisu se samozřejmě nemění, stejně jako jeho editoři, z nichž někteří jsou s ním spojeni od samého počátku v roce 1990.

Další novinkou je rubrika *Co s českou politikou*, kterou reagujeme na dlouhodobý vývoj v naší zemi. Česká republika je krásná a bezpečná země, většina věcí tu zatím nějak funguje, ekonomice se daří a levicově-populistická vláda rozdává, kde to jde, aby

uplatila své voliče. Situace pod povrchem je však mnohem horší. Žijeme z podstaty a mentálně se vracíme zpět do doby předlistopadové. Vláda neinvestuje do budoucnosti země, neřeší její nejpalčivější problémy, dokonce se nad nimi ani nezamýšlí. Jejím hlavním programem je nejen bezúčelně spásat plody práce činnorodých lidí, ale také jim co nejvíc komplikovat vše, co dělají. Jak jinak si vysvětlit stále obludnější byrokracii uvalovanou na firmy, na drobné živnostníky (nejnověji třetí a čtvrtou vlnou EET), na školy a nejrůznější instituce a nakonec i na naše soukromé životy? Každý, kdo v této zemi něco aktivně vytváří a buduje, dobře ví, o čem je řeč.

Třicet let po pádu komunismu je u nás premiérem bývalý komunista a bezskrupulózní oligarcha, jehož byznys je založený na dotačním kořistění doma i v Evropě, navíc trestně stíhaný. Za sebou má silnou „stranu“, která vlastně ani není stranou, jako spíše lokajským spolkem sloužícím jeho ekonomickým zájmům. Na Hradě sedí nemocný a nevyzpytatelný člověk, jehož politické kroky vede nutková potřeba mstít se za minulé křivdy, skutečné i domnělé. Jak je možné, že jsme k něčemu takovému dospěli? Vždyť od devadesátých let u nás za čistotu politiky bojovala celá řada vlivných občanských sdružení, zapálených aktivistů, intelektuálů a novinářů. Bojovalo se proti „prohnilé politice“ málo? Nebo naopak moc, a především kýčovitě a hloupě? Mnohokrát jsme na našich stránkách upozorňovali, že „antipolitické“ naladění v částech naší společnosti může zemi přivést do velkých problémů. Místo

toho, abychom politiku kultivovali a rozvíjeli, jsme jí opovrhovali a hledali různé „nepolitické“ alternativy. Nyní pláčeme nad výsledkem. Jak z toho ven?

Problémy české politiky lze účinně zmírnit – i když ne úplně vyřešit – vhodnými institucionálními reformami, jak v tomto čísle píše politolog Michal Kubát. Kroky, které v tomto směru podnikly minulé vlády, nám bohužel nijak nepomohly. Zvláště nesystémové zavedení přímé volby prezidenta do českého politického systému, navzdory tomu, že před ním většina odborníků varovala. Dokážeme se z toho poučit, nebo budeme v destrukci politického systému pokračovat? Nejrozumnější nápady jsou již na stole – přímá volba hejtmánů a starostů, zavedení různých závazných referend a lidových vet, snížení věkové hranice volebního práva na 16 let, kvóty pro ženy v klíčových politických pozicích. Neměli bychom se namísto podobných

skoků do neznáma raději držet osvědčených politických řešení, která v západních demokraciích fungují a hodí se do našich podmínek? V rubrice *Co s českou politikou* budeme nadále přinášet články a studie různých výrazných autorů, kteří současné problémy české politiky a společnosti nejen popisují, ale současně nabízejí i rozumné návrhy na jejich řešení.

Vážení čtenáři, přejeme vám pěkné čtení. ■

František Mikš (1966),
šéfredaktor revue *Kontexty*
a nakladatelství
Books & Pipes.

Kontexty

časopis o kultuře a společnosti

**BOOKS
& PIPES**

Vydává **Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK)** ve spolupráci s nakladatelstvím **Books & Pipes**

Adresa redakce: Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax 545 213 862, email: cdk@cdk.cz, <http://www.cdk.cz>

Ročník XII. (v návaznosti na časopis *Proglas* ročník XXXI.) • Vychází šestkrát ročně • **Editoři** Stanislav Balík, Petr Fiala, Jiří Hanuš, František Mikš (šéfredaktor) • **Redakce** Petr Dvořák, Martin Fiala, Kateřina Hloušková, Kateřina Mikšová (jazyková redaktorka), Lenka Váchová (výkonná redaktorka) • **Grafika a sazba** Jiří Mičkal • **Celoroční předplatné** 600 Kč • **Sponzorské předplatné** 1 200 Kč • **Objednávky předplatného** Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax: 545 213 862, email: objednavky@cdk.cz • **Bankovní spojení** 120 402 514 / 0600 • Nevyžádané rukopisy se nevracejí • **Registrace MK ČR** E 18685 • **ISSN** 18036988 • **Na obálce** Henri Matisse: Radosti života, 1906, výřez

Vychází s finanční podporou Statutárního města Brna, Ministerstva kultury ČR a Státního fondu kultury ČR.

O Rogeru Scrutonovi osobně

Petr Fiala

Po lednovém úmrtí Sira Rogera Scrutona jsem měl několik příležitostí s vděčností připomenout v médiích, na Masarykově univerzitě i jinde jeho dílo, a především jeho význam pro konzervativní myšlení a pro naši zemi.

Když přemýšlím nad těmito řádky pro *Kontexty*, napadají mě osobnější vzpomínky a souvislosti.

Vždyť Roger byl v posledních 35 letech v různé míře propojen s tím, co dělám. Stál v pozadí brněnské podzemní univerzity, které jsem se účastnil od jejího počátku v roce 1984 až do sametové revoluce. Tehdy byl pro mě Roger mytická postava. Věděl jsem o něm, ale neznal jsem ho osobně, protože to už nesměl jezdit do socialistického Československa.

Díky podzemní univerzitě jsem si ujasnil, že jsem konzervativec, nejen ustrojením a rodinnou výbavou, ale racionálně, na základě poznání a z přesvědčení. O to více jsem se těšil na setkání s Rogerem, kterých bylo po listopadu 1989 posléze nepočítaně. Ta přátelská, plná radosti z poznávání a z filozofie se uskutečňovala především v bytech Petra Oslzlého a Miroslava „Mikina“ Pospíšila, kde se ostatně předtím odehrávaly i přednášky podzemní univerzity.

Na Masarykově univerzitě jsem se snažil vybudovat politologii a jedna z prvních knih, kterou jsme vůbec měli v češtině k dispozici, byl Scrutonův *Slovník politického myšlení*. Při Rogerových návštěvách Brna jsem ho často požádal o přednášku pro naše studenty. Nikdy neodmítl. Přednášel česky, náš jazyk se naučil, aby nám lépe rozuměl. Bylo to důležité, znalost angličtiny byla tehdy velmi slabá, přednášky profesora Scrutona měly velký význam. Nemluvil ale jen o politice, právním státu a institucích, ale třeba i o tom, jak má vypadat kvalitní univerzita.

Roger byl v 90. letech také členem redakčního kruhu časopisu *Proglas*, na který naše *Kontexty* přímo navazují. Přetiskovali jsme jeho texty a články z *The Salisbury Review*, kterou řídil. Postupně jsme začali vydávat i některé jeho knihy. A já se stále více učil vážit si Rogera Scrutona nejen jako politického myslitele a klíčové postavy konzervativního myšlení, ale také jako filozofa, estetika, člověka nejen reflektujícího, ale především žijícího kulturou.

V roce 2004 slavil Roger šedesátiny a brněnská oslava se konala při jeho návštěvě v bytě u Petra Oslzlého. Chtěli jsme mu dát nějaký neobyčejný dárek. Obrátili jsme se na našeho kamaráda, významného hudebního skladatele Pavla Zemka Nováka, aby pro Rogera Scrutona složil skladbu. A Pavel ji vytvořil. Složil „Sixty steps pro klavír. K narozeninám Rogera Scrutona“. Myslím, že Roger z toho měl opravdu radost, nakonec kdo může říct, že přímo pro něj bylo vytvořeno hudební dílo. Připomínám to však hlavně proto, abych ukázal další rozměr Scrutonovy

osobnosti: byl výborný klavírista, nepochybně si Pavlovu skladbu sám přehrál, a hudbu také skládal.

Od listopadu 1989 uběhla více než dvě desetiletí, a já měl stále silnější pocit, že věci v naší zemi nejdou dobrým směrem. Rozhodl jsem se vstoupit do politiky, už ne jako nezávislý odborník, ale přímo do té stranické a parlamentní. V roce 2013 mi Roger napsal krásná slova veřejné podpory, v nichž mimo jiné uvedl: „...nadšený student na našich podzemních seminářích se stal jednou z předních postav při založení filozofie a politických věd na Masarykově univerzitě. Pozval mě, abych promluvil k jeho třídě na univerzitě, a já byl okamžitě ohromen rozsahem jeho vzdělání a jeho oddaností misi znovuvybudovat vzdělávací instituce v této zemi. Jeho politickou kariéru sleduji s velkým potěšením, protože není jen kultivovaným a vzdělaným myslitelem, ale také patriotem. Pro svou zemi chce v době, kdy tento stát prochází dlouhodobým procesem obnovy, udělat to nejlepší.“ Vždy, když jsem se potkali, se k mému politickému působení vracel. Měl radost, že konzervativní intelektuál vstoupil do praktické politiky, a opakovaně zdůrazňoval – i při našem posledním setkání –, jak je nesmírně důležité, aby v politice byli vzdělaní lidé, kteří věcem rozumí. Ale současně si více než jiní dobře uvědomoval, jak je to složité a jak se znalosti, zdrženlivost a racionalita, to co vzdělance opravdu zdobí, těžko spojují s dnešní mediální scénou, která je viditelným prostorem politiky. O to více mi držel palce. A já si toho vážil a povzbuzovalo mě to.

Dvě setkání se mi hluboce vryla do paměti, protože jsou spojena s důležitými událostmi v naší zemi. Dne 12. června 2013 jsem byl jako ministr školství na návštěvě ve Velké Británii. Měl jsem za sebou krásný den v Londýně, mj. výborný rozhovor s tehdejším britským ministrem školství Michaellem Govem. Večer uspořádal velvyslanec Michael Žantovský na naší ambasádě přátelské setkání s Rogerem Scrutonem a několika britskými přáteli

↖ Roger Scruton při návštěvě Brna, 2015.

Oběd s Rogerem Scrutonem při jeho návštěvě Prahy, 15. listopadu 2019. Sedící zleva Petr Fiala, Roger Scruton, Alexandr Vondra, František Mikš, stojící Tomáš Zdechovský, Tomáš Jirsa, Pavlína Mlynářová, Roman Joch.

naší země. Bylo to příjemné, dlouho jsme si povídali u dobrého vína a rozešli se chvíli před půlnocí. O pár hodin později vtrhla v Praze na Úřad vlády policie a padla nejen vláda, jejímž jsem byl členem, ale změnil se také politický systém a politická kultura v České republice. Byl to pro mě definitivní impulz pro aktivní vstup do politiky. A bylo osudově zvláštní, že tento kritický večer jsem prožil právě s Rogerem.

Naše poslední setkání se konalo v předvečer oslav 30. výročí naší svobody v listopadu 2019 v Praze. Roger byl zesláblý, viditelně poznamenaný fyzickou bolestí, navenek změněný – dříve bych si ho nikdy nedokázal představit bez jeho typických bohatých vlasů. Ale v rozhovoru to byl starý dobrý Roger, plný zájmu, myšlenek a pozornosti. Za pomoci své obětavé manželky Sophie přijel do Prahy

i ve velmi nepříznivém zdravotním stavu za svými četnými přáteli. A mně zůstane společná fotografie a velká radost z toho, že právě s ním jsme ještě mohli oslavit výročí naší svobody, pro niž toho tolik udělal.

Mého syna Martina nejprve zaujaly Rogerovy texty, poté si spolu začali psát a nakonec se i setkali. A nebyl by to Roger, kdyby toho „nevyužil“ v náš prospěch. Za Martinem poslal své bývalé studenty působící na Oxfordské univerzitě, aby společně připravovali zapojení našeho Centra pro studium demokracie a kultury do širšího projektu věnovaného filozofii a teologii ve střední Evropě. Nemusím dodávat, že z tohoto generačního předání „štafety“ naší spolupráce jsem měl samozřejmě velkou radost.

Ve svém posledním textu pro britský *The Spectator* loni o Vánocích Roger Scruton mimo jiné napsal: „Přes všechno, co se mi líbilo na Polácích, Maďarech či Rumunech, své srdce jsem ztratil u plachých a cynických Čechů a už nikdy si je nevzal zpět.“ To je pro nás velká pocta od velkého filozofa a výjimečného člověka. Nenechal nám tu ale „jen“ své srdce. Také to, co nás učil a co nám předával: svou víru ve vzdělání, úctu k poznávání, obdiv ke kultuře, respekt k institucím, péči o skutečné hodnoty a lásku k člověku. Nepřestanu být vděčný za to, že jsem Sira Rogera Scrutona mohl poznat a že jsem jím byl inspirován. ■

Petr Fiala (1964),
profesor politologie, předseda Občanské demokratické strany a poslanec Parlamentu ČR.

Roger Scruton a jeho Brno

Petr Osolsobě

„Brno má pro mne zcela zvláštní význam. Tady to bylo, kde jsem našel některá z nejbližších a nejdůležitějších přátelství svého života. Tady to bylo, kde jsem našel ty nejspolehlivější oponenty komunismu v dobách, kdy jsem se rozhodl proti komunismu bojovat. Tady to bylo, kde jsem byl zatčen, bude tomu už dvacet let, tady to bylo, odkud jsem byl oficiálně vyhoštěn jako nepřítel socialismu a státu. Tady to bylo, kde jsem později s přáteli a kolegy spojil síly, abychom zahájili činnost Vzdělávací nadace Jana Husa. Tady to bylo, kam jsem v roce 1998 přijel, abych převzal doktorát honoris causa od univerzity, která, když po svém založení poprvé udělovala tento titul, udělila jej Leoši Janáčkovi, mému hrdinovi.“

Těmito slovy začal Roger Scruton svou přednášku *Čemu věřím a proč* v narvané aule filozofické fakulty. S něžným humorem v ní rozjímal o životní cestě a o svém krédu. To bylo roku 2004 na jaře, kdy jsme společně oslavili jeho šedesátiny. V roce 1985 byl zatčen StB a vyhoštěn bez možnosti návratu. Z Anglie dál organizoval naši podzemní univerzitu v bytě u Oslzlých, vysílal do Brna britské akademiky i studenty, kteří měli dost odvahy riskovat, pašovali knihy, materiály, diskety i rozmnožovací techniku. Bytové přednášky se týkaly filozofických

Roger Scruton, archivní fotografie z počátků revue *Proglas*, kdy byl členem redakční rady. Foto archiv CDK.

předpokladů osoby, práva a státu, občanské společnosti, smyslu vzdělání a univerzity, konzervatismu, architektury, výtvarného umění, literatury, obrany venkova a přírody a samozřejmě i příčin totalitarismu a co s ním budeme dělat.

Po roce 1989 se už dalo přednášet svobodně. Scrutonova témata bývala provokativní, avšak vyargumentovaná, vtipně vypointovaná a zároveň i varovná. (O nelítostné záłudnosti duchovního boje si nedělal nejmenší iluze.) V roce 1990 jsem jej mohl konečně poprvé vidět. Bylo to v kinosále filozofické

fakulty. (Neznal jsem jej ani z fotografie. Odkud, tehdy?) Vešel štíhlý čtyřicátník s nádherně oranžovou frizurou, kulatými brýlemi s tenkou kovovou obroučkou. Oděn byl v tvídovém saku s vestou a v její kapsičce měl cibule na zlatém řetízku, které během přednášky jednou nebo dvakrát otevřel, zavřel a znovu vrátil do kapsičky. Zkrátka, byl chodícím manifestem elegantního a samozřejmého konzervatismu.

Mluvil o způsobech, jak by se státy východního bloku mohly vyrovnat s dědictvím komunismu, a porovnáváním různých alternativ vyvozoval, že zákaz KSČ jako zločinecké organizace je zcela oprávněný. Zakázat tuto organizaci jako právní osobu na základě korporátního práva (*ius corporis*, *Gemeinschaftsrecht*) by vůbec neznamenovalo, že komunisti čili lidé historicky patřící k této organizaci jsou automaticky zločinci, nýbrž že povaha organizace založené na likvidaci „třídního nepřítele“ je ipso facto zločinná. Roger dokazoval, že chyba je v tom, že uvažujeme v chybné právní tradici, která všechna práva váže a dovádí k právům jedince, a ne ke korporacím jako celku (jejichž členové, třebas osobně dobří, jsou de facto naváděni ke zlu z moci celé organizace). Výklad byl tak jasný, že si jej vybavím i po třiceti letech. Když řečník domluvil, zůstalo v sále veliké napětí. Hovořil totiž o tom, o čem mnoho lidí v té době v duchu dlouho rozvažovalo. Naši politopadoví politici totiž svorně tvrdili, že není možno odsoudit KSČ, aniž bychom tím přisuzovali všem jejím členům kolektivní vinu a vystavili je tím lynčování. Přece „nejsme jako oni“. Možná měli v praktickém, prudenciálním ohledu pravdu, ale rozhodně pletli dohromady několik věcí a mnoho lidí zranili svým nepochopením. Už přesně nevím, zda tehdy přednášel česky. Myslím, že přednášku po odstavcích tehdy překládal největší brněnský Scrutonův přítel, Miroslav „Mikin“ Pospíšil, s kterým jsem se znal už z dob podzemní univerzity.

Osobně jsem se setkal s Rogerem později, ale jen krátce. Organizoval jsem jeho přednášku o moderní architektuře pro pár zájemců na půdě

anglického semináře, protože Roger mluvil spatra v angličtině, vlastně spíše meditoval nahlas. Věnoval se tvarosloví moderní architektury a uvažoval, proč se lidé cítí lépe v tradičních domech, kostelech a hospodách. (Později natočil s BBC dokument *Why Beauty Matters*.) Rozkládal o tom, že tradiční architektura zůstává krásná, i když chátrá, kdežto krása moderní architektury závisí v čistých plochách bez ornamentu, tudíž ji bude potřeba neustále opravovat, a už proto bude vždy velmi nákladná. Vila Tugendhat je sice dílo pozoruhodné a má rovněž skvělou polohu, ale nakonec její opravy pohltí miliony. (Prorocké!) Zůstává i otázka, zda vila Tugendhat může fungovat jako „domov“ ve fenomenologickém smyslu (Heidegger, Patočka) a zda moderní architektura může vytvářet „přirozený svět“.

V roce 1998 přijel na konferenci Masarykovy univerzity k výročí otevření brněnského výstaviště, ale hlavně aby převzal čestný doktorát Masarykovy univerzity z politologie a estetiky, který jsem pomáhal prosadit. Byla to slavná příležitost. Promoce proběhla v aule právnické fakulty a Roger měl v češtině něžnou přednášku o setkání s naší kulturou, disentem a lidmi kolem něj. Se svým suchým humorem líčil rozdíl mezi pražským a brněnským disentem, potažmo mezi českou a moravskou povahou, jejíž opatrnost a zádumčivost stavěl jako protíváhu k roztomilému českému floutkovství.

Vystoupil také na samotné konferenci – v aule na nově dokončených „Vinařkách“. Všechny referáty se tak či onak týkaly modernity, filozofie práva a civilizčních otázek. Přednášel anglicky. Jádrem jeho sdělení bylo to, že nemáme abstraktní všelidské závazky, nýbrž různé stupně „loajality“, čili oddanosti rodině, městu, kraji, vlastní zemi, a pak teprve dál. Kritizoval byrokratismus EU mířící plnou parou k vytvoření abstraktního superstátu a věřil, že Češi budou mít dost rozumu odmítnout „francouzsko-německé spiknutí“. Za vzor konzervativní instituce a za hradbu proti abstraktně utopickému zákonodárství vzešlému z Francouzské revoluce považoval anglické zvykové právo (*Common Law*), kterému se podařilo

Roger Scruton a Petr Osolsobě, Brno 2015.

stát se i mezinárodním lodním právem. Pamatuji se, jak všechny ohromil v diskusi, protože pět šest dotazů po sobě bylo položeno česky a Roger přesně popořadě anglicky na jeden po druhém odpověděl. Měl báječnou paměť. Vybavuje se mi, jak se zmínil, že podobnou právní abstrakcí je i Kantova stať *O věčném míru*, který nikdy nebyl a asi nikdy ani nebude, a jestli ano, tedy ne díky oněm nadnárodním organizacím, které si kvůli tomu tvoříme a platíme.

Roger Scruton měl nesmírně rád českou kulturu. Díla Leoše Janáčka, Bedřicha Smetany, Antonína Dvořáka, Zdeňka Fibicha i Aloise Háby rozebírá ve své *Estetice hudby*. Psal o Palackém, Havlíčkovi, Masarykovi, Rádlvi, Čapkovi a hlavně o Janu Patočkovi. Měl neuvěřitelnou koncentraci a pracovitost. Byl autorem dvou oper, několika románů a novel, z nich jedna – *Zápisky z podzemí* – je věnována české duchovní existenci 80. let 20. století. Vydal přes padesát odborných děl z filozofie, politologie a estetiky. Byl pravidelným recenzentem vína, psal o církevním umění, honech na lišku i o chovu koní. Boris Johnson napsal: „Ztratili jsme největšího moderního konzervativního myslitele, který nejenže měl odvahu říkat, co si myslí, ale říkal to vždy nádherně.“ Rytířský titul (Sir) obdržel z rukou královny roku 2016.

Co z takového množství doporučit? Začněte jeho čtivou autobiografickou chválou vína – *Piju, tedy jsem* – a neodtrhněte se více! Myšleno od knihy i od vína. Je to anti-descartovský manifest, autobiografie i docela vážný pokus o estetiku vína. Končí doporučením, jaké víno pít k jakému filozofu, ale pozor, abyste občas nápoj nevypršli smíchy do otevřené knihy. *Krátké dějiny novověké filosofie* a *Smysl konzervativismu* je dobré číst pro jasnost výkladu a chytrou polemiku, a pokud jde o estetiku, *Estetické porozumění* a *Aesthetics of Music*. Wagneriánům Roger odkázal tři knihy o *Prstenu*. Architektům a urbanistům svou vlastní vizi – *Classical Vernacular*. Milovníkům pastelové memoárové prózy portréty lidí z *Gentle Regrets*.

Britské univerzity Scrutona odmítaly. Falangy levicových akademiků uváděla do hysterie pronikavá kritika totalitární ortodoxie počínaje Marxem a konče neomarxistickým dekonstruktivismem z knihy *Myslitelé nové levice*. Nedostával žádné trvalé místo, kdejaká přednáška mu byla zrušena, kdejaké pozvání ze strachu nakonec odřeknuto.

Vše vyvrcholilo loni na jaře. Půl roku před smrtí byl Roger Scruton na základě falešného tweetu, manipulativní citace z rozhovoru, okamžitě vyhozen z čestné funkce poradního orgánu konzervativní vlády *Building Better, Building Beautiful* jakožto „anti-Semitic, Islamophobic and anti-Chinese“. Avšak poté, co vyplul na veřejnost zvukový záznam interview, se mu dostalo všestranné omluvy a nového pozvání. Ale jeho nemoc mezitím postoupila a musel odmítnout.

Naposled jsme se viděli na Žofině, když přebíral Stříbrnou pamětní medaili Senátu a vzdal svou krátkou řečí v češtině hold nám Čechům a Moravanům, jejichž přirozená skepse a smysl pro humor jsou vlastně typicky konzervativním rysem. Proto k nám vždy cítil náklonnost a považuje nás za rozžené konzervativce.

Co by dnes vzkázal Roger naší a své alma mater? Jistě nejdříve to, abychom si vážili naší historie, jazyka a kultury, krajiny, duchovního i fyzického

„domova“ (jeho *oikofilia*) a toho všeho, z čeho se stává náš přirozený svět (Husserlův *Lebenswelt*). Abychom se ubránili svodům nových ideologií a totalitárních projektů, vážili si akademických svobod, které jsme za nacismu a komunismu rychle ztratili, a trvalo půl století, než jsme se z nich mohli znovu těšit. Abychom se nedali nachytat do politicko-korektních pastí všelijakých byrokratických „awards“, které slibují grantová upřednostnění, ale mají potenciál zničit svobodnou výměnu názorů, ba i samu srdečnou vzájemnost a humor jediným manipulačním tweetovým udáním pomateného aktivisty či zruinovat renomovaného vědce a pedagoga onálepkováním za nepřítele „diverzity“ a „sexistu“ (jak se to stalo nositeli Nobelovy ceny biologu Timu Huntovi) nebo za „homofoba“, „islamofoba“ a „antisemitu“ (jak se to stalo Scrutonovi po zmínce o G. Sorosovi) anebo označením za extremistu (samozřejmě pravicového, levicová jsou na humanitních a sociálních fakultách vždy vítáni). Vzkázal by nám, že známkování vysokých škol formou různých

„awards“, o něž usilujeme u mezinárodních agentur, se může obrátit proti naší svobodě, tím že nás budou ovládat a trestat principem Makarenkovy „kolektivní odpovědnosti“, který už zdávna známe, hrozit, že za to či ono „porušení principů a hodnot“ zaplatí celá fakulta i univerzita ztrátou dotací a výsad, a tím vyvolávat v akademické obci podezřívavost, strach a autocenzuru (to vše komunisté uměli tak dobře). Anebo budou naším příkladem trestat jiné „neposlušné“.

Sir Roger Scruton nám svým dílem i příkladem vzkazuje, abychom chránili svobodu a abychom si, zvláště my univerzitáni, uchovali statečnost. Tu nenahradíš technikou, ba ani vzděláním. ■

Petr Osolobě (1962),
český vysokoškolský pedagog,
estetik a filozof.

INZERCE

PETR FIALA & FRANTIŠEK MIKŠ

KONZERVATISMUS DNES

POLITIKA, SPOLEČNOST A ZDRAVÝ ROZUM V DOBĚ NEROZUMU

- Jak v dnešním světě uchopit konzervativní myšlenkovou tradici, zejména anglosaskou, a jak ji lze využít v české pravicové politice.
- Konzervatismus jako pragmatická odpověď krizi moderní doby
- Věnováno Siru Rogeru Scrutonovi
- Dostupné také jako e-kniha a audiokniha

Poslední rok Rogera Scrutona

Podle týdeníku *The Spectator* připravil

Martin Fiala

Sir Roger Scruton byl nepřehlédnutelnou a inspirativní osobností, jeho úmrtí po půlročním boji s rakovinou bylo ránou pro mnohé z nás. Útěchou nám může být, že i po více jak měsíci od filozofova odchodu neubývá množství nových příspěvků, vzpomínek a analýz jeho díla. Koncem ledna byla zveřejněna dokončená zpráva vládní komise „Stavějme lépe, stavějme krásněji“, v jejímž čele působil od roku 2018. V květnu vyjde jeho poslední kniha, analýza Wagnerova *Parsifala*. Ať už je řeč o jeho románech, filozofických, muzikologických nebo politických knihách, Scrutono dílo je nadčasové a stále živé. Stejně jako poslední text, který napsal pro vánoční číslo magazínu *The Spectator*. Popisuje v něm poslední rok svého hektického života.

♦♦

Scrutonův rok 2019 začal poměrně klidně. Jeho jmenování do čela zmíněné komise koncem roku 2018 provázela řada hlasitých protestů radikální levice. Nový rok ale přinesl uklidnění a Roger doufal, že si „onen velký inkvizitor, dosazený na trůn sociálními sítěmi, najde jiný terč“. V únoru oslavil Scruton pětasedmdesáté narozeniny. Shodou okolností v ten stejný den probíhal poslední lov sezóny: „Navzdory protestům mé ženy Sophie jsem se rozhodl lovu zúčastnit a držím se svého předsevzetí, že se v pětasedmdesáti vzdám lovu, znovu počítám

zlomené kosti, podvrtnutí a zranění svalů, které jsem nasbíral během pětaticeti let v sedle, nebo spíše mimo něj. S radostí podotýkám, že na mém úplně posledním lovu jsem zůstal celý den v sedle.“

♦♦

Kdo sledoval Scrutonovu kariéru, viděl, že každý jeho měsíc byl nabitý přednáškami po celém světě, a ani únor nebyl výjimkou: „Prezentuji svoje teze o *Parsifalovi* na zaplněné schůzi Wagnerovy společnosti. Wagner krásně propojuje vykoupení a utrpení a ukazuje, že naše nejvyšší aspirace vyrůstají z našich nejtemnějších zármutků a že brána k naplnění stojí na cestě plné ztrát. Sděluje to prostřednictvím hudby, i když slova a zápletky toto poselství zahalují tajemstvím. Jeden z diváků mi pokládá bystrou otázku. Otázku sice zapomenou, ale toho člověka ne, protože o pět měsíců později mi zachrání život.“ Tato pasáž je zrovna jedním z dobrých příkladů, proč jsem Scrutona vždy tak rád četl. Ať už šlo o muzikologii, román, politiku či pouhý esej, vždy dokázal udržet čtenářovu pozornost díky dobře vypointovaným textům.

♦♦

V dubnu se odehrála známá a medializovaná kauza, která výrazně poznamenala poslední měsíce Scrutonova života, ale zároveň vyburcovala mnoho jeho

příznivců, aby se za něj postavili: „Moje vydavatelství Bloomsbury souhlasilo s rozhovorem pro *New Statesman*, časopis, pro který mám jistou slabost, neboť jsem pro něj několik let pracoval jako kritik vín. Bohužel se zástupce z vydavatelství nemůže dostavit, takže se ocitám sám s horlivým mladým mužem, který se nepřišel dozvědět moje názory, ale pouze se utvrdit v těch svých [...] Rozhovor byl následně publikován – listivá směs mých z kontextu vytržených výroků a vyložených výmyslů. Podařilo se nám však získat nahrávku. Na základně nahrávky a díky podpoře (nejen) časopisu *The Spectator* a jednoho z jeho editorů Douglase Murrayho jsem se nakonec od *New Statesman* dočkal omluvy [...] Tou dobou už je však škoda napáchána. Byl jsem propuštěn z komise konzervativci, stranou, která si očividně nevšimla tisíců slov, kterými jsem argumentoval pro její podporu. A samozřejmě se přidala i řada architektů, aby mě rituálně poplivali.“

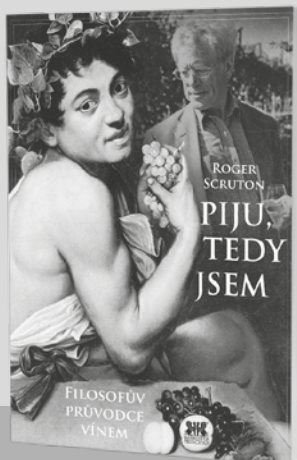
Scruton se po svém nespravedlivém vyhození zasadil o to, aby práce komise pokračovala. Nedlouho po omluvě od *New Statesman* se dočkal i omluvy od ministra pro bydlení a komunitní záležitosti Jamese Brokenshira a navrátil se do funkce. I přesto, jak Scruton poznamenává, bylo smutné si uvědomit, jak snadno ho zavrhlá politická strana, které obětoval tolik energie. „Ptám se sám sebe – patřím sem? Zjištění, že i někteří významní členové

konzervativní strany jsou v pokušení říct ne, je pro mě těžká rána. Ale je tu i světlá stránka. Dopisy s podporou mi chodí z celého světa a na chvíli mám pocit, že poslouchám projevy na vlastním pohřbu, kterým mohu souhlasně přikyvovat.“

♦♦♦

Během minulého roku se Scrutonovi dostalo řady ocenění – první přišlo v červnu, přímo od polského prezidenta: „Jsem v Polsku na zahájení parlamentní konference připomínající první víceméně svobodný parlament v bývalém Sovětském bloku, který vznikl před 30 lety. Jsou tu zástupci všech postižených zemí a mým úkolem je všechny sjednotit kolem původní ideje svobody a nehrát tolik na rozdíly, které se mezi nimi od té doby vytvořily. Přítomno je mnoho obětí – staří lidé, kteří vzpomínají na dvaceti či třicetileté tresty ve vězení a uvažují podobným způsobem jako já. Jejich dojemná svědectví mnou otřásají a připomínají mi, jak málo tohle všechno znamená pro mladé lidi v Británii, jejichž znalosti historie a kultury v Evropě se postupně vytrácejí. Poláci mě považují za hodného získat jejich Řád za zásluhy, který mi uděluje prezident. Se špetkou polského humoru mi zároveň udělují cenu Ministerstva kultury za architekturu. Netřeba dodávat, že britský ambasador se takovýchto trapných událostí neúčastní, a já se

INZERCE

ROGER SCRUTON

PIJU, TEDY JSEM

Filosofův průvodce vínem

Scrutonova kniha není běžnou příručkou o tom, jak či jaké pít víno, kterých existují tisíce. Je sofistikovaným filosofickým průvodcem myšlením o víně, ale i osobním vyznáním. Knihou napsanou s typickým anglickým humorem, vášnivou a zaujatou obhajobou nápoje, bez něhož by nevznikla civilizace. Filosoficky obhajuje prastarou myšlenku, připisovanou již Platónovi, že bohové nikdy člověku nedali nic znamenitějšího a cennějšího než víno.

Měkká vazba | 232 stran | 285 Kč

www.bookspipes.cz/piju-tedy-jsem

BOOKS
& PIPES

vracím zpět do Anglie se srdcem plným vděku za další zemi, která mě uvítala jako uprchlíka.“

♦♦

O měsíc později pak Scruton vyrazí vůbec poprvé do Brazílie, kde, jak se ukáže, má mnoho podporovatelů. Zde se poprvé potýká s únavou a bolestmi, jejichž původ se rozhodne zjistit po návratu do Londýna – a zde přichází na scénu onen muž z přednášky o Wagnerově díle: „Vracím se do Londýna a konečně jdu na vyšetření u svého revmatologa. Povídáme si o mé přednášce o *Parsifalovi*, kde mi položil onu zapomenutou otázku. A také mi delikátně naznačí, že by bylo vhodné si co nejrychleji zajít na vyšetření magnetickou rezonancí. Je zděšen tím, co zjistil, a okamžitě mě svěruje do rukou onkologa, jehož závěr je, že pokud mě okamžitě nezačne léčit, do týdne zemřu.“

♦♦

Srpen a září prožil Scruton ve znamení nepříjemných chemoterapií a intenzivní četby. Četl Homéra, George Eliota, Josepha Conrada, Seamuse Heaneyho.

V listopadu Scruton zavítal do Prahy. Na dojemném slavnostním ceremoniálu v Žofínském paláci dostává Stříbrnou pamětní medaili Senátu PČR od (bohužel nedávno rovněž zesnulého) předsedy Jaroslava Kubery: „Chystám se do Prahy na 30. výročí sametové revoluce. S chemoterapií a ochromenými nohama to není jednoduché, ale neutuchající podpora Sophie a také naší ambasády mě nakonec přesvědčí. Tam, kde jsem kdysi rebeloval, jsem nyní diplomaticky přínosnou osobou. Akci organizují lidé, kteří jsou vděční za někdejší britskou pomoc, a nálada je výborná. Nepřístupujme na propagandu EU, že slavíme pád Berlínské zdi, jako by všechno jednoduše stálo jen na svobodě pohybu. Slavíme obnovu národní samostatnosti lidu, který byl pohlcen a utlačován cizí říší, která nedbala na žádné zákony. Fakt, že nás

nyní pohltilo impérium, které zákony dodržuje, na tom nic nemění.“

A zde přichází pasáž, která nepochybně každého českého čtenáře zahřeje u srdce: „Češi udělují pamětní medaili jednomu euroskeptikovi, a sice mně. Byl to dojemný ceremoniál, který mi připomíná, že navzdory všem půvabům Poláků, Maďarů, Rumunů a mnoha dalších, byli to nesmělí, cyničtí Češi, pro které jsem ztratil své srdce, jež jsem pak už nikdy nezískal zpět...“

♦♦

Následující měsíc Scruton obdrží medaili také od maďarského premiéra Viktora Orbána na ambasádě v Londýně. Svůj rok zakončuje slovy: „Přišel jsem letos o hodně. O svou reputaci, o své postavení veřejného intelektuála, o svou pozici v konzervativním hnutí, o duševní klid i o zdraví. Ale zároveň jsem hodně získal: šlechetnou obranu Douglase Murrayho a spousty přátel, kteří se za mě společně s ním postavili. Ve vlastní zemi jsem spadl až na dno, ale jinde mě vynesli do výšin. Když se na to všechno dívám, mohu být jen vděčný za to, že jsem to zažil. Když se blížíte konci svého života, začnete chápat, co život znamená – je to vděčnost.“

♦♦

Po Vánocích strávených v rodinném kruhu filozof začátkem ledna opustil tento svět. Jeho poslední rok byl plný nepříjemných událostí, ale i zasloužených ocenění a vyhraných bitev. Byl to turbulentní rok hodný tak velké osobnosti, jakou Scruton byl a v našich myslích stále bude. ■

Martin Fiala (1993),
redaktor v nakladatelství
Books & Pipes.

Ilustrační foto,
zdroj: 123rf.com.

Co musí Česko udělat, pokud chce uspět

Jiří Nantl

Vstupujeme do čtvrté dekády moderního českého státu. To je milník, od něhož mnozí očekávají naději na změnu politického kurzu. O změně však můžeme naplno uvažovat teprve poté, kdy provedeme poctivou diagnózu dosavadního stavu, a ta podle mě zní takto: naše země se zacyklila a dlouhodobě žije z podstaty; stojíme před pastí identitární politiky, ale také před velkými tématy, na jejichž řešení záleží kvalita života celého našeho národa.

Proč naše země žije z podstaty? V posledních sto padesáti letech jsme na tom vždy byli vcelku dobře. Bývali jsme průmyslové srdce habsburské monarchie, na což navázala ekonomika první republiky. Díky tomuto relativně slušnému základu tu dokonce ani komunistický režim (na rozdíl od některých jiných států východního bloku) nevedl k totální ekonomické katastrofě. Národ si navykl na určitou míru jistot napříč režimy. Václav Klaus v devadesátých letech hodně mluvil o trhu bez přívlastků, ale daleko méně důsledně jej zaváděl. To mimo jiné znamenalo, že když pak Topolánková vláda v oblasti veřejných služeb nastolila některá skutečně pravicová témata (šlo zejména o symbolickou spoluúcast ve zdravotnictví a možnost školného na vysokých školách), veřejnost byla v podstatě šokována.

Fakt, že jsme na tom v rámci východního i západního bloku dlouhodobě nebyli nejhůř, je celkem známý. Méně jsme zvyklí uvažovat o kontinuitě institucí. Struktura státní správy dnešního Česka se v podstatě odvozuje od kompetenčního zákona z roku 1968. Ještě delší tradici má místní samospráva – názvy se změnily, po roce 1990 znovu máme obecní úřady a obce s rozšířenou působností místo národních výborů a střediskových obcí, ale základní logika uspořádání, jehož počátky sahají k zavedení obecního zřízení roku 1850, se moc nezměnila.

Zpohodlněli jsme

Právě kombinace solidního ekonomického základu a kontinuity institucí určila, že jsme (na rozdíl od řady jiných postkomunistických zemí) v naší nejnovější historii nikdy nečelili základním otázkám: Jak vybudovat stát, jak jej udržet a uživit? Nejsme proto zvyklí na tlak skutečné politické naléhavosti. Proto nás mohlo v HDP na hlavu nebo třeba v kvalitě školství předběhnout Estonsko, které přitom začínalo z daleko nižší příčky. A je vlastně logické, že po desetiletích zužitkovávání podstaty vytvořené

našimi předky nastoupila v posledních šesti letech politická reprezentace, které s ohledem na její mentální nastavení, ale zejména na strukturu jejích voličů už nedává smysl nic jiného než ekonomickou i institucionální podstatu státu zkonzumovat.

Problémy, které z toho plynou, se prohlubují s tím, jak se v zemi zacyklilo politické myšlení. Západní civilizace, přesněji řečeno židovsko-křesťanská civilizace, je založena na vědomí linearit dějin, tedy na představě směřování lidstva od počátku věků k jejich konci, s nímž je spojené usilování každého člověka o spásu, které bývalo motorem praktického jednání. Právě díky tomuto morálnímu nastavení západní civilizace svého času převážila nad zbytkem světa, včetně velkých (a ještě ve středověku dokonce ekonomicky silnějších) asijských civilizací, které však žily v cyklickém pojetí dějin: jelikož vše, co bylo, zde znovu bude, nejlépe je prostě vyčkat příchodu blaženosti.

Dnes se zdá, jako by se toto rozkladné přemýšlení rozšířilo i zde v Česku. Přesvědčení, že kromě starostí všedního dne – a snad ještě skutečných či domnělých chyb dávno minulých vlád – nemá smysl nic řešit, se stalo v podstatě oficiální doktrínou Hradu i vlády. Vládní hnutí ANO z propagačních důvodů zaměřených na zahraniční a částečně na tuzemské intelektuály sice někdy předstírá zájem o modernost a vize – podíváme-li se však třeba do inovační strategie, kde se píše o zavádění samořiditelných aut a podpoře startupů, je jasné, že voliči hnutí ANO jsou úplně poslední v této zemi, kdo by tady něco takového chtěl.

Identitární politika nehledá odpovědi

Třetím rysem současné politické situace je past identitární politiky. Národovecko-identitární politický proud je v současném Česku rozprostřen mezi vládním táborem a opozicí. To samo o sobě posiluje vládu a oslabuje akceschopnost opozice. Identitární politika má v sobě velkou sílu, protože dokáže

probudit emoce, které i v politice dobře prodávají. Proč je to však past?

Za prvé, v identitárních tématech je v podstatě nemožný kompromis, začnou-li tedy v politice dominovat, je to počátek konce. Jestliže aktuální držitel moci jedná „ve jménu národa a jeho pravých hodnot“, jeho oponenti z povahy věci musejí být nepřáteli národa. Neznám žádnou zemi – a prosím o případnou opravu –, ve které by v moderních dějinách dlouhodobě dominoval nacionalistický proud, aniž by to vedlo k nastolení autoritativního režimu. Netvrdím, že je to nutně vždy počáteční úmysl nacionalistů, jen říkám, že logika politického spektra k tomu pak prostě vede. Právě tyto historické zkušenosti vedly tvůrce české ústavy k tomu, že náš moderní stát definovali jako občanský a sekulární (byť ukotvený v historickém prostoru, který náš národ obývá již zhruba 1 200 let).

Za druhé, identitární politika nenabízí řešení pro základní otázky, které budou rozhodující pro kvalitu našich životů v příštích desetiletích, jednoduše proto, že se o ně programově nezajímá, soustředí se jen na obranu existujících kulturních symbolů. To samozřejmě v jednotlivých případech může být správné a užitečné, nesmí to ale pohltnout celou politiku ani zcela zamlžit úsudek.

Ze školy do práce – a zase do školy

Před jakými velkými tématy tedy stojíme? Osobně vidím zejména následující megatrendy, které už se odehrávají a nelze se jim vyhnout. Je pouze možno se k nim buď promyšleně postavit čelem, nebo je ignorovat a odevzdat se osudu.

O prodlužování lidského života se zatím diskutuje hlavně v souvislosti s udržitelností penzijního systému. To je samozřejmě problém: moderní penzijní systémy se původně od konce 19. století stavěly na předpokladu, že penze se nedožije úplně každý, a pokud ano, bude ji pobírat spíše jednotky než desítky let. Otázka udržení přiměřeného

životního standardu stále většího počtu lidí, kteří budou v penzi trávit delší dobu, se nakonec ukáže mimo možnosti státu. Vyšší míra osobní zodpovědnosti bude nevyhnutelná, stát bude muset daňový systém celkově reformovat a umožnit občanům, aby si vytvářeli úspory. Čím dříve politická reprezentace lidem tuto nepříjemnou pravdu řekne a získá jejich podporu pro odpovídající praktické kroky, tím lépe.

Ještě důležitější však může být změna celkového uvažování o pojistných systémech, související s proměnou jednotlivých fází lidského života. Dnes jsme zvyklí na to, že po vzdělávání následuje práce a po ní důchod. To se patrně změní díky prodlužování lidského života a také v důsledku snižujícího se podílu manuálních profesí, které ve stáří už prostě nejde vykonávat. Je dost možné, že člověk v budoucnu bude po škole pracovat, pak se možná za nějakých deset let vrátí do školy (třeba jen na rok), o další dekádu později bude potřebovat kariérní pauzu, aby se postaral o zestárlé rodiče, a poté se ke své profesní dráze vrátí nebo ji třeba úplně změní. Možná bude, aniž by to vnímal negativně, pracovat ještě po sedmdesátce, ale mezitím si z různých důvodů udělá pauzy. Taková pracovní pauza je však mimo jiné nákladná. Už dnes bychom měli začít přemýšlet o tom, jak nastavit veřejné pojistné nebo jiné podpůrné systémy, aby se změna kariéry, dodatečné vzdělávání nebo léta věnovaná péči o rodiče staly reálně dostupné většinové populaci.

Mění se také možnosti zdravotnictví. Stále více se budou prosazovat metody přesné medicíny založené na genomice neboli „lčba na míru“. Bude se zvyšovat důležitost medicíny preventivní. Digitální technologie umožní zůstat i při závažnějších onemocněních doma a současně požívat kvalitní lékařské péče. To všechno ale bude stále nákladnější. Proto budeme stát před těžkými otázkami, jak alokovat veřejné prostředky. Jedna reálná varianta bude zajistit nejlepší péči při závažných onemocněních každému za cenu spoluúčasti v lehčích zdravotních situacích a posílat do zdravotnictví peníze

na úkor jiných oblastí (tj. zavést spoluúčast na penzijním zabezpečení a na školném při postsekundárním studiu). Alternativa je vzrůstající nerovnost mezi lidmi v přístupu k opravdu kvalitní zdravotní péči, která rozhodne o délce jejich života. Již dnes spolu s Maďarskem vykazujeme nejvyšší nerovnost v průměrné délce dožití v Evropě v závislosti na dosaženém vzdělání: lidé, kteří dosáhli alespoň maturity, se průměrně dožívají o deset let více než ti, kdo ji nemají. Tyto rozdíly budou mít tendenci se zvětšovat.

Budoucnost každému na míru

Probíhající technologická a digitální revoluce proměňuje nároky na vzdělávání, strukturu pracovního trhu a brzy zřejmě také samotné pojetí práce. K zajištění živobytí a základního smyslu života bude pro každého důležité umět něco, co nemůže snadno dělat stroj, a nejlépe se prosadí lidé, kteří si svou práci vytvoří sami. V tomto ohledu jsme v Česku mimořádně špatně připraveni: náš vzdělávací systém dlouhodobě produkuje zhruba pětinu dětí, které jsou na samé hranici funkční gramotnosti. Tito lidé budou mít při pokračujícím technologickém vývoji dost možná problém vůbec rozumět tomu, co se kolem nich děje. Navíc jsme se ve vzdělávání zacyklili v debatě o tom, jak nastavit „nepodkročitelnou laťku“, aniž bychom si kladli otázky, kde ta laťka má být a proč, jestli na její překročení děti připravujeme, co je za ní a jestli to celé takto dává smysl. Budoucnost je v individualizaci. Jako země budeme úspěšní, když náš vzdělávací systém zvládne z každého dostat maximum jeho možností, ne když všechny úředně srovnáme podle jednohoustru. Důležité bude zkvalitnit základní vzdělání, které má lidem dát všestranný základ do života, protože další úroveň a formy vzdělávání možná budou stále více flexibilní a propojitelné s kariérou.

Proměny práce se dotknou zejména rozdílů mezi manuálními a nemanuálními profesemi

a vyžádají si úpravy pracovněprávních předpisů. V mezinárodní odborné debatě o vzdělávání se už před deseti lety začalo prosazovat vědomí, že čas strávený ve škole není dobrým ukazatelem kvality vzdělání, protože lidé jsou různí a učí se různým tempem. Podstatné jsou výsledky. Toto se bude stále častěji prosazovat také v nemanuálních povoláních a lidé to začnou požadovat. Aktuální předpisy týkající se ochrany bezpečnosti a zdraví při práci (šité na potřeby populace vykonávající převážně dělnické profese) jsou už dnes pro řadu lidí buď komické, nebo je rovnou obtěžují. Zákoník práce celým kategoriím zaměstnanců nabízí takovou ochranu, o kterou už často sami nestojí – a chtěli by raději úplně jiné věci. Stále běžnější bude pro celou řadu profesí souběh práce pro více zaměstnavatelů najednou, pozice v řadě povolání bude kombinovat status zaměstnance a živnostníka (v dnešním pojetí). To si vyžádá úpravu daňových zákonů a režimu sociálního zabezpečení, aby byla dostupná žádoucí flexibilita, ale také určitá srovnatelná míra daňového zatížení a zabezpečení při momentální ztrátě výdělku.

Zásadním tématem specifickým pro Česko je otázka využití území. Nezvládneme-li v rozumném čase zprůjezdnit zemi a zabezpečit kvalitní veřejnou infrastrukturu a služby, dospějeme téměř jistě ke skutečnému pragocentrismu: do hlavního města se stáhne téměř vše. Při stárnutí a vylidňování venkova, zejména v periferních oblastech státu, navíc hrozí ochromení územní samosprávy na nemalé části našeho území, neboť v Česku máme obrovský počet malinkých obcí. Nezvládneme-li vybudovat vysokorychlostní železnice a další dopravní infrastrukturu adekvátní 21. století, aby se tu rovnoměrně rozprostřely životní příležitosti, bude to znamenat jednak obrovskou zátěž pro pražské metropolitní území, ale také v určitém čase nutnost redefinovat celkovou územní strukturu správy státu. Dodejme, že vylidnění venkova by znamenalo zásadní zvrat v tisícileté historii českého státu, návrat před časy přemyslovských králů, kdy veškerý

život probíhal v pražské kotlině a ve vybraných sídlech.

S otázkou využívání území samozřejmě souvisí také otázka přístupu k proměnám klimatu. Jako země na evropském rozvodí, odkud většina srážek odtéká jinam, máme existenční zájem na tom, aby fungovala určitá klimatická rovnováha. Máme také národní a kontinentální bezpečnostní zájem na klimatické stabilitě ve světě, jinak nám hrozí další přívaly uprchlíků. A současně (vzhledem ke generačním posunům ve vnímání naléhavosti tématu klimatické změny) máme zájem na zachování ústavní a politické stability. V globálním měřítku je otázka změny klimatu, ať už je její původ jakýkoli, řešitelná buď technologickým pokrokem, nebo zásadní změnou lidského životního stylu, jíž by téměř jistě šlo dosáhnout jen vnuceným omezením svobody. Západní odpověď na ekologické výzvy zatím vždy spočívala v sázce na technologie (mimochoodem, i přechod z dřeva na fosilní paliva svého času představoval ekologický pokrok). Potřebujeme soustředit zdroje na relevantní výzkum, což vzhledem k rozsahu problému vyžaduje silnou evropskou a globální vědeckou spolupráci.

Česko mezi prvním a třetím světem

Shrnuto, mezi naše výzvy patří dopady prodlužování života a proměn jeho fází na sociální systémy, dostupnost kvalitního zdravotnictví budoucnosti, vzdělávací systém odpovídající digitální době,

reakce na proměnu podoby lidské práce ve velkém množství profesí, využití potenciálu území našeho státu nebo ochrana prostředí pro náš život vzhledem ke klimatické změně. Všechna tato témata mají něco společného: jsou to dlouhodobá témata, která jsou ovlivněna už nyní známými, do nějaké míry předvídatelnými a většinou globálními trendy – současně však není možné je vyřešit skokově, v žádné z těchto oblastí nemá smysl budovat nějakou utopii.

Jediná funkční cesta spočívá v promyšlených, postupných krocích skutečné změny, která skloubí osobní svobodu a zodpovědnost každého s férovými pravidly fungování společnosti. Jedním z důsledků probíhající technologické revoluce je zužující se prostor pro průměrné. Jak pro jednotlivce, tak pro celé státy. Naše schopnost připravit se strategicky na budoucnost tedy dost možná rozhodne o tom, zda naše země bude patřit k prvnímu světu, nebo jestli bude naopak postupně směřovat do toho třetího. Zatím o nich přitom vesměs ani nepřemýšlíme. Dost dobrý důvod to změnit, pokud našemu národu chceme zajistit skvělou budoucnost. ■

Jiří Nantl (1979) je ředitel Středoevropského technologického institutu Masarykovy univerzity (CEITEC MU).

Ilustrační foto.
Ben Skála, Benfoto,
zdroj: Wikimedia Commons.

Parlamentní režim v ČR po třiceti letech

Michal Kubát

Petr Dvořák v *Kontextech* 4/2019 publikoval zajímavý článek *Přímá volba prezidenta, přímá cesta k chaosu*, jímž by rád otevřel „širší diskusi o postavení českého prezidenta, kterou jsme před lety zanedbali, a teď sklízíme, co jsme zaseli“. ¹ Jeli-kož jsem se této diskuse před rokem 2012, kdy byla přímá volba prezidenta schválena, aktivně účastnil, a to na straně odpůrců této změny, a tedy souzním s autorovým odmítáním přímých a všeobecných

prezidentských voleb u nás, nechci a vlastně ani nemohu na jeho článek kriticky reagovat. Jen bych se opakoval a doplňoval autorovy postřehy. Mys- lím ale, že není na místě dané téma zavrhnout, jen bych považoval za užitečné tematické zaměření Dvořákova článku rozšířit. Otázka způsobu volby prezidenta totiž není izolovaným či samostatným problémem, nýbrž je součástí celku, kterým je pro- blematika stavu a fungování *celého* parlamentního

režimu v České republice. Nabízí se tedy jakási reflexe vývoje českého parlamentarismu, navíc krátce po třicátém výročí sametové revoluce, včetně zhodnocení současného stavu v duchu otázky „kam jsme to došli“. Jedná se o souhrn mých dosavadních zkušeností s tím, jak (nejen) český parlamentarismus zkoumat, jak k němu přistupovat, jaký je a jaký by měl být, a to formou několika stručných tezí.

Nutnost kritičnosti a pesimismu

První tezí je nutnost kritičnosti a pesimismu. Kdysi dávno mě uchvátila slavná kniha autorského kolektivu původně (ještě „za socialismu“) skrytého pod pseudonymem Podiven, Milana Otáhal, Petra Pitharta a Petra Příhody, *Češi v dějinách nové doby*,² která se mimo jiné vyznačuje silným, ale oprávněným kritikem k *vlastnímu* národu, společnosti a dějinám. Toto „české národní sebemrškačství“ jim bylo vytýkáno, ale autoři správně tvrdili, že „sebezpyt“ je nutný, a naopak „sebedůvěra atd. založená na sebeklamu není tou pravou sebedůvěrou“.³ My bychom také neměli podléhat sebedůvěře či sebeuctě a bagatelizaci problému s tím, že u nás je vlastně ještě všechno v pořádku, protože na tom nejsme tak moc špatně v porovnání například se zbytkem střední Evropy. Není všechno v pořádku a jsme na tom špatně. Naše potíže jsou možná jiné než v Maďarsku, Polsku a na Slovensku, ale jsou naléhavé, a toho si musíme být vědomi. Problém můžeme řešit jenom tehdy, když ho jasně pojmenujeme, a to rozhodně ne shovívavě.

Nutnost praktičnosti a jisté normativnosti politologů

Druhou tezí je nutnost praktičnosti a jisté normativnosti. Co to znamená? Tato teze je namířena dovnitř komunity komparativních politologů, kam patřím, respektive obecněji odborníků společenských věd.

Současná komparativní politologie si zakládá na „vědeckosti“ v podobě hodnotové neutrality, tvrdých dat, kvantifikace a podobně. Kritizoval to mimo jiné slavný a před několika lety bohužel zesnulý italský politolog Giovanni Sartori (1924–2017), který zdůrazňoval nutnost praktické užitečnosti politologie, jež má řešit konkrétní a naléhavé otázky a neutápět se v metodologických abstrakcích.⁴ Podíváme-li se na Sartoriho knihu *Srovnávací ústavní inženýrství*,⁵ u nás nejen v politologickém prostředí velmi známou a populární, vidíme, že je knihou přísně odbornou a zároveň velice praktickou a návodnou, pojmenovávající konkrétní problémy a nabízející jejich řešení. Jaké systémové řešení je vhodnější a za jakých okolností? Máme dát přednost jednokomorovému, nebo dvoukomorovému parlamentu, proporčnímu, nebo většinovému volebnímu systému, parlamentnímu, nebo poloprezidentskému režimu a proč? Správně to svého času ocenil první profesor politologie na Univerzitě Karlově Miroslav Novák, který svůj doslov k této Sartoriho knize zakončil větou: „V každém případě je k chápání toho, o čem jde v politickém systému České republiky, četba Sartoriho předkládané knížky neocenitelnou.“⁶

Také se čím dál víc domnívám, že ačkoli komparativní politologie samozřejmě zůstává empiricko-analytickou vědou, neměla by se vzdávat jisté normativnosti a měla by říkat, co je (v politice a společnosti) správné a co ne, tj. vynášet hodnotící soudy, jak to ostatně kdysi formuloval Raymond Aron (a jak to odmítal Max Weber).

Nutnost společenské odpovědnosti společenských věd

Třetí tezí je nutnost společenské odpovědnosti společenských věd. Její důležitou součástí je konceptuální preciznost. Jsou naše konceptuální debaty pouze akademické, nebo mají i nějaký společenský dopad? Je jedno, jak bude například český režim nazýván, jaký pro jeho pojmenování použijeme

koncept, zda jej nazveme parlamentarismem či poloprezidencialismem? Myslím, že to jedno není. Nesprávné zacházení s pojmy může vést k jejich politickému zneužití. Pokud např. celou teorii založíme na natahování pojmu (*conceptual stretching*), neposloužíme vědeckému poznání, zato nám hrozí, že posloužíme politické poptávce. Jako příklad lze uvést koncept poloprezidencialismu známého a bohužel předčasně zesnulého irského politologa Roberta Elgieho (1965–2019), který uváděl, že poloprezidentský režim je situací, kdy „prezident, všeobecně volený na pevně stanovené funkční období, koexistuje s premiérem a vládou, kteří jsou odpovědní parlamentu“.⁷ Podíváme-li se na tuto definici pozorněji, uvidíme, že jde o koncept, který je značně „natažen“, tj. má úzký obsah (intenzi), a zároveň široký rozsah (extenzi), protože v něm zcela chybí otázka prezidentovy výkonné moci, kterou by ovšem v poloprezidentském režimu měl mít, a tak nám do něj spadne kdekdo, včetně třeba České republiky (jistě zde koexistuje všeobecně volený prezident s vládou odpovědnou parlamentu – to ale ve většině evropských republik). Budeme-li podobným způsobem spekulovat o „českém poloprezidencialismu“, poskytneme „odborný“, a tudíž politicky obtížně zpochybnitelný argument pro případného mocensky ctižádostivého prezidenta. Odtud je už jen krůček k tzv. „extenzivnímu výkladu ústavy“,⁸ který snadno může vést až k jejímu porušování. Konceptuální a terminologická preciznost je zkrátka nutná nejen z vědeckých důvodů.

Nutnost rozlišení mezi akceschopností a akceschopností

À propos, není „extenzivní výklad ústavy“ vlastně tím, po čem někteří politologové včetně mě⁹ volali, když navrhovali ústavní a politické reformy, které měly vést k větší akceschopnosti českého režimu? To mě vede ke čtvrté tezi, kterou je rozdíl mezi akceschopností a akceschopností. Ano, volali jsme po fungujícím

demokratickém režimu, ve kterém existuje politická akceschopnost, schopnost vládnout a přijímat rozhodnutí.¹⁰ Nepřišla akceschopnost s Andrejem Babišem v podobě „řízení státu jako firmy“? Nepřišla, protože je to jiná „akceschopnost“, nemající demokratický základ. Je to navíc „akceschopnost“, která je iluzorní. Představa, že odmítneme politiku a nahradíme ji jakýmsi efektivním manažerstvím, se ukázala být lichou. „Nepolitické manažerství“ na plné čáře prohrálo s protřelou politikou. Ukázalo se, že politika není tak jednoduchá, jak si manažer myslel, a že když se to umí, manažer nemá šanci. Premiér Andrej Babiš v podstatě zcela rezignoval na výkon funkce premiéra – nekontroluje vládu, nemá vliv na to, kdo bude ministrem; budeme-li parafrázovat: To musí pan Hamáček! To musí pan prezident! Já přece pana prezidenta nemohu nutit!

Je tedy prezident Miloš Zeman nositelem žádoucí akceschopnosti politiky, respektive tím, co jsme chtěli? Podle mě není, protože skutečná akceschopnost, kterou jsme měli na mysli, není založena na uzurpaci moci. Není to ale tak, že byt dobře myšlený akceschopný demokratický režim s sebou nese větší riziko uzurpace moci, jak to říkali například Arend Lijphart v případě majoritní demokracie¹¹ nebo Juan José Linz v případě prezidencialismu?¹² Není tedy politická či vládní akceschopnost vlastně nebezpečná a neměli bychom se jí vzdát ve jménu minimalizace rizika vzniku nějaké aktivistické či přímo diktátorské vlády, která se ve své činnosti nezastaví před ničím, tj. včetně nadužívání moci, nebo dokonce případné demontáže demokracie?

Podle mě takto uvažovat nelze. Riziko vzniku diktátorské vlády existuje vždy a s tím se asi nedá nic dělat. Podle mě nemůžeme a priori předpokládat diktátorskou vládu, a taková se koneckonců může objevit za všech okolností – tedy jak v akceschopné, tak i v bezmocné demokracii, kde je její vznik ovšem ještě pravděpodobnější, protože bude podpořena frustrací a deziluzí společnosti. Apriorní předpoklad jenom škodící vlády je projevem přílišného a v principu destruktivního nihilismu.

Kromě toho je třeba si uvědomit, že akceschopnost demokratického režimu nelze chápat čistě mocensky v tom smyslu, že mechanicky posílím toho, kdo je u moci.¹³ Akceschopnost demokratického režimu, kterou mám na mysli, je systémová, to znamená, že spočívá v jeho správném a efektivním fungování, které zahrnuje nejen snadnost přijímat rozhodnutí, ale také existenci nástrojů, které moc brzdí a omezují v situaci, kdy by mohlo vzniknout nebezpečí jejího autoritářského zneužití (typicky v otázce ochrany politické opozice nebo nezávislosti médií), tam spadá také ústavní soudnictví.

Nutnost ústavnosti a dobře fungujících institucí

Mám za to, že riziko vzniku uzurpace moci je větší v bezmocném demokratickém režimu než v rozhodném (akceschopném, funkčním). Ale pod jednou podmínkou, kterou jsou – a to je moje poslední, pátá teze – stabilní a kvalitní ústavnost a dobře fungující instituce. Význam institucí je nezastupitelný. Přiznám se, že příliš nevěřím behaviorálním a moralistním metodám řešení problémů demokracie ve smyslu jakési výchovy či úsilí o zvyšování politické kultury. Velmi pěkně, byť v malinko jiném kontextu, to řekl ve svém projevu 17. listopadu 2019 na Václavském náměstí v současnosti nejvýznamnější český ústavní právník profesor Jan Kysela: „Už nejméně 250 let totiž víme, že svobodu není radno vázat jen na výchovu a dobrou vůli vládnoucích a mocných. Důležité je garantovat ji pomocí ústavy a konstitucionalismu vůbec.“¹⁴ Ve volné návaznosti na Jana Kyselu a spolu s Giovannim Sartorim (a Miroslavem Novákem) si myslím, že vhodným přístupem je nastavení takového institucionálního prostředí, které může účinně mírnit, byť samozřejmě nikdy ne úplně odstranit, existující problémy. Existující problémy je však nutno nejprve rozpoznat, správně a kriticky pojmenovat a následně řešit racionálně a *systémově*. Něco takového je ovšem zřejmě mimo možnosti

chápaní českých politiků. Problémy jsou přitom zřejmé a dlouhodobé: politická a kompetenční slabost vlády, politická a kompetenční slabost premiéra ve vládě, vládní „většiny“ typu 99/100/101, silná Poslanecká sněmovna a její jednotliví poslanci, silný prezident a podobně. Jak na to čeští politici reagovali? V roce 2012 bez ohledu na varování ze strany drtivé většiny politologů a ústavních právníků zcela bezdůvodně zavedli přímou a všeobecnou volbu prezidenta, čímž završili dílo zkázy...

Co dělat?

Trvám na tom, že problémy českého demokratického režimu lze účinně zmírnit (zdůrazňuji asi ne zcela vyřešit) vhodnými institucionálními reformami, které jsou známé, a není třeba je nyní poněkolkáté vyjmenovávat.¹⁵ To, co bychom si mohli říci, jsou některá základní pravidla, která by měla být dodržována.

Za prvé, je vhodné držet se osvědčených řešení a zbytečně neexperimentovat. Jako příklad lze uvést volební experimenty matematika Karla Janečka s plusovými a minusovými hlasy („Janečkova metoda D21“¹⁶), které jistě nejsou spásou české politiky, spíše nezodpovědným hazardem. Argument proti těmto experimentům je přitom velmi jednoduchý. Na světě existuje tolik vyzkoušených a ve svých důsledcích předvídatelných řešení, že je zcela zbytečné hazardovat skokem do neznáma.

Za druhé, nepřenášet do ČR řešení, která sice fungují jinde, ale naše lokální podmínky pro to nejsou připraveny. Tady mám na mysli hlavně poloprezidentský režim, o kterém jsem kdysi opatrně uvažoval jako o alternativě k našemu disfunkčnímu parlamentarismu,¹⁷ ale pak jsem to zavrhl. Je to velmi specifická a vlastně do jisté míry pouze francouzská záležitost, která jinde moc nefunguje. Je příznačné, že jiné evropské poloprezidencialismy buď špatně fungují (Rumunsko), nebo nefungují vůbec, respektive politická praxe je parlamentní

(Rakousko). (Nemluví o autoritářských či vysoce nestabilních zemích, které jsou jen fasádou polo-prezidencialismu, jako Rusko, Ukrajina nebo Bělorusko.) Podle mě sem patří také různé již zmíněné bonusy pro vítěze voleb (viz pozn. č. 13) či složité a ve svých důsledcích nepředvídatelné smíšené volební systémy, včetně australského systému alternativního hlasování, jak se o tom všem kdysi mluvilo.

Za třetí, neposilovat, respektive naopak utlumovat „špatné“ tradice, které k nám sice takřkajíc patří, ale škodí nám. Tady mám na mysli především vlivnou instituci prezidenta republiky a její historicky daný „monarchistický“ majestát,¹⁸ který zřejmě není důsledkem Masarykova kultu, jak je všeobecně míněno, ale sahá až do dob Františka Josefa I.¹⁹

Za čtvrté, posilovat zefektivnění („racionalizaci“) parlamentního režimu. Je třeba to ale dělat promyšleně a systémově, ne prostřednictvím nějakých dílčích kroků. Pokud například zavedeme konstruktivní votum nedůvěry (zjednodušeně řečeno: vysloví-li parlament nedůvěru premiérovi, současně musí zvolit nového premiéra), o čemž se jeden čas hodně mluvilo, a nic jiného, tak nám to nejen že nepomůže, ale může nám to i uškodit, byť konstruktivní votum nedůvěry je samo o sobě asi dobrou věcí.

Ještě jednou je ale třeba zopakovat, že reforma českého parlamentního režimu vedoucí k jeho větší efektivitě, například tedy prostřednictvím jeho racionalizace, nemá spočívat v umělém vytváření vítěze, v odevzdání co nejvíce moci do rukou nějakého vládce, aby se mu co nejsnadněji vládlo, což může vést ke zneužívání moci, nýbrž ve vhodném institucionálním nastavení, které zajistí jeho demokratickou funkčnost. Je to efektivita ve smyslu funkčnosti, nikoli efektivita ve smyslu třeba „manažerství“ nebo autoritářství. Zkrátka, reforma režimu je reformou v pravém slova smyslu jen tehdy, je-li založena na racionalitě, promyšlenosti a demokratické systémovosti. Jsem ale skeptický, že by čeští politici byli vůbec schopni takto uvažovat. Přesto je ale naší povinností jim toto neustále připomínat. ■

- 1 Dvořák, Petr, Přímá volba prezidenta, přímá cesta k chaosu. *Kontexty* č. 4/2019, str. 4.
- 2 Podiven, Češi v dějinách nové doby (pokus o zrcadlo). Praha: Rozmluvy, 1991.
- 3 Ibidem, str. 6.
- 4 V češtině viz Kubát, Michal, Kam kráčí současná politologie? Nenaplněný odkaz Giovanniho Sartoriho. *Kontexty* č. 4/2018, str. 18–22.
- 5 Sartori, Giovanni, *Srovnávací ústavní inženýrství. Zkoumání struktur, podnětů a výsledků*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001.
- 6 Ibidem, str. 224.
- 7 Elgie, Robert, The Politics of Semi-Presidentialism. In: Elgie, Robert (ed.), *Semi-Presidentialism in Europe*. Oxford: Oxford University Press, 1999, str. 13. V češtině na toto téma podrobně viz Brunclík, Miloš, Kubát, Michal, *Kdo vládne Česku? Poloprezidentský režim, přímá volba a pravidla hry*. Brno: Barrister & Principal, 2017, str. 15–63.
- 8 Tímto souslovím se v roce 2013 oháněl tehdy čerstvě zvolený prezident Miloš Zeman, který si myslel, že může samostatně kdykoli odvolat předsedu vlády (Petra Nečase).
- 9 Srov. Kubát, Michal, *Současná česká politika. Co s neefektivním režimem?* Brno: Barrister & Principal, 2013.
- 10 Tedy nejde o socioekonomickou výkonnost, jak to správně chápe a rozlišuje Miroslav Novák. Viz Novák, Miroslav, *Jakou demokracii pro nové demokracie? Konsensuální model, efektivita vládnutí a kulturně homogenní země*. Brno: Mezinárodní politologický ústav MU, 2001.
- 11 Lijphart, Arend, *Thinking About Democracy. Power sharing and majority rule in theory and practice*. London and New York: Routledge, 2008.
- 12 Linz, Juan J., The Perils of Presidentialism. *Journal of Democracy*, 1(1), 1990, str. 51–69.
- 13 Z tohoto důvodu jsem kdysi vystupoval proti nápadu zavést bonus pro vítěze voleb v podobě dodatečných mandátů určených vítězným stranám, jak to navrhovali politologové Ladislav Mrklas a Petr Sokol a jak to schválila vláda Mirka Topolánka v roce 2009. Srov. Kubát, Michal, Hybrid pochybné povahy. *Reflex* č. 8/2009, str. 19.
- 14 Kysela, Jan, Projev u příležitosti oslav výročí 17. listopadu 2019 na veřejném shromáždění na Václavském náměstí v Praze. Praha, 2019.
- 15 Viz Kubát, Michal, *Současná česká politika*, c. d.
- 16 Viz <https://www.ih21.org/volebni-system-budoucnosti>, <https://www.ih21.org/janeckova-hlasovaci-metoda> (ověřeno k 19. 11. 2019).
- 17 Kubát, Michal, *Současná česká politika*, c. d., str. 75–79.
- 18 Srov. Brunclík, Miloš, Kubát, Michal, *Kdo vládne Česku?*, c. d., str. 67–71.
- 19 Srov. Rak, Jiří, *Zachovej nám, Hospodine. Češi v Rakouském císařství 1804–1918*. Praha: Havran, 2013.

Michal Kubát (1975), profesor politologie, působí na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy.

Volba, kterou vlastně nikdo nechtěl – a jak dále?

Vojtěch Šimíček

Ilustrační foto,
zdroj: 123rf.com.

Proč nemáme být překvapeni

V roce 2011 oslovila Stálá komise Senátu pro Ústavu ČR a parlamentní procedury ústavní experty ze všech čtyř právnických fakult a uspořádala anketu na téma smyslnosti zavedení přímé volby prezidenta republiky. Výsledek této ankety byl jednoznačný – sportovní terminologií dopadlo skóre pro a proti zavedení přímé volby 3:13. Argumenty, které byly uplatněny v neprospěch přímé volby, se později v plné míře naplnily. Zpětně vzato se jedná o zajímavé čtení (výsledek této ankety je shrnut např. v usnesení této stálé komise č. 9 ze dne 31. I. 2012). Již tehdy bylo totiž poukazováno zejména na následující rizika:

Vychýlení rovnováhy mezi mocemi (přímý mandát v kombinaci s dosavadními prezidentskými kompetencemi a tradicí tolerance vůči jejich

rozšiřujícímu výkladu zakládá možnost vzniku „prezidentské moci“, konkurující vládě a v menší míře též Parlamentu, který ztratí monopol přímé demokratické legitimacy).

Přímo legitimovaný prezident nebude mít jiné možnosti mocenského působení než omezování jiných ústavních orgánů, zejména vlády, v našem systému už tak dosti slabé.

Zmnožuje se počet přímých voleb, takže se stát ocitne ve stavu téměř trvalé volební kampaně, což oslabuje schopnost vlády vládnout ve stále obavě ze ztráty voličské podpory a nejspíše to sníží i voličskou účast.

Prezidentské volby budou svědčit kandidátům negativně se vyhraňujícím vůči vládě, resp. vládní sněmovní většině – nemohou slibovat o mnoho více, než jen čemu zabrání.

Volební kampaň vyžaduje finanční a organizační zajištění, kterým disponují především politické strany, takže naděje na oslabení moci politických stran se nejspíše ukáže nedůvodnou (naopak parlamentní volba T. G. Masaryka, E. Beneše nebo V. Havla ukazuje, že volba nepřímá nemusí vést ke zvolení kandidátů stranických).

Nerad bych, aby toto vstupní konstatování vyznělo příliš „meritokraticky“ ve smyslu: „Vidíte? Vždyť my jsme vám to říkali a vy jste nás neposlechli!“ Chci tím říci jediné: již od počátku byly na stole všechny relevantní odborné argumenty proti zavedení přímé volby, o kterých všichni, kteří ji připravili a schválili, museli – anebo přinejmenším měli – dobře vědět. Pokud proto nyní (minimálně) v části politické scény panuje značné rozčarování z výsledku této ústavní změny, nejedná se o nic, co by nebylo možné očekávat. S Petrem Dvořákem proto souhlasím jen zčásti: zavedení přímé volby se skutečně neopíralo o žádné podložené ústavně-právní důvody, a v podstatě šlo především o podbízení momentální (domnělé) nálady společnosti. Není však pravda, že se nevědělo, co tato změna reálně přinese.

Kde se stala chyba

Toto je ovšem velmi významná okolnost. Jakékoliv zásahy do Ústavy by totiž měly být činěny zcela výjimečně a měly by být i velmi dobře odůvodněny. Jen tak mohou být považovány za legitimní. Otázkou proto je, jak nyní odůvodnit návrat k nepřímé volbě prezidenta. Tím, že zákonodárci nejsou spokojeni s výkonem funkce stávajícím prezidentem a že se naplnily všechny zmíněné obavy z narušení ústavního systému? To je hrozně málo a jako ústavní právník nemohu s takto motivovanou změnou sympatizovat. Nemluvě o tom, že na přímé volby si lidé zvykli, jsou velmi srozumitelné a „sexy“ (nabízejí reality show), a i proto je volební účast u nich poměrně vysoká. Lidé prostě dostali svoji „hračku“,

a každý rodič ví, že jednou darovanou hračku nelze odejmout, resp. pokud se tak stane, vyvolá tento krok velmi negativní reakci. A této reakce se politici bojí, takže ani nevěřím, že je pro danou ústavní změnu v dohledné době reálné dosažení potřebné ústavní většiny. To si dovedu představit snad jen v případě reakce na nějakou zásadní krizi – musela by se prostě objevit natolik závažná okolnost, která by teprve dokázala výrazně ovlivnit veřejné mínění. V současnosti mi však pro tento scénář chybí dostatek fantazie.

Kromě toho jsem přesvědčen, že ani v době, kdy k zavedení přímé volby prezidenta došlo, nebyli politici o smysluplnosti této změny vůbec přesvědčeni a vlastně ji ani příliš nechtěli. Někteří z nich to říkali zcela otevřeně. Například Jaroslav Kubera to v roce 2011 shrnul slovy, že „ve skutečnosti přímou volbu nikdo nechce. Jen když některé politiky osloví televize, a oni si na internetu přečetli anketu, že většina lidí by chtěla přímou volbu, tak kvákají, že by ji chtěli také, i když ve skutečnosti ji nechtějí.“ Miroslav Kalousek zase uvedl, že „jsou dvě hlasování, která jednou pánubohu nezodpovím, až před ním budu stát: hlasování o zřízení krajů a hlasování o přímé volbě prezidenta.“

Jak tedy k zavedení nechtěné přímé volby prezidenta republiky vlastně mohlo dojít? Nabízím dvě vysvětlení. Především, společnost byla opakovaně znechucena velmi nedůstojným způsobem volby prezidenta republiky Parlamentem (pro připomenutí všech konkrétních okolností doporučuji skvělou knihu Erika Taberyho *Hledá se prezident*), navíc – v případě poslední volby Václava Klause – vysílané v přímém televizním přenosu. Jak k tomu uvedl Petr Pithart v Senátu při schvalování ústavního zákona o zavedení přímé volby prezidenta, „lidé přestávkám a přerušením a odročováním nerozuměli a neuměli je chápat jinak než jako nekalé vytváření prostoru pro všelijaké vyjednávače, dohazovače, naháněče, vyděrače, úplatkáře, kteří na Hradě vůbec neměli co dělat. Ti všichni měli dost času pronásledovat poslance a senátory po chodbách a na záchodech

a nabízet jim kdoví co, a vytvářet o přestávkách ze svých těl kruhové obrany kolem těch, kteří ještě váhali. Sliby politických stran nebyly tedy učiněny soubodně, byly učiněny pod tlakem, pod tlakem špatného svědomí z neodvedené práce. “Tvrdím ovšem, že většina z excesů, kterých byli lidé bezprostředně svědky, by se vůbec nestala, pokud by v té době již platil Ústavou výslovně předvídaný tzv. stykový zákon, kde by byly řešeny nejdůležitější procedurální otázky (zejména veřejná či tajná volba), takže volba by od nich mohla být oproštěna a soustředila by se výhradně na představení kandidátů, jejich program a hlasování. Zkrátka, proběhla by důstojně a volání po nezbytnosti zavedení přímé volby by nemělo živnou půdu, podporu veřejnosti a racionální argumenty. To se bohužel nestalo a v převážné části politického spektra zvítězil názor, který lze zjednodušeně vyjádřit takto: po tak otřesné zkušenosti musíme něco změnit, jako politici jsme selhali, a budeme proto raději rozhodování „outsourcovat“ na voliče, a zbavíme se tak odpovědnosti. Dáme lidu chléb a hry a ještě z toho získáme politické body.

Současně si však myslím, že se příliš nepočítalo s tím, že tato ústavní změna může projít. Proto byl k přímé volbě (věcně zcela nesmyslně) připojen i návrh na jinou koncepci žaloby pro velezradu, kterou se významně oslabilo postavení Senátu. Nikdo mi nevymluví, že se jednalo o typického „bílého psíčka“, který měl jen odvést pozornost a umožnit Senátu, aby si zachoval tvář, kdyby řekl něco ve smyslu – samozřejmě jsme taky pro přímou volbu, nicméně nemůžeme přistoupit na omezení našeho již nyní slabého postavení, a jen proto hlasujeme proti ústavní změně jako celku. Tím by se problém odsunul na klidnější časy. O totální nepřipravenosti na schválení ústavní změny zavádějící přímou volbu prezidenta pak nejlépe svědčí teprve následné přijetí prováděcího zákona (k ústavní změně došlo v únoru, prováděcí zákon byl však přijat teprve v červenci 2012) a zejména velmi zmatený postup Ministerstva vnitra při registraci kandidátů, který byl podroben i velké kritice Nejvyššího správního soudu.

Je ovšem fatálním selháním politické elity, že navzdory nepřipravenosti přímé volby a faktického nedostatku skutečné politické vůle se našlo pouze několik statečných, kteří se nevezli na vlně politického populismu a hlasovali proti této ústavní změně.

Jak dále?

Vše, co bylo právě uvedeno, je dnes již vlastně nezájímavé, jelikož nedává valný smysl pouze hodnotit něco, co se již nenávratně stalo. Snad by tato zkušenost mohla být poučením při podobných a stejně riskantních úvahách o ústavních změnách v budoucnu. Jen namátkou, velmi podobné problémy jako přímá volba prezidenta republiky může vyvolat na lokální úrovni zvažovaná přímá volba starostů a hejtmanů a rovněž celostátní referendum, pojímané jako alternativa k parlamentní formě vlády, s pravděpodobností hraničící s jistotou povede k velkému množství velmi nebezpečných důsledků pro celý ústavní systém.

Co se samotné přímé volby prezidenta republiky týče, již jsem uvedl, že nevěřím v její prosté nahrazení předchozím způsobem volby. Pro toto řešení nebude dostatek politické vůle a v jistém směru ani odvahy. Nezapomínejme, že tato změna vyžaduje ústavní většinu obou komor Parlamentu, která za standardních podmínek není reálná. Snad jen v nějaké tak nebezpečné a absurdní situaci, kterou si snad ani nechci představovat (kdyby byl prezidentem zvolen např. zjevný zločinec anebo agent jiné mocnosti, která by zaplatila jeho masivní volební kampaň). Kromě toho – a to je hlavní argument – k Ústavě se nemá přistupovat metodou „pokus – omyl“ (tedy: dvakrát jsme si vyzkoušeli přímou volbu prezidenta, nyní již víme, že tento experiment se nepovedl, a proto se vraťme k volbě nepřímé). K jakýmkoliv ústavním změnám je třeba přistupovat uvážlivě a zdrženlivě a vždy by mělo platit okřídlené pravidlo, že s Ústavou je nutno se učit žít a nikoliv ji měnit podle aktuální politické konstelace.

Pokud proto vůbec hodláme uvažovat o změně volby prezidenta (a argumentů je dostatek, jak je naznačeno výše), již delší dobu se v odborné komunitě diskutuje o celkové revizi ústavního pořádku. Tato revize určitě není tématem několika měsíců a neměla by být vedena ani určitým politickým zadáním, nýbrž by jejím výsledkem mělo být opětovné promyšlení celého ústavního systému, vazeb mezi jednotlivými ústavními orgány (zejména mezi vládou a prezidentem a mezi oběma komorami Parlamentu), zapracování některých dodatečně přijatých ústavních zákonů přímo do Ústavy (ústavní zákony o bezpečnosti a o zřízení vyšších územně samosprávných celků), zřízení orgánu zastřešujícího soudní moc, přehodnocení stávající soustavy soudů (vypuštění jedné úrovně) a doladění některých detailů, se kterými sice lze žít, nicméně když už se dělá celková rekonstrukce, měla by se udělat pořádně.

Ohledně volby prezidenta republiky si však myslím, že by nebyl možný a ani správný návrat k volbě čistě parlamentní. Tento „vlak“ bohužel již ujel a nedává smysl čekat, že se někdy vrátí. Důvěra veřejnosti v toto řešení již vymizela a souhlasím s P. Dvořákem, když použil slova (připisovaná Ch. Talleyrandovi), že ze strany politické elity nešlo o zločin, ale o něco horšího – o chybu. Dodávám, o chybu nezvratnou. Právě proto by však bylo třeba hledat řešení, které potlačuje nevýhody obou řešení předchozích.

Jako jednu z možností spatřuji volbu zvláštním orgánem (sborem volitelů), kterou jsem publikoval již v roce 2001. Není to nic originálního, jelikož tento model se osvědčil např. ve Spolkové republice Německo, kde je prezident volen Spolkovým shromážděním, tvořeným z jedné poloviny z členů Spolkového sněmu a z druhé poloviny z členů volených zemskými sněmy podle zásad poměrného zastoupení. Zvolen je ten kandidát, který dostane většinu hlasů Spolkového shromáždění, a nedosáhne-li ve dvou kolech této většiny žádný z kandidátů, je zvolen ten, kdo získá nejvíc hlasů v dalším kole. Rovněž v Itálii je prezident volen Parlamentem a dále vždy třemi delegáty z každého regionu, volenými oblastní

radou tak, aby bylo zajištěno zastoupení menšin. V podmínkách České republiky by bylo možné si představit např. model, kdy by orgán oprávněný volit prezidenta (říkejme mu třeba „Shromáždění“) tvořili všichni poslanci a senátoři (tzn. 281 osob) a stejný počet osob by představovali zastupitelé krajů, případně zastupitelstvy krajů volení delegáty, vybíraní podle poměrného zastoupení.

Tento model by byl výhodný tím, že by sice zvyšoval význam postavení prezidenta a jeho legitimitu oproti nepřímé volbě prováděné výhradně Parlamentem, nicméně současně by ho neizoloval od stávajících politických orgánů, nýbrž naopak by jej s nimi vhodně propojoval. Současně je to systém velmi levný a nevyžaduje od politických subjektů žádnou zvláštní volební kampaň a další aktivity, které ve svém celkovém efektu značně zatěžují systém fungování vládní moci. Zvýšil by se také význam krajských zastupitelstev, prohloubila by se decentralizace a do volby prezidenta by se v určité míře mohly zapojit i menší politické strany (např. regionální), což by posílilo žádoucí pluralitu politické soutěže. Tento model koncepčně odpovídá ústavnímu systému a parlamentní formě vlády České republiky a nevyžaduje jejich zásadní změny. Konečně, státní rozpočet by ušetřil odhadem půl miliardy korun, což také není zanedbatelný efekt.

V každém případě by tato alternativa mohla sloužit přinejmenším k tomu, aby se diskuse ohledně volby prezidenta republiky nevedla výhradně na ose přímá volba versus volba Parlamentem, nýbrž aby se zvažovaly i varianty další. A hlavně aby se všichni političtí aktéři alespoň v této otázce vyvarovali nezodpovědných experimentů a hledali řešení, které odpovídá parlamentní formě vlády a českým politickým tradicím. ■

Vojtěch Šimíček (1969),
právník, vysokoškolský pedagog,
soudce Ústavního soudu.

Koktejl moderní doby

Proč je klimatický alarmismus nejrozšířenější a nejpoblíbenější ideologií dneška

Jiří Hanuš

O tom, že je klimatický alarmismus a různé jeho odnože mocnou ideologií dneška, nemůže být sporu. Otázka zní jinak: Proč tomu tak je? Jinými slovy, jaké rysy vykazuje tato (post)moderní ideologie, že působí ve smyslu jakési infekce, zasahující široké vrstvy obyvatelstva, vzdělance nevyjímaje?

Prvním zaznamenaným potenciálem je možnost budovat ideologický systém na evidentních skutečnostech, respektive na těch, které je za evidentní snadné vydávat. Je zřejmé, že člověk ovlivňuje přírodu, že ji nejen vzdělává, ale že ji rovněž ničí, a že jsou jevy pozorovatelné pouhým okem, které svědčí o výrazných a někdy systémových změnách přírody. To je jakási „přirozenost“, na níž může bujet ideologický systém. Máme-li použít srovnání s marxismem (a proč ne), pak u něj existovalo a existuje údajné zakořenění v humanistické a osvícenské tradici, která se pokouší o osvobození člověka z různých druhů pout a ekonomických závislostí. Nedalo se nikdy zcela popřít, že v konkrétních historických

souvislostech se objevovaly deformace ekonomického systému a jisté konkrétní nespravedlnosti, z čehož marxismus vytěžil komplexní nauku. Podobně těžil ekologický alarmismus z určitých prokazatelných faktů, které dává do souvislosti se svou radikální interpretací a návrhy na revoluční změnu.

Druhým výrazným potenciálem je odvolávání se na „vědu“ a „vědecké poznání“. To je poměrně starý recept, uplatňovaný nejrůznějšími ideologiemi devatenáctého a dvacátého století od sociálního darwinismu přes eugeniku až po neomarxismus. Věda je v moderních očích náboženstvím, které přináší spásu, přesněji pseudonáboženstvím, které přináší spásu pro tento svět, nyní a teď. Není vůbec náhodou, že Greta Thunbergová mluví u světových státníků o tom, že mají poslouchat vědu, neboť je to recept na bolesti světa. Věda není chápána jako pokorná a někdy nemotorná služebnice postupného a chybujícího poznání, ale jako nezpochybnitelný nástroj, který je tu k dispozici politikům – jen jim

nepohrdat, ale správně jej uchopit. Asi je zbytečné dodávat, že tyto aspekty klimatologické ideologie znějí jako rajská hudba všem vědcům, kteří se po léta snaží o to, aby někdo vzal jejich výzkumy vážně. Je to ovšem strašlivé pokušení, a to z rodu mefistofelského. Vědci, využívaní v tomto kulturním boji, by se měli bránit četbou Goetha, nikoli větším úsilím ve svých laboratořích. To samozřejmě neznamena, že by pro nás věda neměla zásadní význam, její limity jsou ale více než zřejmé – a po dvou staletích moderny jsou více než zjevná i její možná zneužití.

Klimatický alarmismus láká svým zjednodušováním, jako ostatně každá ideologie. Převádí všechny problémy světa na jeden jediný jmenovatel, kterým je vnějškové poškození světa člověkem. Pokud někdo upozorňuje na složitost chápání těchto procesů, například analogií „pošpiněnosti“ vnější přírody s „pošpiněností“ vnitřní přirozenosti člověka nebo odvoláním na vnitřní limity vědeckého poznání či na konkrétní jevy protivící se ideologickým poučkám, je neutralizován odkazem na zásadní strukturální, jednoduchou pravdu, zatímco dílčí postřehy jsou popsány jako defektní a nevyhovující. I v tom se dá ostatně poznat náboženský základ klimatologické ideologie – vše, co narušuje, co dráždí svou detailností a konkrétností, je rozpoznáno a odmítnuto jako hereze.

Klimatologismus je navíc velmi vhodný světónázor pro lidi, kteří jsou desetiletí vychováni v prostředí, jež pohrdá standardní, pomalou politikou, jež odmítá kompromisy, jež si neuvědomuje, jak nesnadná a obtížná jsou řešení společenských i přírodních problémů. Zde je jádro utopického pudla, rovněž vkomponované do osnovy moderny. Stávající politické struktury jsou chápány jako zastaralé, málo akční, neschopné změny, ba zkorumpované. V základu všech utopismů je tedy netrpělivost jako protiklad jedné z hlavních ctností. Podle staré definice je trpělivost umění žít s tím, co je nehotové. V tomto smyslu je náš svět nejen nehotový jaksí v obecném slova smyslu, ale v rozmanitých oblastech různým způsobem. Pokud

chtějí klimatologičtí alarmisté dosáhnout určitých radikálních změn co nejrychleji bez řádného zvažování dopadů takového jednání, není s nimi možné diskutovat, neboť popírají základní princip jakékoli diskuse – oddálení řešení problémů z důvodu nalezení nejlepšího postupu. Klimatologismus je v tomto smyslu revolucí z netrpělivosti, což je ve své podstatě nejen projev antipolitické politiky svého druhu, ale také výraz antidemokratičnosti. To se mimochodem projevuje i ve stanovování různých pětiletých a hraničních časových milníků pro určitou změnu, které jsou mnohokrát zcela iracionální.

Síla klimatického alarmismu je především postavena na pilíři, díky němuž se stává obecně sdíleným lákadlem. Obsahuje podobně jako velké ideologické systémy schopnost mýtopoetického vyprávění, které má sice úzkou výchozí bázi (v tom se liší ideologie od klasických náboženských věr), ale poměrně širokou bázi praktickou. Jinými slovy: co se nedostává v teorii, nahrazuje se praxí jako základním kritériem smysluplného jednání. Jako bychom to už někdy slyšeli a na vlastní oči viděli. Razance klimatických aktivistů je jistě o to viditelnější a spektakulárnější, když se jí chopí především mladí, neopotřebovaní, ale zejména nezkušení lidé, kteří ještě nejsou schopni dohlédnout důsledky svých činů. Přesněji: schází jim často potřebná opatrnost, která se přece jen vyskytuje ve větší míře u starších generací.

Tak jsme opět u koktejlu moderny, které postmoderna dodala pouze nástroj v podobě sociálních sítí: revoluční pseudonáboženský patos založený na primátu praxe a na podcenění stávajících institucí v kombinaci s heslem „mláďá vpřed“. A to jsme si bláhově před třiceti lety mysleli, že toho už zůstaneme ušetřeni. ■

Jiří Hanuš (1963), historik, působí na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity, věnuje se evropským dějinám 19. a 20. století.

Proč Evropská unie mluví tak, jak mluví

O politickém
diskursu EU

Petr Dvořák

Ilustrační foto,
zdroj: 123rf.com.

„A také jsme si zřetelně uvědomili odpovědnost, kterou nese naše generace za to, abychom našim dětem přenechali Evropu, která bude silnější, sjednocenější a demokratičtější... Občané očekávají, že jejich vlády jim zajistí spravedlnost, ochranu a rovnoprávnost. To rovněž vyžaduje společné evropské kroky založené na našich společných hodnotách.“

– z projevu J.-C. Junckera, bývalého předsedy Evropské komise

Proč se nám texty a projevy pocházející z Evropské unie často zdají být podivně vzdálené? Proč se tolik spoléhají na fráze a obecná klišé? Žádná reforma, kampaň ani směrnice to nespraví. Je to vlastnost, která vyplývá z podstaty evropské integrace. Kombinace velmi vysokých cílů a absence společné historické zkušenosti, na jejímž základě by se daly prosadit, nutně vede k nekonečnému pátrání po „společných evropských hodnotách“ a po

„vybudování nové evropské identity“, hojně zastoupeného takřka v každém unijním materiálu.

Unii schází rozměr politického společenství, a tak tu ani nemůže probíhat skutečná politická debata. EU zahrnuje řadu samostatných států, které nesdílejí ani historickou paměť, ani kulturní prostor. Protože pokusy o zavedení nějakého společného jazyka jsou čistě teoretické a nikdy neměly naději na úspěch, zbývá Unii jediná možnost:

používat minimální společný základ a mnohokrát překládaný jazyk oproštěný od jakéhokoli kulturního obsahu, od všech souvislostí a odkazů – jazyk zbavený patiny, která mu v každé kultuře dává jinou příchuť. Jinými slovy, jediným východiskem Evropské unie je jazyk nestranných technokratů.

Politický systém *sui generis*

Politika nemůže existovat bez veřejné komunikace. Demokracie odumře, pokud z ní odstraníme její evolučně nejstarší součást – tržiště odlišných názorů, které soupeří o souhlas politického společenství. Politika je neoddělitelná od konfliktu, který se za všech okolností musí podrobovat pravidlům hry, jinak je však nelítostný a krutý. Právě tento střet skýtá naději na maximalizaci lidské svobody.

Evropská unie nic podobného nenabízí, je totiž bytostně konsensuální. Hlavní evropské síly se vždy shodovaly na podstatných otázkách, a do čela unijních institucí se podle nejrůznějších klíčů zastřené dostávali kompromisní, složitě vyjednaní kandidáti. A pokud se podíváme na projevy představitelů obou největších evropských frakcí, lidovců a socialistů, nalezneme v podstatě stejná klíčová slova. Francouzka Simone Veilová, první předsedkyně Evropského parlamentu, ve svém inauguračním projevu zdůraznila, že bude usilovat o soudržnost různých politických sil, která parlamentu zajistí relevanci. Byla by prý „chyba, pokud by se parlament zvrhnul v prostor soupeření a nesouhlasu“. Konzervativce i klasický liberál nutně zpozorní: Jak může existovat parlament bez konfliktu? Co tedy bude dělat? Ovšem, taková míra konsensuality by byla naprosto v pořádku, kdyby EU zůstala čistě mezinárodní organizací, ale tak to není. Minimálně od konce 80. let pracuje na tom, aby se stala superstátem, přebírá kompetence národních států a podstatně tím zasahuje do životů Evropanů.

Politický diskurs je jazyk přesvědčování. Politici se snaží přesvědčit lid, že jejich vize je správná. Toto

je v Evropské unii možné jen do zanedbatelné míry. Nejde přitom zdaleka jen o technikálie, jako je artikulace požadavků a celkový vztah mezi politickou nabídkou a poptávkou – jde o samotnou evoluci národa coby politického společenství s vlastní historickou pamětí, zkušenostmi, modely jednání a důvěrou v politickou třídu. Funkční politická komunikace je podmínkou toho, aby lidé považovali stát za svůj, aby za něj nesli svůj díl odpovědnosti. To v současné EU není možné vůbec. Pokud je tradiční charakteristikou politického diskursu to, že se obrací na nepřítomného posluchače, tj. spíše na masová média než na konkrétního člověka, v Evropě se z logiky věci neobrací na nikoho a vyznívá do ztracena.

Deficit demokratický i komunikační

Existují dvě hlavní fáze vývoje evropské politické debaty. První se shoduje s krystalizací a rozšiřováním Evropských společenství do 70. a 80. let 20. století, druhá nastává se založením současné Evropské unie v první polovině 90. let a pokračuje dodnes. V 70. a 80. letech se debata o evropské identitě zcela jasně obracela ven, směrem do mezinárodního systému. Evropská společenství sama sebe vnímala jako unikátní prostor ve světové politice, konkurující zavedeným mocnostem. Spadá sem vydání *Deklarace evropské identity* (1973), kde se píše: „Devítka je přesvědčena, že její partnerství prospěje celému mezinárodnímu společenství, neboť ustanoví ekvilibrium založené na spolupráci všech zemí...“¹

V 90. letech se situace mění. Poté, co si EU odhlasovala vlastní vlajku a hymnu, jako by ustrnula a začala introspektivně řešit vlastní podstatu, zejména ve vztahu k budování demokratického systému a k problémům s legitimitou. Tato fáze přirozeně souvisí i s érou vleklých krizí (šokové východní rozšíření, vnitřní krize eurozóny atd.). Snaha vyrovnat se mocnostem proto ustupuje do pozadí a nastává dlouhé období nejistoty, spekulací a snahy

dobrat se alespoň vágních definic evropských kořenů, unikátních evropských hodnot a cílů evropské integrace. Objevují se otázky jako: Co je Evropa? Jaké jsou její vnitřní hodnoty? Jak je co nejlépe vyjádřit politicky? Tato éra nejistoty trvá dodnes.

Co je největší riziko politické komunikace v dnešní západní civilizaci? Je to patrně stále znatelnější neodpovědnost následovaná populistickým politickým marketingem. Západ oslabuje infantilizace, *attention economy*, sociální bubliny, komnaty ozvěn a z nich vyplývající polarizace. S těmito problémy se však na úrovni EU paradoxně vůbec nesetkáme! Její problém je přesně opačný – technokracie, determinismus a prázdné fráze vyplývající z absence politiky. Síly, které v EU dlouhodobě disponují efektivní většinou, nemusejí své pravdy obhajovat. Krize evropské integrace je přímo spojena s krizí komunikace. Čím jasnější je hegemonie evropského mainstreamu, čím urputněji se Evropská unie ujišťuje o své výjimečnosti a konečnosti, tím prázdnější a vyčerpanější je jazyk, kterým se portrétuje.²

Jednotný evropský akt (1986), vznik společného trhu a především Maastrichtská smlouva (1992) odstartovaly současnou fázi evropské integrace, v níž EU cíleně směřuje ke stále hlubší integraci hospodářské i politické. Mění se status evropských institucí a rozdělení kompetencí mezi Unii a členskými státy, které mají podstatný vliv na fungování evropské politiky. Přejod od mezinárodní organizace k svého druhu superstátu byl z mnoha hledisek úspěšný bezprecedentní krok, který si zasluhuje odbornou pozornost. Byla to však také změna, která v Evropě problematizovala roli státu a legitimitu jeho institucí. Během devadesátých let 20. století proto zesiluje debata o „demokratickém deficitu“. Evropská komise však nezpomalila, naopak si v Lisabonské strategii (2000) stanovila závazek stát se „nejdynamičtější a nejkonkurenceschopnější ekonomikou světa“, což si vyžádalo další tlak na harmonizaci politik. Problémy však nikam nezmizely, naopak se zvýraznily s příchodem ekonomické krize kolem roku 2008, kdy už bylo jasné, že se Lisabonskou strategii nepodaří naplnit. Krize pak plynule

INZERCE

NEJPRODÁVANĚJŠÍ A NEJKOMPLEXNĚJŠÍ PUBLIKACE O EVROPSKÉ UNII V ČESKÉ REPUBLICE

Petr Fiala | Ondřej Krutílek | Markéta Pitrová **EVROPSKÁ UNIE**

Autoři – renomovaní badatelé v oblasti evropské politiky – seznamují čtenáře s historií evropského integračního procesu, s vývojem, současnou podobou a funkcemi jednotlivých evropských institucí a s tím, ve kterých oblastech (politikách) a jakým způsobem Evropská unie působí. Kniha je zdařilou kombinací politologické analýzy a velkého množství informací. Formou srozumitelně napsaného a přehledně členěného textu nabízí kvalitního průvodce problematikou Evropské unie. Publikace zahrnuje události až do konce roku 2017 a je určena nejen odborníkům zabývajícím se evropskou integrací, ale také širší veřejnosti, která má zájem získat co nejvíce kvalifikovaných informací o Evropské unii v širším historickém a politickém kontextu.

přešla v krizi dluhovou a následně migrační a bezpečnostní a nakonec se spolu s brexitem obloukem vrátila zpět k nedořešeným základům evropské legitimacy a kompetencí, takže v podstatě trvá dodnes. A právě tyto vratké základy EU mají největší vliv na její komunikaci.

Texty pocházející z EU často vnímáme jako složité, a dokonce i používání národních jazyků v kontextu EU vykazuje specifické, nepříliš přívětivé rysy: převládá úřední styl a akronymy, složitá pravidla a občas i zavlečení některého obecného slova do evropského žargonu, kde získá naprosto specifický význam, který omezuje jeho používání v jiných kontextech.³ Souvětí bobtnají a prodlužují se, překladatelé musejí ponechávat jednotlivé věty na neobvyklých místech a rezignují na skutečný překlad opakujících se frází. Nejvíce je to přirozeně patrné na právních textech (normy, doporučení, stanoviska), kde roste délka vět, počet vět v souvětí, zastoupení krkolomných větných konstrukcí nebo složitých termínů.⁴

Problémy s jazykem evropské politiky jsou systémové a vyplývají z podstaty budování nadnárodního technokratického impéria. Málokdo si totiž dokáže představit, jak mimořádný a komplexní systém Evropská unie je, a to i z lingvistické perspektivy. Není to tak, že by se Evropská unie otevřeně snažila komunikovat nepřehledně, její snahy otvírat se a neustále zjednodušovat své texty jsou nepopíratelné. Z principu ale nemůže uspět vzhledem k tomu, jaký úkol si předsevzala.

Od podobenství k frázím a klišé

Samostatnou kapitolou evropského politického diskursu je fenomén metafor. Metafora je silná řečnická zbraň, protože dokáže přitáhnout pozornost a zdůraznit palčivost politického tématu. Pro politika se tak stává zkratkou do médií, a tedy k pozornosti voliče. Volič zase často uvažuje v metaforách, aby si udělal pořádek v měnící se realitě.

Čím je EU složitější, tím víc přijde vhod výstižnější metafora (Společný evropský dům, Evropský chrám a jeho tři pilíře, dvourychlostní Evropa...), neboť Unie pro většinu lidí zůstává jakousi vzdálenou, mýty a předsudky zahalenou Laputou, kterou nikdo nikdy nespátřil vcelku.

Metafor v komunikaci jednotlivých evropských národů odhalují zásadní rozdíly, které kdysi předznamenaly současné krize. V 90. letech bylo třeba naprosto běžné portrétovat jednotlivé členy EU jako členy jedné domácnosti (metaforický rámec „EU je jedna rodina“), ale ještě častější bylo hovořit o Francii a Německu, dvou nejvíce motivovaných proponentech evropské integrace, jako o páru (s jasnými implikacemi: oba jsou odpovědní za ostatní, a má-li společenství přetrvat, musejí mít harmonický vztah). Zajímavou dynamiku do této konstrukce vnáší společná měna euro, často představovaná jako potomek, který z německo-francouzského partnerství vzešel.⁵ Britská média ovšem brzy nato přišla s metaforou rozvodu, tentokrát Británie a kontinentu. Metaforických rámců bylo samozřejmě víc, velmi častý byl např. ten rámec, že EU je organismus stížený chorobou (demokratickou krizí), kterou je třeba co nejdříve vyléčit vhodnými léky (reformami), aby nezemřel. Podobná choroba už dokonce v minulosti získala konkrétní jméno, euroskleróza.

Klíčové role metafor v evropské politice si všimla i Margaret Thatcherová, jež ve svých pamětech píše: „V debatě se používala zavádějící přirovnání jako například ‚Evropský vlak, který už už vyjíždí ze stanice‘... Pokud tento vlak jede špatným směrem, je snad lepší v něm vůbec nesedět...“ Tehdy populární metafora vlaku vyjadřovala britské obavy, že chladnějším přístupem ke zrychlující se integraci něco propásnou. Dnes lze najít řadu analogií: Češi například často říkají, že „spadnou z kola, pokud přestanou šlapat“ nebo že budou v Evropě „příbuzní druhé kategorie, pokud s ostatními nebudou sedět u jednoho stolu“, tj. pokud se nestanou členy eurozóny. Thatcherová ovšem pochopila, že hrátky

s metaforami nejsou nevinné: „Každý, kdo vyjednává s Evropskou unií, by si měl dávat pozor na metafory. My v Británii jsme měli sklon nepovažovat je za důležité... tvrdě jsme se poučili, že přitakání očividně prázdnému zobecnění nebo vágně vyjádřenému cíli bylo později považováno za závazek účastnit se politických struktur, které odporovaly našim zájmům.“

Problém nastává i tehdy, pokud metafora nevede ke skutečné politické akci, ale naopak ztratí svůj význam a stane se z ní prázdná fráze. I to se v Evropské unii, která často a ráda hledí vstříc světovým zítřkům, děje více než pravidelně. Spoléhání na klišé a fráze samozřejmě není novinkou naší doby a ani na ně nemá patent Evropská unie. Vždyť dopisy a oznámení, které občan dostává od českého státu, nejsou o moc kvalitnější než evropské dokumenty. EU však k tomuto problému přispívá svou podstatou: zatímco úřednickou češtinu můžeme pomalu vymýtit, jako se to postupně daří u jazyků v Británii, Dánsku, Finsku a jinde, u *euro-speaku* by to byl téměř marný úkol. Eurospeak je jazyk žádostí o granty, projektových dokumentací, průběžných a závěrečných zpráv a podobných útvarů, které se píšou buď s tím, že je nikdo nebude číst, anebo že stačí, aby obsahovaly správnou sadu klíčových slov.

Evropa a konec dějin

Synergie technokracie a levicového liberalismu v Evropské unii vedla k hlubokému přesvědčení o vlastní výjimečnosti, o předurčené roli v lidských dějinách. Nejde o nic menšího než o domnělý konec dějin. Počátky moderní evropské spolupráce se datují do raně poválečné Evropy, kdy evropské státy vstávaly z trosek a přemýšlely, jak něčemu podobnému jednou provždy zamezit, zatímco její aktuální podoba je produktem optimistické éry „konce dějin“ na přelomu 80. a 90. let 20. století. Obě přelomová období měla zásadní vliv na to, jak se Unie vnímá a jakým jazykem utváří svůj obraz.

Evropský mainstream se považuje za zosobnění evropské demokracie; všechny ostatní cesty domněle vedou zpět do Osvětlení. Postmaastrichtská EU je prý také vrcholem boje za progresivní hodnoty čili jakési finále osvícenství, což opakuje např. nedávný předseda Evropského parlamentu Martin Schulz. Opozice „stále užší unii“ je podle této logiky „antievropská“ a její kořeny analogicky antiosvícenské. Tato ahistorická konstrukce ukazuje, jak lákavé je ohýbání dějin ve službách ideologie.

Unijní politický diskurs má obecně sklon k argumentaci předurčenou cestou a unikátní rolí EU v lidských dějinách. Příkladem predeterminace v evropském osudu je bezpočet. Bývalý německý ministr zahraničí Joschka Fischer je např. přesvědčen, že Evropa kráčí „kupředu, směrem k dokončení evropské integrace, neboť každý krok zpět, či snad jen zastavení a spokojenost nad tím, čeho jsme už dosáhli, by si od všech členských států Evropské unie – i od těch, kdo o členství teprve usilují – vyžádalo fatální cenu“. Stejní lidé se také v neposlední řadě ztotožňují s tím, že je třeba přestat vykládat svět a začít jej měnit. Viz výzvy, že při budování společné Evropy „neexistují problémy při poznávání, ale při realizování“ (bývalý spolkový prezident Roman Herzog), nebo za „nový evropský narativ“, díky němuž by si Evropané uvědomili smysl Evropské ústavy (bývalý předseda EK Manuel Barroso). Přesvědčení o dějinném poslání se dobře ukazuje třeba při procházce Muzeem evropských dějin v Bruselu, v jehož pojetí Evropská unie představuje vyvrcholení bojů za svobodu člověka v 18. a 19. století, jakákoli opozice je jen dočasná, všichni to nakonec pochopí a zavládne všeobecné štěstí.

Děláme to pro Evropu

Evropská unie hovoří složitě, technokraticky, ve frázích a vyčpělých metaforách, anebo pomocí metafor buduje nový svět, kterému málokdo rozumí. Svou složitost a neuchopitelnost násobí nejen svou

multikulturní podstatou, ale i tím, že se s každou novou zakládací smlouvou a každým milníkem v primárním právu znovu a znovu vymýšlí od bodu nula, takže je vlastně neustále na začátku a nestíhá v myslích svých občanů pořádně zakořenit.

Co si počít s jazykem společenství, které politickým společenstvím (prozatím) být nemůže? EU se musí vrátit k otázkám, o kterých dlouhodobě předstírá, že jsou vyřešené. Teprve pak může nechat přirozeně vzniknout – nikoli v horizontu pouhých několika let aktivně budovat – politické společenství. Může to trvat stovky let, může i nemusí se to podařit. Evropané by chtěli měnit svět, ale mnozí z nich začínají od konce. Musejí se znovu naučit čekat. Nedávné krize ještě více zdůraznily fakt, že EU se nesmí nadále spokojit s malováním ideálních cílů, pokud současně nevyřeší otázku své legitimacy.

To, že něco děláme abstraktně „pro Evropu“ nebo „ve jménu Evropy“, není novinka. Dnes se toho nicméně koná nebývale mnoho a rychle, bez ohledu na zpětnou vazbu a bez jakékoli pochybnosti, že Evropská unie ve své současné podobě musí být vrcholem lidských dějin. To se odráží i v diskursu nejvyšších představitelů EU, kteří se z historie snaží vydolovat společné evropské hodnoty. To, co příznivci konceptu stále užší unie představují jako specifickou evropskou kulturu, je nicméně tak obecné, že by se to dalo vztáhnout na celý Západ, od Spojených států po Nový Zéland. Je nanejvýš nešťastné, že Evropská unie z různých důvodů postrádá skutečnou opozici, která by tak pyšné tesání do kamene rozporovala a napravovala.

Máme vykládat svět, nebo jej měnit? Přimlouvám se za to, abychom se soustředili spíš na poznání. Ani generace studentských vůdců – dnešních seniorních eurokratů, ani generace současná nejsou vyvolené, nikdo je nevyvázal z odpovědnosti za náš osud. Otázky jako „co je Evropa“ a „co jsou evropské hodnoty“ jsou v podstatě zbytečné. Kdyby Evropská unie zůstala hospodářským prostorem sdružujícím rozmanité členy, vůbec by svou komplikovanou identitu nemusela řešit. Potíže přineslo

až vlamování do politické roviny, které se nestíhá etablovat v myslích Evropanů. Za evropské krize tedy může pýcha. Výsledkem není vybudování evropského lidu, ale spíše všeobecná únava.

Krize nicméně poněkud zastřely nesporné výhody, kterých Evropská unie dosáhla. Unie přinesla nebývalé možnosti spolupráce a koordinace mezinárodních projektů. Má být na co hrdá. Většina evropských aktérů nedokázala ke krizím přistoupit s pokorou, uchopit je jako příležitost k inventuře toho, co je na kontinentální úrovni schopno reálně fungovat a co je jen idealistické přání. Vážme si Evropské unie za to, čeho dosáhla, ale snažme se ji vrátit na zem z oblastí, kam nepatří. Politický diskurs a způsob komunikace odhalující tragickou absenci politiky nám při tom mohou být užitečným vodítkem. ■

- 1 Evropská společenství (1973): *Declaration on European Identity*, Bulletin of the European Communities, December 1973, 12: 118–122.
- 2 Ceretta, Manuela – Curli, Barbara (Eds., 2017): *Discourses and counter-discourses on Europe from the Enlightenment to the EU*, Milton Park, Abingdon, Oxon; New York, NY: Routledge.
- 3 Døllerup, Cay (2001): *Complexities of EU language work*, Perspectives: Studies in Translatology 9: 271–292.
- 4 Piehl, Aino (2006): *The Influence of ED Legislation on Finnish Legal Discourse*, in: Gotti, M. – Giannoni, D. S. (Eds.): *New Trends in Specialized Discourse Analysis / Linguistic Insights*. Studies in Language and Communication, Vol. 44. Bern: Peter Lang.
- 5 Musolff, Andreas (2004): *Metaphor and political discourse: analogical reasoning in debates*, Houndmills: Palgrave Macmillan.

Petr Dvořák (1985),
působí jako editor
v Pravém břehu –
Institutu Petra Fialy.

Portrét:

Mikuláš Lobkowicz

1931–2019

Mikuláš Lobkowicz, Praha, 1998.
Foto Tomáš Železný, ČTK. Výřez

Kultura mezi neurčitostí a jistotou

Mikuláš Lobkowicz

Intelektuálové dvacátého století pojímali kulturu v protikladu k přírodě, podle antropologů se dalo o kultuře hovořit jen v množném čísle a církev navzdory odkazu sv. Pavla, sv. Augustina a mnohých misionářů žádné učení, které by se přímo týkalo kultury, nerozvíjela. Běžným předmětem teologie se stala až s působením Jana Pavla II.

Ačkoli o kultuře byla napsána spousta knih, je obtížné upřesnit, jak bychom měli definovat „kulturu“ v dnešním smyslu tohoto výrazu. Celkem vzato badatelé dvacátého století skutečně hovořili o kultuře jako o něčem, co se od přírody odlišuje a co vlastně musí být jejím protikladem. Ale často lze stěží určit, kde probíhá hranice. Proslulým příkladem je debata o zákazu incestu z druhé poloviny dvacátého století. V roce 1948 uvedl francouzský etnolog Claude Lévi-Strauss tabu incestu jako klasický příklad kroku od přírody ke kultuře; o čtyřicet let později německý behaviorální biolog Norbert Bischof zjistil, že mladé divoké husy se chovají tak, jako by incestní tabu znaly, a z této skutečnosti vyvodil, že dobře známá absence incestního tabu v umělých chovech husí je důsledkem záměrného křížení. Rembrandtův obraz je samozřejmě výsledkem kultury; ale poznal by ho ihned jako takový i návštěvník z jiné hvězdné soustavy? Vždyť i někteří ptáci a hmyz si stavějí překvapivě složitá hnízda a úkryty. A jsou kýčovitě obrázky měst, které maloval ve svém mládí Hitler, rovněž výrazem kultury? Mimochodem, příliš nám nepomůže rozlišovat mezi přírodou a kulturou odkazem

k promyšlenému záměru. Mnoho kulturních fenoménů je očividně vedlejším produktem lidského jednání, které si nikdo nevybral záměrně. Národ je nepochybně kulturním faktem; nicméně lidé se nerozhodli národ vytvořit. Spíše jen jednoho dne zjistili, že ho už vytvořili. Jak to vyjádřil Aristoteles, člověk je ve své podstatě sociálním tvorem; to ale samozřejmě neznamená, že společnost nebo stát jsou přírodní útvarů; jde spíše o klasické příklady kulturních entit. Když se anglický spisovatel T. S. Eliot kdysi pokusil vyjádřit, co je to kultura, hovořil o „celém způsobu života lidí, od kolébky k hrobu, od rána až do noci, i když všichni spí“. Ale jak bychom mohli shrnout tento způsob života, aniž bychom vzali v úvahu téměř vše, co se mohlo stát během existence lidstva? A mimochodem: když se člověk nachladí, je to kulturní fenomén? Po nějaký čas to jistě bude zátěž pro „celý způsob života“. Jeden z problémů protikladu „příroda/kultura“ spočívá v tom, že kultura tím či oním způsobem vždy zahrnuje přírodu, kdežto příroda zahrnuje kulturu jen potud, že o ní přemýšlíme a nějak se k ní chováme, to znamená, že k ní přistupujeme prostřednictvím kultury. Příroda jako protiklad

kultury je v určitém smyslu to, co zbude ze světské reality, když se pokusíme abstrahovat od všeho, co o ní člověk řekl nebo si o ní myslel nebo s ní udělal. Takové formy znejasňování pojmu kultura spolu s odlišnostmi mezi různými kulturami svedly mnoho filozofů kultury a kulturních antropologů k relativismu. Kulturní rozdíly byly ve skutečnosti hlavním argumentem relativistů devatenáctého a dvacátého století, kterým zdůvodňovali své stanovisko. Lidská přesvědčení a aktivity, tvrdili, by se měly nejen chápat, ale rovněž hodnotit v rámci té které kultury. Jak v roce 1887 prohlásil jeden ze zakladatelů kulturní antropologie Franz Boas: „Naše ideje a pojmy jsou pravdivé, jen pokud jde o naši civilizaci.“ Z Boasových následníků na Kolumbijské univerzitě vynikaly zejména Ruth Benedictová a Margaret Meadová, které zaníceně oponovaly všemu, co by mohlo připomínat teoretický nebo etický univerzalizmus. O sto let později napsal jistý přispěvatel časopisu *American Anthropologist*: „Neexistují žádné hodnotové soudy, které by byly opravdu nezávislé na specifických kulturách.“ To by mohlo samozřejmě znamenat, že si nikdo nemůže být jist přesným významem, a tedy přiměřeností hodnotových soudů bez přihlédnutí ke kulturnímu kontextu, v němž byly proneseny; ale většinou se to chápe jako popření možnosti zjistit, co je skutečně validní nebo pravdivé. Konec konců současné používání výrazu „kultura“ se odvozuje převážně z prací Immanuela Kanta, který tvrdil, že nikdy nemůžeme poznat „věc o sobě“, a Johanna Gottfrieda Herdera, jenž navíc zpochybňoval teoretický a etický univerzalizmus, který Kant nepřestal obhajovat. Zda byl Herder skutečně relativistou, je však diskutabilní; někteří badatelé se domnívají, že jen trval na legitimní pluralitě kultur. Vedle dědictví středověké ontologie, která byla příznačná pro katolickou teologii před Druhým vatikánským koncilem, to byl pravděpodobně tento relativistický sklon většiny diskusí o pojmu a zvláštní povaze kultury, co dlouhý čas bránilo katolickým autoritám uchopit tento pojem jako relevantní téma teologie.

Kromě několika pasáží v dokumentech Koncilu, zejména v *Gaudium et spes*, se úvahy o kultuře staly běžným teologickým tématem až s pontifikátem Jana Pavla II. Tuto novou pozornost si kultura získala ze tří hlavních důvodů. Jedním bylo zcela jistě rozlišení mezi přizpůsobením a inkulturací víry rozvíjené misionáři teology, zejména francouzským františkánem Jeanem-Mariem Massonem, který působil na Cejlonu. Jan Pavel II. poprvé použil pojem inkulturace ve své encyklice *Slavorum Apostoli* (1985), jež byla věnována památce svatých Cyrila a Metoděje, aby ukázal, jak se křesťanská víra může a měla by se stát integrální součástí běžného života lidí. Druhým, v jistém smyslu opačným důvodem bylo pravděpodobně znepokojující pozorování, že od konce druhé světové války, a zvláště od doby Koncilu je kultura západního světa stále méně poznamenána křesťanskou vírou. Tento vývoj vedl k úvahám, jak mohou víra a kultura navzájem souviset. A konečně, dalším důvodem mohla být papežova obeznámenost s historií své vlasti. Přežít Polákům jako národ pomáhala po téměř dvě stě let, během nichž byla jejich země rozdělena na části, které spadaly pod pravoslavné Rusko, protestantské Německo a částečně katolické Rakousko, především jejich katolická víra; a v zásadě to byla katolická tradice a kultura Polska, která znemožnila komunistům proměnit zemi v poslušný satelit sovětské říše. Jan Pavel II. si samozřejmě také uvědomoval problémy, které vznikají, když – jak tomu bylo a stále ještě je v případě Polska – se náboženské tradice a národní hrdost prolínají přespříliš.

Objev a uznání důstojnosti člověka

Bylo by jistě přehnané, kdybychom tvrdili, že církev rozvinula něco na způsob jasně formulované nauky o kultuře; přiměřenější by bylo konstatování, že rozpracovala a rozšířila klasické pojetí tradice a tím, že zvyšovala povědomí o rozdílnosti různých kultur, ale zároveň zdůrazňovala jejich společný

základ, se sama postavila do role „korouhve pozvednuté vysoko mezi národy“. Přestože slovo „kultura“ nepoužívali, mnohé problémy spojené s rozdílností kultur byly misionářům známe už od začátku šíření křesťanské víry: velmi často museli řešit otázku, zda a do jaké míry mohou přizpůsobit svá kázání způsobu myšlení, tradicím a zvykům té oblasti světa, do níž byli vysláni. Časem, zvláště v moderní době, si misionáři začali uvědomovat, že nejen hlásají evangelium, ale ve skutečnosti šíří kulturu, v níž sami vyrůstali. Dokud se Evropané těšili údajné kulturní nadřazenosti svého kontinentu, což se pokládalo za samozřejmý fakt, protože Evropa byla domovem jediného pravého náboženství, jen málo lidí v tom vidělo problém. Ten se ale stal všeobecně viditelným v době kolonialismu, která začala Kolumbovým objevem Nového světa a měla důsledky, které dodnes zatěžují vztahy mezi západním světem a mnoha jinými oblastmi světa. Když se Bartolomé de las Casas v reakci na brutalitu *conquistadores* rozhodl bránit práva indiánů, implicitně si uvědomoval skutečnost, že křesťan se nemůže omezovat rozdílem mezi přírodou a kulturou. Tím, že někdo nesdílí něco, co jiní pokládají za „kulturu“, se ještě nestává „téměř zvířetem“. Objev a uznání důstojnosti všech a každého člověka zvlášť mohly být podmíněny kulturně. Ale sama tato důstojnost není ani kulturní, ani přírodní. Ani Bůh není „kulturním fenoménem“, i když způsob, jakým Ho oslovujeme a sloužíme Mu, bude nevyhnutelně mít kulturní aspekty. Toto duální pojetí umožnilo církvi nepodlehnout relativismu, který charakterizuje velkou část současného diskursu o kultuře: i když způsob, jakým se vztahujeme k realitě, může být nevyhnutelně zprostředkován určitou kulturou, tato kultura nám nebrání objevovat pravdy, které transcendentují kulturní odlišnosti a historické změny; a i když způsob, jak tyto pravdy vyjadřujeme, může být ovlivněn kulturou, nedají se vtěsnat do alternativy „kultura, nebo příroda“. Kulturní relativista bude samozřejmě tato tvrzení popírat. Pak musí být konfrontován s elementární námitkou: proč by

to, co tvrdí, nemělo platit i pro jeho názor? Konec konců všechno, co učí například kulturní antropologie, je stejně tak kultura, jako to, co analyzuje. Proč bychom měli, abychom uvedli jednoduchý příklad, zůstat u tvrzení, že svět je výtvorem „pouhé kultury“, aniž bychom zároveň připustili, že sama tato redukce je jen výrazem a závěrem specifické kultury? Ale na druhé straně, proč zdůrazňovat, že víra je kultura, když diskurs o kultuře tak snadno podléhá relativismu? Copak nás Pascal, Kierkegaard a další křesťané mezi existencialisty neučili, že víra je věcí naprosto osobního rozhodnutí, vlastně „rizikem“? Už sv. Augustin ve svých *Vyznáních* se vyjadřuje v tom smyslu, že v konečném důsledku v podstatě nezáleží na ničem jiném než na vztahu mezi „mou duší a Tebou, můj Pane“. Ve skutečnosti je ale někdy lidská kultura natolik prostoupěna náboženským přesvědčením, že mnozí lidé přestávají vidět, do jaké míry víra obsahuje i osobní angažovanost. Proti takovým tendencím v tradičně protestantských zemích legitimně vystupovala navzdory určitým přehnanostem „dialektická teologie“ raného Karla Bartha; stejným směrem míří i hnutí mladých italských katolíků založené Luigim Giussanim, přestože to proti ničemu neprotestuje, ale jen připomíná věřícím, co znamená sdílet víru.

Vnímání reality

Nicméně náboženství a víra mají nevyhnutelně kulturní stránku. Na jedné straně má „víra své vlastní oči“ (sv. Augustin): věřící nejen určitým způsobem interpretuje svůj životní příběh, ale všímá si také těch aspektů skutečnosti, které jsou pro nevěřícího jen iluzemi pověřivosti. Jako by věřící četl realitu v jazyce, který pro někoho, kdo nesdílí jeho víru, zůstane bez překladu nesrozumitelný; a překlad bude vždy neúplný. Tento jazyk je navíc historický: přemítáním o své víře a svých zkušenostech ve světle víry věřící neustále přicházejí s novými představami a užívají slova novým způsobem, často

proto, že jim někdo jiný oponuje. Jak píše sv. Pavel ve svém prvním listu Korintským, určitá předpokladost věřících, ve skutečnosti hereze, je nezbytná, neboť nutí církev, aby se zamýšlela nad tím, co učí, a nezřídka své učení prohloubila. Jakmile se víra přenáší z generace na generaci, utváří tím i způsob, jak členové náboženského společenství vnímají realitu. Je to specifická kultura, která proměňuje jakoukoli kulturu, jíž se stane součástí. Na druhé straně – jakmile víra začne utvářet kulturu nějakého společenství nebo národa, projeví se v nespočetných aspektech kultury: vede k specifickým formám chování, vyjadřuje se v kultu a obřadech, vybírá určité doby pro zvláštní náboženské aktivity, podněcuje k stavbě budov a míst pro bohoslužby, ovlivňuje životní styl a vztahy se sousedy, poznamenává umění a vlastně většinu toho, co lidé dělají a tvoří. Každý pozorný návštěvník země, která má náboženství jiné než má on sám, tyto odlišnosti zaznamená. Náboženství, které nenachází žádný kulturní výraz, neexistuje; víra, která přežívá výlučně jen v lidském srdci, je téměř nemyslitelná, snad s výjimkou případů konverze v hraničních situacích, jako tomu bylo například v Osvětimi. Křesťanství teologové si lámali hlavu nad otázkou, jaký je nejslibnější způsob integrace víry do pohan-ské kultury. V současné Evropě se však dostáváme do skutečně problematické situace, kdy v kultuře, která byla v minulosti více než kterákoli jiná utvářena křesťanskými představami, víra mizí. Evropa se proslavila četnými kulturními pozůstatky slavné křesťanské minulosti, pozůstatky, které se zdaleka neomezují na kostely a umělecká díla; nespočetné studie dokládají obrovský vliv víry na evropské jazyky stejně jako křesťanský původ idejí, které Evropané šířili po celé zeměkouli. Přesto počet Evropanů, kteří nejsou jen „nominální křesťané“, klesá každým desetiletím. Evropa se snažila, zvláště od sedmáctého století, přinášet evangelium do nejodlehlejších koutů zeměkoule; zároveň však postupně, ale během dvacátého století přímo dramaticky, přestávala být křesťanským kontinentem.

Přestože jen málokdo by souhlasil s Marxem nebo s Nietzsche, že náboženství obecně, a křesťanská víra zvláště, má jen negativní důsledky, počet Evropanů, kteří necítí jako velkou ztrátu skutečnost, že víra přestala mít jakýkoli vliv na jejich kulturu, je znepokojivě vysoký. Křesťanství, myslí si patrně, už svůj úkol splnilo a neexistuje žádný důvod, proč ho udržovat naživu. Takové hodnocení v podstatě předjímá už Hegel v posledním paragrafu své *Filozofie práva*, která poprvé vyšla v roce 1833. Osobní angažovanost ztratila svůj význam, neboť víra se stala integrálním prvkem obsahové náplně naší kultury. Zde není místo pro diskusi o mnoha důvodech, které tento znepokojivý vývoj vysvětlují. Znamená to však, že pro křesťana má tento nový důraz na kulturu dva aspekty. Na jedné straně by křesťan samozřejmě měl mít zájem ovlivňovat kulturu země nebo oblasti světa, v níž žije nebo do níž se chystá odejít. Požadavek našeho Pána, abychom hlásali evangelium po celém světě, nevyhnutelně vede ke snaze reformovat jiné kultury, pokud jde o ty jejich rysy, které jsou neslučitelné s tím, co od nás Bůh očekává, nebo tomu stojí v cestě. Na straně druhé však bude taková transformace v dlouhodobém horizontu neúspěšná, pokud nebude vyrůstat z hlubokého porozumění a naprosto svobodných rozhodnutí mnoha jednotlivců. Jestliže takové kořeny, které přesahují vše, co lze přiřadit ke specifické kultuře, slábnou a usychají, je jen otázkou času, kdy kultura ztratí svůj křesťanský charakter. Víra je kulturou a kulturu tvoří, zároveň ji ale radikálně přesahuje. Pokud tomu tak není, nemůže nikdy přežít úpadek kultury. Jak židé a křesťané vy- znávají společně s autorem žalmu 21, Bůh od nás neočekává rituální oběti, ale čisté srdce, moje stejně jako vaše. ■

Zdroj: www.oasiscenter.eu/en/culture-between-the-inde-finable-and-certainty

/ Přeložil Jiří Ogrocký. /

Vzpomínky na Mikuláše Lobkowicze

Lobo

Vzpomínka z Eichstättu devadesátých let

Lenka Karfíková

Mikuláš Lobkowicz se rád představoval jako „rodilý Čech, americký občan a bavorský státní úředník“, což dobře vyjadřovalo jeho nelibost nad mírou byrokracie, již jako prezident univerzity podléhal ve Svobodném státě Bavorsko a která ostře kontrastovala s jeho předchozí akademickou zkušeností ze Spojených států. Někdy ještě připojoval, že je profesorem vědy, která podle jeho vlastního mínění vůbec vědou není („Politikwissenschaft“).

Na svůj český původ byl hrdý, uváděl, že se narodil v Lobkovickém paláci v Praze (patrně na Hradčanech, protože ten „dolní“ palác, kde je nyní německá ambasáda, jeho strýc Jiří prodal již dva roky před Mikulášovým narozením, aby si koupil poslední model závodního auta – také tuto historii, včetně tragického konce Jiřího z Lobkovic, který se v závodním autě zabil, dával Lobkowicz rád k lepšímu). Svůj šlechtický původ jinak zvláště nezdůrazňoval, byl spíše nešťastný z listů Rogera Scrutona adresovaných „princi“ z Lobkoviců, což mu dělalo na německé univerzitě ostudu. Vůči snaze svých synů získat v restitucích zpět český majetek zabavený komunisty jejich rodině byl Lobkowicz dosti zdrženlivý: „Nechci mít jako intelektuál na stáří

sociální problémy.“ Přesto bylo naprosto zjevné, že uvažuje o majetku, a nejen o něm, z hlediska celých generací; třeba o parku kolem rektorátu eichstättské univerzity, dříve letní biskupské rezidence, říkal: „Tuto alej jsme zde vysadili v osmnáctém století.“

Lobkowicz mluvil plynule česky, z paměti citoval „Humří čtverylku“ z českého překladu *Alenky v říši divů*. Přesto česky moc nepsal (byla jsem pyšná na to, že přednášky, v nichž se chlubil svou češtinou, byly ve skutečnosti mé překlady).

Sama jsem Mikuláše Lobkowicze poznala v roce 1989 jako prezidenta Katolické univerzity v bavorském Eichstättu, kam chtěl (ještě za starého režimu) pozvat nějakého studenta teologie ze své vlasti. Zůstala jsem tam, také díky stipendiu této univerzity, až do své doktorské promoce v roce 1996 a měla jsem mnohokrát příležitost s Lobkowiczem mluvit a také ho provázet na jeho cestách do Čech, kam se od své emigrace roku 1948 vrátil poprvé až v roce 1990. Tímto návratem byl nesmírně dojatý: „Praha je stále stejně krásná, jako bývala; dokonce ty secesní domy, jimiž nás můj otec učil pohrdat, jsou krásné.“

Po své emigraci Lobkowicz studoval filozofii ve švýcarském Fribourgu; se smíchem vzpomínal, jak i v této katolické výspě studenti „dupali nohama“, když se měli učit podle novoscholastické příručky Josepha Gredta *Elementa philosophiae Aristotelico-Thomisticae*. Přesto si Lobkowicz této formace nakonec velmi cenil a během svého působení ve Spojených státech se ji pokoušel spojit s tehdy rozšířenou analytickou filozofií: „Je to ostatně stejná *forma mentis*,“ poznamenával nikoli bez ironie.

Jako emigrant z komunistické země se Lobkowicz specializoval také na marxistickou filozofii, patrně zejména pod vlivem svého fribourgského

učitele Józefa M. Bocheňského (což byla mimochoodem podle Lobkowiczova vyprávění rovněž postava pozoruhodná, mimo jiné pro soukromé letadlo, které prý tento příslušník žebrového řádu O.P. dostal od jedné obdivovatelky a v němž prý studenty zkoušel z logiky). S touto kvalifikací specialisty na marxismus se Lobkowicz roku 1971, tj. v době marxisticky motivovaných studentských nepokojů v západní Evropě, stal rektorem mnichovské univerzity. Nebyl v této nevděčné roli právě oblíben; ještě v devadesátých letech mi někdo v Mnichově vyprávěl o „těch nejhorších časech za Loba“ („die schlimmsten Lobo-Zeiten“). Také Lobkowicz sám se při tom asi leccemu naučil: „Pokud chcete vystupovat na veřejnosti, musíte počítat s tím, že vás lidé budou považovat za naprosté hovado,“ jak se vícekrát vyjádřil.

V Eichstättu se Lobkowicz od roku 1984 pokoušel vybudovat katolickou univerzitu, což ovšem rovněž naráželo na určitý odpor sekulárněji orientované části profesorského sboru i levicových studentů (nakolik takoví v Eichstättu byli). Jeho nespornou zásluhou byla velkorysá spolupráce s katolickými univerzitami jinde ve světě, zejména v Itálii a Jižní Americe. Také mnoha českým a slovenským studentům umožnil na „své“ univerzitě vystudovat nebo aspoň strávit nějaký semestr, a to zdaleka ne jen horlivým katolíkům.

O kolezích, kteří s ním měli problémy pro jeho příliš jednoznačné názory nebo jeho „spontánnost“ (tj. překračování pravidel), se při jedné oslavě vyjádřil v tomto smyslu: „Člověk musí mít rád své kolegy, a to nikoli *navzdory* jejich skurilitě, ale *právě pro ni* (nicht *trotz*, sondern *wegen* ihrer Skurrilität).“ Zjevně si i ve zralém věku uchoval něco z vidění Alenky „v říši divů“.

Ani o „svých teozích“ na eichstättské univerzitě si Lobkowicz nedělal zvláštní iluze: „Jediné, co o nich nemohu říci, je: Pohleďte, jak se milují“ (jak se to podle Tertullianova svědectví říkalo o raných křesťanech). S určitou starostí pozoroval církevní dohled nad katolickými fakultami v 90. letech

a obavy teologů uveřejňovat nové myšlenky, které je napadají. „Ale moji teologové se nebojí, že ne? Také je asi nic nenapadá...“

S eichstättským biskupem udržoval Lobkowicz jako prezident katolické univerzity podle všeho dobré vztahy. Po jedné audienci se zmínil o biskupově přání, „aby aspoň tady v Eichstättu lidé věřili v objektivní pravdu“. Odpověděl mu s humorem sobě vlastním: „Ano, Excellence, já bych byl také nesmírně rád, ale jak to mám prosím vás udělat?“

Jako člen Papežské rady pro kulturu v Římě Lobkowicz spolupracoval s tehdejšími papežem Karolem Wojtyłą, jehož si velmi vážil, také však na jeho adresu říkal: „Svatý Otec by si měl dát moratorium na výroky o sexuální morálce.“

Lobkowiczův zájem o naše země, podmíněný osobně i profesionálně, byl velmi upřímný, svými zkušenostmi a styky se snažil pomoci své vlasti i ostatním zemím bývalého „Ostblocku“ v době nově nabyté svobody, kterou pokládal za naprostý zázrak, podle všech zákonů „politické vědy“ naprosto nepravděpodobný. V mnohém pomohl kupříkladu tehdy nově založené Křesťanské akademii Praha, pro niž hledal peníze i doporučení a na jejíž pozvání také v Praze a na jiných místech naší země v roce 1990 a později přednášel.

Mluvil zde jednak o univerzitní politice a univerzitě vůbec (vzpomínám si, že vyzvedával humboldtovský ideál univerzity jako společenství badatelů, do něhož se postupně zapojují studenti, ale také univerzitní studium jako formaci pro život, nikoli jen přípravu na povolání), jednak o vztahu křesťanství a filozofie. Z jeho přednášky pro Křesťanskou akademii mi utkvělo líčení filozofie dvacátého století především jako metody (kupř. Husserlovy fenomenologie či analytické metody Edwarda Moora), která má tu výhodu, že je otevřená myslitelům bez ohledu na jejich náboženské přesvědčení, zároveň však zahrnuje riziko vytěsnění vážných otázek a soustředění na technické detaily („filozofové se věnují ořezávání tužky, zapomněli však psát nebo se ptát, co to tužka je“).

Lobkowiczovi samotnému velmi záleželo na spojení křesťanství a filozofie, protože jejich rozdělení bylo v jeho očích nebezpečné pro obě strany, přitom mu však nešlo o preferenci nějaké konkrétní filozofie, spíše o jakési křesťanský motivované promýšlení otázek, které klade dnešní doba, metodami, jaké filozofie dnes nabízí. Vážně se zamýšlel nad problematikou Evropy, její identity a její kultury, kterou chápal jako spjatou s křesťanstvím nejen historicky, ale i podstatně. Sliboval si mnoho od návratu východoevropských zemí do společenství evropských států, zároveň však varoval před nástupem nacionalismu jako reakce na dlouhodobě vnucovaný komunistický internacionalismus i jako sebeobrany zemí, které po létech komunistické izolace zatím nevyhnutelně za ostatními v něčem zaostávají.

Pamatuji si rovněž, jak diskuse s Lobkowiczem potěšila rektora Karlovy univerzity Radima Palouše, a naopak vylekala tehdejší (zpola ještě marxistické) učitele filozofie na pražské filozofické fakultě; setkání s nimi ve zchátralé místnosti budovy na Náměstí Jana Palacha (teprve nedávno tak pojmenovaného) působilo dojmem naprosté mimoběžnosti. Nezapomenutelná zůstává také Lobkowiczova přednáška na UK, při níž se k všeobecnému pohoršení domáhal v naplněné aule popelníku (patřil podle svých slov k „perzekvované menšině“ kuřáků). Naprosto revolučně až volnomyšlenkářsky pak vyzněla řeč tohoto arcikonzervativního katolíka v ghettu tehdejšího litoměřického kněžského semináře; zde dokonce vůbec nepočítali s přednáškou, nýbrž se mší, proto Lobkowicz nakonec k zástupu černě oděných, hladce ostříhaných seminaristů mluvil v kostele.

Role jakéhosi „enfant terrible“ Lobkowiczovi zjevně vyhovovala, a hrál ji vlastně i v Bavorsku, jakoli zde neplatil právě za progresistu. Také v maloměstském Eichstättu s bavorskou úřední pečlivostí totiž nepřehlédnutelně vynikala jeho velkorysost, jeho osobitý humor, jeho ochota porušit někdy pravidla, je-li to nutné, jeho cit pro mimořádnou situaci, jaká se tehdy ve východní Evropě rozhostila.

Čeští studenti, kterým tam umožnil studovat, na něj vzpomínají s vděčností nejen za tuto možnost, ale také za mimořádnou lidskou inspiraci, jakou představovala jeho nevšední osobnost pravého aristokrata. Sama jsem se nikdy před tím ani potom nesetkala s člověkem takového formátu, v němž by se nejstarobylější tradice Evropy spojovala s ochotou improvizovat, smát se lidské hlouposti a mít lidi zároveň rád. ■

Lenka Karfíková (1963), česká teoložka, filozofka a překladatelka. Zabývá se zejména patristickými a středověkými autory.

Mikuláš

Vojtěch Novotný

Jeho Jasnost prof. PhDr. Nikolaus princ Lobkowicz, Dr.h.c.mult., rytíř Řádu zlatého rouna, rytíř komandér papežského Rytířského řádu sv. Řehoře Velikého, rytíř Maltézského řádu, nositel řady státních vyznamenání, emeritní prezident Maximilians-Universität München a Katholischen Universität Eichstätt, ředitel Zentralinstitut für Mittel- und Osteuropastudien etc. etc. vstoupil do mého života prostě jako... *Mikuláš*. Stalo se tak v lednu 2002. Jemu bylo sedmdesát, mně třicet. On byl světoběžník, velký myslitel a věhlasný akademik a veřejně známá osobnost, já mister nobody. Spojilo nás však úsilí o záchranu a reformu Katolické teologické fakulty Univerzity Karlovy, jež se postupně

proměnilo v přátelství, za které mu jsem a vždycky budu vděčný.

Předznamenáním našeho setkání byly události roku 2001. U Mikuláše šlo o to, že se jeho manželkou stala paní Nawojka Cieślińska-Lobkowicz, kunsthistorička, která se specializuje na osudy výtvarných děl v průběhu a po skončení druhé světové války. U mne samého šlo o leukémii a hospitalizaci, jež byla ukončena těsně před Vánocemi. A na Katolické teologické fakultě o to, že její dlouhodobá krize vyvrcholila tím, že MŠMT 14. prosince 2001 s poukazem na závažné nedostatky v koncepčním a personálním zabezpečení výuky zahájila správní řízení o pozastavení akreditace magisterského studijního programu teologie, odnětí akreditace magisterského studijního programu učitelství pro střední školy a všech doktorských programů i na ně navazujících oprávnění pro habilitační a profesorská řízení. Současně také rozhodlo o omezení působnosti orgánů Katolické teologické fakulty. Tento druhý krok zdůvodnilo tím, že fakulta od roku 1998 nepřijala povinné vnitřní předpisy a v důsledku toho pak nebyla schopna legitimně zvolit členy akademického senátu, když těm předchozím skončil mandát v říjnu 2001. Kromě toho ministerstvo konstatovalo, že fakulta závažným způsobem porušila povinnosti stanovené zákonem.

Je třeba důrazně poukázat na to, že se tehdy Katolická teologická fakulta, založená v letech 1347–1348, skutečně ocitla na pokraji *zániku*. Zpětně se to může jevit jako fikce, ale správní řízení opravdu ústilo v *pozastavení a odebrání akreditací všech studijních programů* uskutečňovaných fakultou, což v důsledku znamenalo *nucený odchod všech studentů* a také *všech pedagogů*, protože to implikovalo i *zastavení rozhodných příjmů z veřejného rozpočtu*. Ostatně, hovořit o Katolické teologické fakultě tam, kde z její vnitřní jednoty, akademické samosprávy a efektivní vazby na vedení univerzity a na hierarchii katolické církve zbyly jen doutnající trosky, snad ani není přiléhavé. Pa-prsek naděje znamenal v této situaci rozhodnutí

ministerstva o tom, že účinnost pozastavení a odnětí akreditací je odložena na konec akademického roku, tedy k 1. říjnu 2002, a o tom, že větší část působnosti akademických orgánů je k 3. lednu přenesena na rektora univerzity prof. Ing. Ivana Wilhelma, CSc., který se předtím situaci pokoušel marně řešit a nakonec sám ministerstvo o zákrok požádal. Učinil tak v okamžiku, kdy se prokázalo, že se postoje vedení fakulty smířlivou cestou ani vnitrocírkevními procesy (tj. vlivem velkého kancléře Miloslava kard. Vlka a Kongregace pro katolickou výchovu) nezmění.* Obě tato rozhodnutí poskytla nevelký, ale rozhodující prostor pro řádné ukončení běžícího akademického roku a pro získání akreditací nových.

A zde vstupuje na scénu Mikuláš, kterého rektor přivolał, aby pomohl onu kalamitní situaci řešit. Těsně předtím, roku 2001, vydalo nakladatelství Vyšehrad knižní soubor Lobkowiczových textů *Duše Evropy*. Autobiografie, kterou do něj napsal, se uzavírala slovy: „Svým celkem 23letým působením jako hlava univerzit jsem, přísně vzato, ztratil mnoho času, který bych pravděpodobně využil lépe, kdybych učil a bádál.“ Božím řízením ho vzápětí u nás čekala další ztráta času, a to díky kladné pověsti, kterou získal jako akademický funkcionář, bystrý filozof, upřímný katolík a rodu věrný Čech, který v době komunismu vědomě pomáhal slovanské kultuře. S Univerzitou Karlovou byl spojen skrze čestný doktorát, který zde (spolu s Christophem kard. Schönbornem a Tomášem Špidlíkem) obdržel v roce 1999 na návrh Katolické teologické fakulty za – jak tehdy řekl – „domnělé zásluhy o rozvoj katolické teologie“. Podotkl, že pokud jí něčím přispěl, pak tím, že nepřetržitě „skrže dějinné analýzy a teoretické reflexe“ ukazoval, že se filozofie a teologie nezbytně potřebují a že pouze „důvěra v bezprostřední blízkost zdánlivě tak vzdáleného absolutna“ čili víra v Boha „může filozofii pomoci, aby se nestala ideologií“. Na prahu roku 2002 pak měl přispět k rozvoji katolické teologie také záchranou pražské fakulty.

Nevím úplně přesně, jak byl osloven. Do Prahy ho pozval Wilhelm na doporučení Vlka. Když se pak společně setkali, mělo dojít – jak uvádí Ludvík Armbruster v knize *Tokijské květy* – k tomuto výjevu: „Wilhelm, Vlk a Lobkowicz seděli ve třech: Lobkowicz předložil všechny své důvody, proč nemá smysl, aby do Prahy chodil. Kardinál Vlk si prohlížel svoje lejstra a dělal, že moc neposlouchá. Když Lobkowicz domluvil, řekl jen: „Pane rektore, Vy nejste kdekdo, Vy jste Lobkowicz! Víte, co Lobkowiczové znamenali v dějinách české církve?“ A tím ho udolal.“ Snad to tak nějak bylo. Mikuláš opravdu do Prahy moc nechtěl. Jednak to znamenalo ocitnout se daleko od domova, jednak si byl vědom toho, že nezná osoby a situaci uvnitř fakulty a na univerzitě, ani normy a standardy platné v českém vysokém školství. A to bylo veskrze realistické sebehodnocení. Někde uprostřed těchto diskusí zaznělo mé jméno. Wilhelm i Vlk věděli, že se stavem fakulty nesouhlasím, protože jsem s nimi takřka ihned od svého nástupu do funkce odborného asistenta spolupracoval ve snahách o nápravu situace. Apoštolský vizitátor Angelo Scola mne dokonce v roce 2000 doporučil děkanovi prof. Jaroslavu V. Polcovi jako „kardinálova muže“ do role jednoho z proděkanů, ale nic z toho nezvešlo.

Tehdy, na samém prahu roku 2002, jsem byl náhle přizván do univerzitního hotelu v Celetné ulici, kde jsem se ocitl v přítomnosti Wilhelma, Vlka a Lobkowicze, kteří mne žádali, abych se stal Mikulášovou pravou rukou. Pamatuji si, jak mi bylo před nimi trapně kvůli jednomu malému detailu: po čerstvě ukončené léčbě leukémie jsem měl na hlavě jen velmi jemné chmýří, jež jaksi symbolizovalo mé postavení mezi těmi velkými muži. Nebylo mi ještě dobře, ale na svou novou roli jsem tehdy kývl, protože mi bylo jasné, že je třeba pomoci. Tak se stalo, že jsem byl náhle Mikulášovým nejbližším spolupracovníkem. Konstrukt to byl dost složitý: Wilhelm, nucený správce fakulty, pověřil svým zastupováním Lobkowicze, administrátora fakulty, a ze mne učinil jeho sekretáře. Spolu s Mikulášem

jsme proto 20. ledna 2002 s pocitem úzkosti vstoupili do pracovny určené pro děkana, v níž však Polc, vážený a vynikající církevní historik, nepobýval, takže na nás pod oknem symbolicky vyhlédli dva roky starý kalendář. Seděli jsme s Mikulášem jeden vedle druhého a vzájemně si dodávali odvalu k tomu, co bylo třeba konat. Podrobnosti vynechám (obsahuje je *Výroční zpráva o činnosti Univerzity Karlovy v Praze – Katolické teologické fakulty v roce 2002* a série dobových příspěvků Martina Vaňáče na stránkách časopisu *Getsemany*). Základním úkolem, jenž byl plněn v intenzivní komunikaci s rektorem, velkým kancléřem a Svatým stolcem, tehdy bylo:

- 1) Zabezpečit běžný chod fakulty.
- 2) Rozšířit, obnovit a omladit pedagogický sbor s přispěním nových osob, jež bylo nutné pro fakultu získat.
- 3) Sestavit novou podobu studijních plánů pro magisterský obor katolická teologie a pro nový bakalářský obor teologické nauky, který tehdy nahradil obor učitelství. Zároveň bylo učiněno rozhodnutí akreditovat bakalářský a navazující magisterský obor dějiny křesťanského umění.
- 4) Otevřít fakultu všem – seminaristům, řeholníkům i laikům, mužům i ženám, starým i mladým, a v kunsthistorii i těm, kdo nejsou praktikujícími katolíky nebo ani nevěří v Boha.
- 5) Připravit akreditační spisy a postoupit je MŠMT. To potom 22. července na doporučení Akreditační komise rozhodlo o zrušení pozastavení akreditace katolické teologie a o jejím prodloužení v nové podobě, a také o udělení akreditace bakalářským teologickým naukám a bakalářskému a navazujícímu magisterskému oboru dějiny křesťanského umění.
- 6) Připravit a v nouzovém režimu schválit všechny vnitřní předpisy vyžadované zákonem – to byl úkol nejsnazší, protože jsem je už všechny měl v zásadě hotové z dřívějšíka, kdy jsem je vypracoval pro strýčka Příhodu, jenž nás nyní navštívil.
- 7) Díky tomu bylo možné v listopadu přistoupit k volbám členů akademického senátu, jež završily i změny ve vedení kateder a ve složení vědecké rady.

Sérií všech těchto kroků byla fakulta zachráněna. Jaká role v tom připadla Mikulášovi? Popravdě

řečeno, jeho největším a vpravdě historickým přínosem bylo to, že reformu zaštitil svou osobností a autoritou. K úkonům, jež se skrývají za větami předchozího odstavce, Mikuláš nebyl disponován. Velmi rychle jsme však našli takový způsob spolupráce, který ani nevyžadoval jeho trvalou přítomnost v Praze. Byl v ní ale vždycky, když to bylo třeba, a vzal na sebe také nejobtížnější komunikaci s prof. Polcem, Wolfem, Matějkou a shromážděním akademické obce. Hlavně ze začátku se také stal tváří reforem. Klíčové bylo například jeho vystoupení na kněžském dnu 14. února 2002, kde pronesl krásnou přednášku „O teologii pro laiky“ (*Teologické texty* 1/2002, str. 27–32). Uvedl:

„Co tedy může, musí církev dělat? Samozřejmě musí být přítomna mezi těmi, kteří jí ještě jsou věrní, i mezi těmi, kteří se od ní trochu vzdálili, musí jím zprostředkovat své svátosti, musí jim kázat, naučit je, jak má žít svůj život křesťan. Ale to není vše, a v určitém smyslu snad ani to nejdůležitější. Církev se musí neustále pokoušet dosáhnout ty, které ztratila, nebo – to už je dnes vážný problém – kteří vyrostli jako pohané. (...) Naším úkolem je, abychom je získali, jako svatý Pavel získával víc a víc osob, když cestoval po tehdy známém kulturním světě. Jak to vyjádřil koncil, křesťanská víra je podstatně misionářská, každý z nás je poslem Ježíše Krista mezi nevěřícími, u kterých, jak to velice pěkně vyjadřuje Zjevení apoštola Jana, Pán stojí přede dveřmi a jakoby pokorně klepe. Ale Pán potřebuje nás hříšníky, aby lidé to jeho zaklepání slyšeli. (...) Konkrétně to znamená, že církev musí vychovávat určitý počet kněží a laiků, kteří jsou dostatečně vzdělání, aby v našem moderním světě mohli k tomu sekularizovanému světu srozumitelně a přesvědčivě mluvit. (...) Církev tedy potřebuje nejen kněze, ale také vzdělané, teologicky dost vzdělané laiky, jinak je v nebezpečí, že nezasáhne toho, koho chce a má zasáhnout, že ve společnosti neprosadí to, co prosadit musí. Potřebuje elitu či elity, ač to slovo dnes neradi slyšíme, protože se – neprávem – zdá, že je nedemokratické. A tyto elity si

církev musí vychovat a mezi členy takové elity musí též být osoby, které působí uprostřed sekularizovaného světa a současně jsou filosofičtí a teologičtí vzdělanci. Kolik jich potřebujeme, není snadné vypočítat, ale když jsou ochotni případně převzít kteroukoliv práci, nemůže jich být dost. Představte si, jak by se Češi těšili, jak by na nás katolíky byli pyšní, kdyby Čechy byly po celém světě známé jako země významného dialogu křesťanů se světem, katolíků s evangelíky a podobně. To nelze dosáhnout s polovzdělanci. Církev potřebuje skutečně – též teologicky – vzdělané laiky...”

Toto Mikulášovo přemýšlení bylo pro probíhající reformu velkým obohacením a zůstává pro naši fakultu směrodatné i dnes.

Zatímco jsem bušil do klávesnice, sedával vedle mne, pil kávu, kouřil cigarety a rozvíjel filozofické, teologické či politické úvahy, jimiž odhaloval smysl našeho lopocení. A když bylo třeba, vyskočil a šel projednat, co bylo nutné, ať už to bylo lidsky jakkoli náročné. Tak se krok za krokem podařilo uskutečnit, co bylo nezbytně třeba. Nakonec pak k 20. prosinci 2002 rezignoval na svou funkci profesor Jaroslav V. Polc a akademický senát přistoupil k volbě nového děkana, jímž se k 17. únoru 2003 stal profesor Ludvík Armbruster, takže 25. března nucená správa fakulty pominula. Již předtím, 31. ledna, ukončil své působení administrátor fakulty, Mikuláš Lobkowicz.

Po nějakou dobu – nežli se kvůli své nemoci stáhl do ústraní – jsme se pak ještě čas od času vídali. Bylo mi moc líto, když tyto kontakty skončily. Jako určité pohlazení pak přišlo sdělení Johannese Lobkowicze, že je Katolické teologické fakultě nabídnuta Mikulášova knihovna. Bude trvalým znamením jeho vzdělání, moudrosti a víry. Jak jsem po jeho smrti uvedl na fakultním webu: Patří mu naše velká vděčnost. Já sám jsem pak velice rád, že jsem měl možnost se s ním seznámit, sblížit a spolupracovat. Byl to vzácný člověk. Díky Bohu za něj! R.I.P. ■

- * Záměrně se zdržuji toho, abych rozváděl příčiny té situace, protože i pro mne samého zůstávají do určité míry nejasné. Osobní idiosynkrazie se pojily s ideovými rozepřemi a nedostatečnou prozíravostí a velkorysostí ve věcech praktického řízení fakulty. K teologické rovině jsem v článku „Pastorační cíl církevních studií a autentické teologické vidění“ (*Teologické texty* 4/2004, str. 156) napsal: „Od r. 1998, kdy jsem započal své působení na Katolické teologické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, se opětovně přesvědčuji o tom, že struktura akademické obce, akreditované studijní programy a konkrétní uspořádání studijních plánů jsou výrazem toho, jak lidé, kteří toto vše ovlivňují, chápou církev a její poslání. Právě názorové rozdíly až neshody v této věci, zejména v pojetí kněžské služby a vztahů mezi životními stavy v církvi, utvářely a dosud utvářejí dějiny této fakulty po roce 1989. Zde leží věcné jádro publicistické nadsázky, která označovala zápas o fakultu, resp. o její podobu za boj mezi předkoncilní a pokoncilní teologií. Šest z šestnácti dokumentů 2. vatikánského koncilu se výrazně věnuje jednotlivým životním stavům křesťanů (...). Toto téma se tak dostalo do středu celistvé problematiky koncilu, kterou snad lze shrnout do otázky povahy církve a jejího poslání v současné době. Tak se stalo i problémem teologických fakult. Roky 1990–2001 byly na pražské teologické fakultě mimo jiné ve znamení zápasu o to, zda v prezenčním oboru katolická teologie mohou vedle diecézních a řeholních kandidátů kněžství studovat i laici, muži a ženy. Tato otázka implikovala problematiku vzájemného vztahu těchto stavů a povahy každého z nich, především kněžství. Sekundární problematizací pojetí kněžského působení byla podoba studijních plánů a zaměření jednotlivých předmětů.“

Vojtěch Novotný (1971),
český katolický teolog,
působí na KTF UK
v Praze.

U Lobkowicze s Preisnerem, Karfíkovou a beránkem

Zdeněk Jančařík

Je to vlastně dost nepatřičné, abych vzpomínal na Mikuláše Lobkowicze, protože mé osobní setkání s ním bylo jen letmé a jaksi bezděčné. Bylo to v roce 1994, ve šťastném období mého života, kdy jsem se připravoval na kněžství a mohl si ještě nějaký rok „užít“ stav mimo posvátnou službu. Jednou z výhod této pomyslné svobody byla také svoboda cestovat za poznáním. Dostali jsme tehdy coby bohoslovci pražského semináře pozvánku od Opus Dei na mezinárodní teologický seminář, který se konal v prostorách eichstättské Katolické univerzity. Vše, včetně bohoslužeb, přednášek i neformálních konverzací, probíhalo v angličtině, kterou jsem tehdy zoufale lámal, jedinečné ale bylo, že nám to všechno hradil pořadatel, tedy americká odnož Opus Dei, a spolupořadatel, tehdejší rektor eichstättské univerzity, Mikuláš Lobkowicz. Setkání s ním nebylo jedinou mimořádností toho semináře, protože jedním z přednášejících byl můj tehdejší intelektuální guru, germanista Rio Preisner, s nímž jsem tehdy strávil řadu krásných rozhovorů – ovšemže především na témata jeho knih a esejí.

Mikuláš Lobkowicz měl na semináři úvodní slovo, provedl nás nádhernou univerzitou, o jejíchž aulách a rozlehlých venkovních zahradních prostorech jsme si v Praze mohli nechat jenom zdát, nastínil nám několika slovy svou „ideu univerzity“ a ponechal nás svému osudu. Mikuláše Lobkowicze

jsem tehdy znal z řady jeho esejí z Tomského revue *Rozmluvy*, kterou jsem čítával ještě za totality pravidelně a v níž jsem hltał především jeho a Preisnerovy příspěvky. Jeho „širokorozchodné“ starobylé pojetí univerzity jako hledačství pravdy a jako vášně pro „čistou“ vědu, která je vším jiným, jen ne utilitárním aplikovatelným kafemlýnkem, který jsme později zavedli v českém vysokoškolském systému, mně učarovalo a na jistou dobu dalo směr mému myšlení. Byla to představa univerzity jako tvořivého prostředí, kde se svobodně bádá spolu s učiteli-tutory, kteří citlivou rukou vedou své alumny k lásce ke svému oboru a k nadhledu nad zpeněžitelnými znalostmi, k nimž vede novodobé zaměření na úspěch a výkon.

Překládal jsem v té době teologické mariánské knihy Urse von Balthasara a Huga Rahnera a scházel jsem se nad těmi texty s Lenkou Karfíkovou, dnes uznávanou teoložkou a filozofkou, znalkyní církevní patristiky. A co čert nechtěl – Lenka Karfíková byla v době zmíněného semináře zrovna v Eichstättu a Mikuláše Lobkowicze napadlo, že nás dva pozve na večeři. Kníže pán přišel se zapáleným doutníkem, z něhož si v průběhu večeře potahoval, Lenka mluvila o „svých věcech“ a já jsem tehdy spíš zbožně naslouchal. Pan rektor nás královsky pohostil, ale co mi utkvělo na tom setkání asi nejvíc, byl jeho zájem o vlast, kterou musel se svou rodinou opustit v šestnácti letech (1948) a do níž se nikdy nevrátil, o češtinu, o církevní dění, a především o mladé lidi u nás. Byl to i v letech mimořádně entuziastický člověk plný zájmu o své okolí, o vědu, s širokým srdcem a myslí.

Z toho eichstättského semináře jsem si kromě setkání s Riem Preisnerem a Mikulášem Lobkowiczem odnesl ještě jedno setkání, a to s „beránkem“. S františkánem Jeronýmem Jurkou, který se také jako pražský bohoslovec účastnil přednášek, jsme si v neděli po obědě vyrazili na procházku do lesíku za město Eichstätt. Kráčeli jsme po cestě a rozprávěli jistě o duchovních věcech, když se z lesa ozval jakoby dětský pláč. Opuštěné mimino v lese?

Vstoupili jsme mezi stromy a hledali původ toho nářku. U jednoho stromu se krčilo jehně, čerstvě narozené holátko. Když jsem je chtěl vzít do rukou, uskočilo na svých ještě nemotorných nožkách a poodběhlo stranou. Vydali jsme se po cestě dál a čekali jsme, co bude beránek dělat. Šel s odstupem za námi, pořád nařikal, ale pořád za námi cupital – tušil v nás dobré pastýře! Když jsme se dostali na louku, rozhodl jsem se, že po něm skočím a vezmu ho k sobě. Jakmile jsem ho uchopil a přivinul na prsa, utichl a byl úplně klidný, nevinný, odevzdaný. Vzpomněl jsem si na verš z Izajáše: „Podrobil se a neotevřel svá ústa, jako beránek vedený na porážku a jak ovce, která mlčí před stříhači, neotevřel svá ústa.“ (Iz 53,7) Nosit beránka na svých prsou je výsada! Jehně bylo vystresované, úplně nevonělo, možná na mě udělalo i potřebu. Nevnímal jsem to příliš, nejráději bych si ho odnesl do hotelu a strávil s ním zbytek filozofického semináře.

Zašli jsme s Jeronýmem na nedalekou faru – bylo tam u lesa malé mariánské poutní místo. Pan farář nebyl doma, ale byla tam farní hospodyňka, která ochotně otevřela a hned vytušila, že místní pastevec zapomněl jehně v lese, nebo si nevšiml, že jedna z březích ovčí přivedla na svět u lesa potomka. Pak už to probíhalo velmi nepoeticky: kucharka vzala domácí telefon, zavolala pastýře, ten do pěti minut přijel s „tlustým“ mercedesem, jehně naložil do vozu, poděkoval a odjel. Ta příhoda se mi vryla do kněžské paměti a od té doby je ten beránek se mnou. Z Eichstättu jsem si odnesl „stopy Boží“ ztělesněné rozhovory s Riem Preisnerem, ze setkání s Mikulášem Lobkowiczem a Lenkou Karfíkovou a z doteku beránka. ■

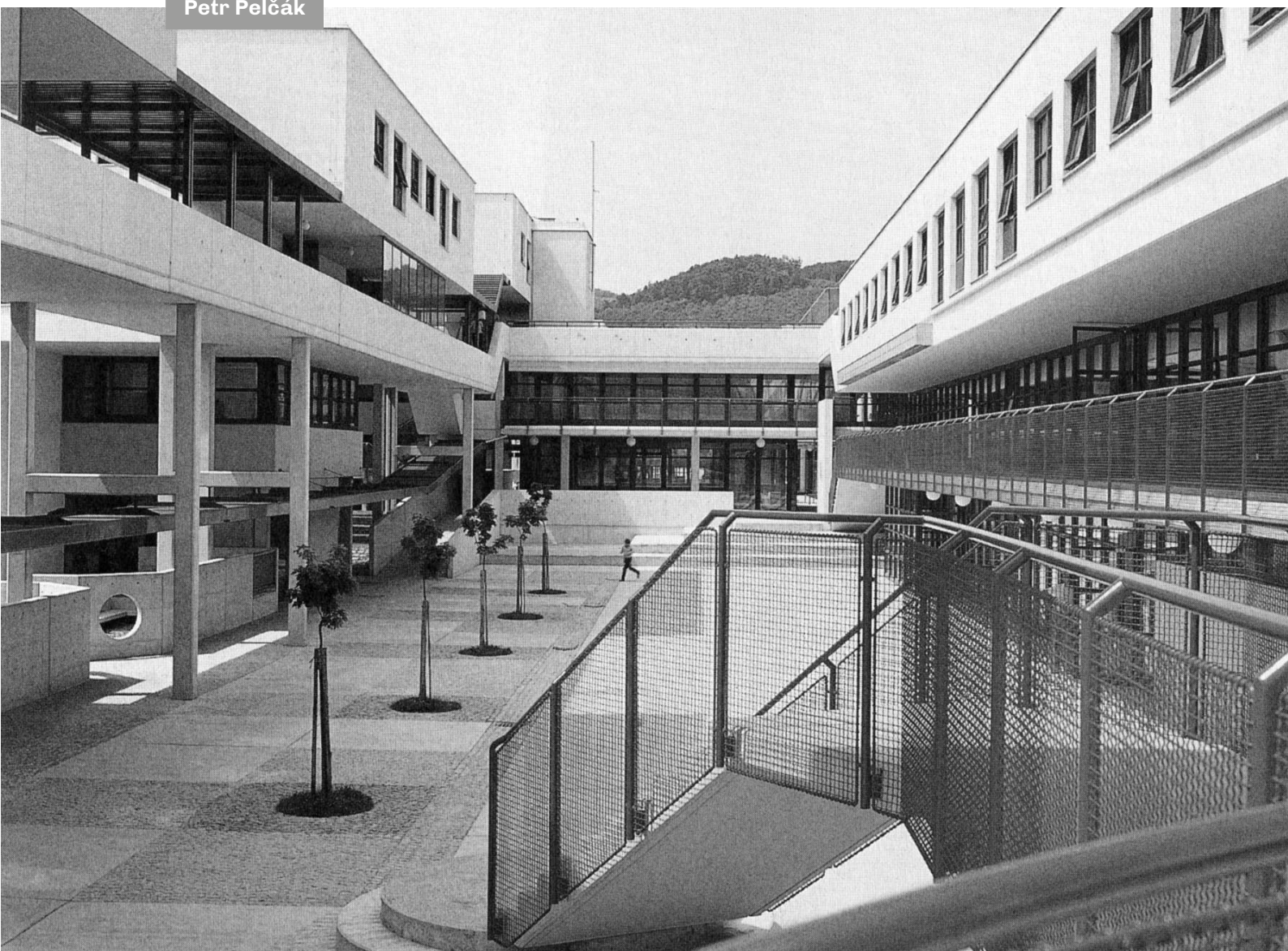
Zdeněk Jančařík (1965), kněz, překladatel z němčiny, v současné době vede salesiánskou komunitu v Brně-Žabovřeskách.

Architekt Anton Schweighofer

Petr Pelčák

Dne 20. prosince 2019 zemřel v osmdesáti devíti letech rakouský architekt Anton Schweighofer. Byl tvůrčí osobností s celistvým pohledem na svět, vlastním způsobem kritického myšlení a jasnými nároky na architekturu. Jeho způsob přemýšlení o společnosti a architektuře, artikulace problému zadání či úlohy byly ojedinělé ve své kritičnosti a současně upřímném zájmu o člověka. A to nikoliv o člověka jako abstraktum, nýbrž o člověka konkrétního, často stojícího mimo vlivové skupiny, například o děti nebo seniory. Byl racionalistou a osobitým myšlením vytvářel návrhy, které byly neotřelé a často v řadě ohledů radikální, avšak vždy mající v těžišti zájem o uživatele a lidské společenství. Svobodou myšlení a tvorby inspiroval své okolí. „Svoboda pro mě byla vždy důležitější než harmonie,“ bylo jeho krédo. Mimořádný byl také jeho zájem o okolní společnost a kultury, tedy také o ty „východní“, ve kterém významnou roli hrála ta naše, česká.

Snad to bylo dáno již jeho dětstvím, které prožil na tureckém pobřeží Černého moře a v Teheránu, kde jeho rodiče provozovali ubytovací zařízení. Před druhou světovou válkou se však vrátili do Rakouska, do Salcburku, a Anton na počátku 50. let vystudoval speciálku Clemense Holzmeistera na vídeňské Akademii výtvarných umění, kde jeho spolužáky byly budoucí vůdčí osobnosti rakouské architektury Johannes Spalt, Friedrich Achleitner, Friedrich Kurrent, Wilhelm Holzbauer či Gustav Peichl. Patřil tedy ke generaci, která po období austrofašismu, světové válce a selhání modernismu v jeho abstraktním estetismu a sociálním inženýrství nově hledala smysl i formu architektury a nacházela je v zájmu nikoliv o ideologické „dobro pro všechny“, nýbrž o konkrétního člověka a jeho společenství a také ve znovuobjevování věcného vídeňského modernismu Adolfa Loose či Josefa Franka. V logice takového pohledu Schweighofer po studiu odchází do Švédska, země válkou přímo nedotčené, která byla pro poválečnou Evropu vzorem společenského i architektonického

progresu. Civilistní švédskou architekturu s kořeny na jedné straně v severském klasicismu a na druhé ve skandinávském funkcionalismu a současně se živým, artikulovaným vztahem k přírodě si tak Schweighofer zvolil za referenci počátku své tvorby, když několik let praktikoval ve stockholmských kancelářích.

Na konci 50. let se vrací do Vídně, se kterou již natrvalo spojil svůj život, neboť zde roku 1960 založil vlastní projekční kancelář a v roce 1977 získal profesuru na Technické univerzitě. Kromě švédské zkušenosti jeho práci ovlivnilo i setkání s Aldem van Eyckem, o 12 let starším, ze kterého vzniklo celoživotní přátelství. Podobně jako v Holanďanově díle jsou i v tvorbě Antona Schweighofera důležitými motivy projekty pro děti a strukturalistická práce s prostorem, objemem a konstrukcí a rovněž téma domu jako města a města jako domu, kterému právě van Eyck vytvořil roku 1960 zásadní referenci realizací amsterodamského sirotčince.

Tématem Schweighoferových projektů 60. a 70. let je tedy organizace provozu podporující kontakt uživatelů a uspořádání prostorů generující vytváření skupin, přičemž tato geometrická konfigurace prostoru určuje formu a výraz stavby. Oba tyto principy úzce souvisejí s myšlenkou přítomnou v celé Schweighoferově tvorbě, totiž s již zmíněným tématem domu jako města a města jako domu. Nejvýznamnějším reprezentantem tohoto tématu, který ho obsahuje již ve svém názvu, je Stadt des Kindes neboli Město dětí, dětský domov vídeňské obce pro 240 dětí a mladistvých postavený v roce 1974 na okraji města ve 14. obvodě. Stavba považovaná za nejlepší příklad architektury strukturalismu ve střední Evropě byla po ukončení provozu v roce 2002 z velké části zbořena a nahrazena bytovou výstavbou. Sledovali jsme tehdy Schweighoferův boj za její zachování a nové využití. Nicméně z řady jeho významných realizací prvních dvou dekad samostatné tvorby je třeba zmínit kapličku dětské SOS vesničky s otevíratelnými stěnami dle velikosti

Předchozí strana nahoře: Anton Schweighofer (vlevo) a Lubomír Šlapeta se studenty TU Wien na zahradě rodinného domu Jana a Jindřišky Mišauerových (arch. L. Šlapeta 1939) v Olomouci, listopad 1978.

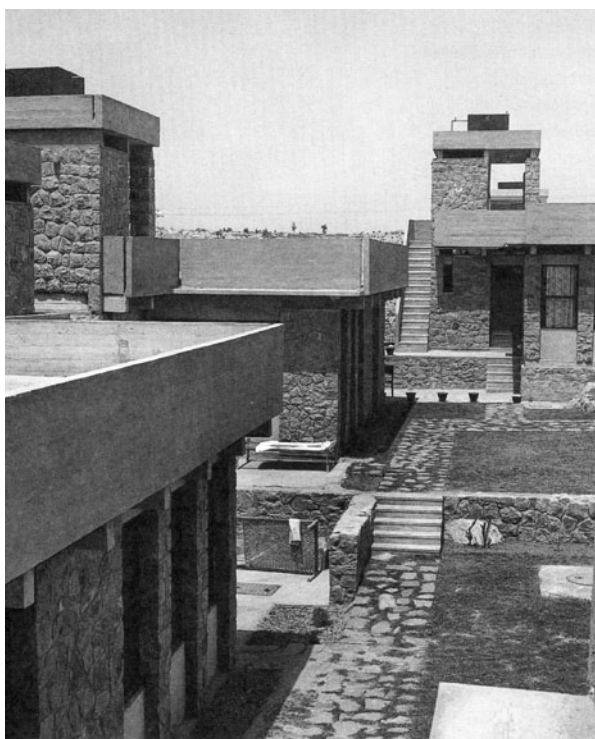
Předchozí strana dole: Stadt des Kindes, Vídeň, 1969–1974.

obřadu v dolnorakouském Hinterbrühlu (1967), školku na vnějším okraji Vídně v St. Andrä-Wördernu (1968), SOS dětskou vesničku v indickém Novém Dillí (1969), domov sester (1970) a zemskou nemocnici (1974) ve Zwettlu a budovu ústavů Zemědělské univerzity (1974) v 19. vídeňském obvodu, která byla roku 1976 odměněna Evropskou cenou staveb z oceli, avšak roku 2004 zcela přestavěna.

V roce 1977 získal Schweighofer profesuru jako nástupce Karla Schwanzera ve vedení Ústavu nauky o budovách (Institut für Gebäudelehre) na Technické univerzitě ve Vídni. Značnou část své energie a času proto soustředil na pedagogickou činnost a redukoval velikost své úspěšné projekční kanceláře „rozjeté“ na velkých projektech. Realizace následující dekády potom tvoří výhradně obytné stavby. Svá témata v nich modifikuje do zájmu o poloveřejný prostor bytových domů, jakým je např. sklem zastropená dvorana s diagonálně umístěným schodištěm nájemního domu v berlínské dělnické čtvrti Kreuzberg, postaveného v rámci akce IBA (1982). Na

mezinárodní nástup postmoderny reaguje jemně a opět osobitě, když svoji dosavadní charakteristickou kombinaci klasických a antiklasických kompozičních principů rozšiřuje o odkazy na vídeňskou modernu, jako např. u dvojice obecních nájemních vil s loosovsky oblými střechami v Gatterburggasse, u nájemního domu s lodžiemi za vysokým řádem eternitových sloupů naproti parku v Muthsamgasse, u puristických řadových domů s obývacími pokoji vysokými přes dvě podlaží střídavě umístěnými ve spodní a horní části staveb v Josef Frank Gasse (vše 1989) či u obytného souboru Gräf und Stift (1987) s centrální křížovou dispozicí umožňující univerzální využití místností. Na konci 80. let také vzniká dvojice kulturních domů v dolnorakouských městech Horn a Mistelbach.

V 90. letech Schweighofer vytváří svá nejradikálnější a současně zřejmě nejkomplexnější díla: nerealizovaný projekt rakouské arktické výzkumné stanice na dnes ruském území Země Františka Josefa (1992), dvě dřevostavby s kontinuálním

SOS dětská vesnička, Nové Dillí, Indie, 1964–1969.

Městské nájemní vily, Gatterburggasse, Vídeň, 1985–1989.

prostorem – pracovním ve vědeckém ústavu evoluční biologie Rakouské akademie věd Konrad Lorenz Institut na vídeňském Wilhelminenbergu (1991) a obytném ve vlastním letním a víkendovém ateliérovém domě za Vídní ve Wördernu, kde měla jeho žena Eva rodinné zahradnictví. Tato indickou zkušeností z pracovních pobytů v 60. letech inspirovaná pěti-podlažní oktogonální centrála, dřevěná věž v lese, je tvořena jediným vnitřním prostorem s pouze lehkými posuvnými zástěnami toalet. Podobně radikálně interpretuje Schweighofer vztah individua a kolektivu v antiestetickém studentském domově s průběžným obytným prostorem ve vídeňské čtvrti Favoriten (1994) a v geriatrickém pavilonu Nemocnice císaře Františka Josefa ve čtvrti Meidling (1996), kde centrálním obytným prostorem je široká vnitřní chodba, podél které jsou umístěny nemocniční pokoje jako domky podél ulice. Radikalita provozního a prostorového řešení těchto staveb je implicitně obsažena v celé Schweighoferově tvorbě, avšak téma vztahu individua a společenství, téma svobody a téma

architektury jako prostředku (nikoliv tedy cíle) ke generování těchto hodnot dochází v realizacích 90. let svého vrcholu.

V českém prostředí je nutné připomenout a zdůraznit vztah Antona Schweighofera k naší zemi, kultuře a společnosti. Právě jím v roce 1965 spoluzaložená Österreichische Gesellschaft für Architektur, která u našich jižních sousedů zavedla zcela nový diskurz o architektuře a již Anton Schweighofer také předsedal, uspořádala v roce 1968 ve Vídni výstavu československé architektury, na jejíž zahájení pozvala Bohuslava Fuchse. Toho se poté její členové (Puchhammer, Wawrik, Spalt, Hufnagel, Schweighofer, Podrecca) vydali do Brna navštívit. Po Fuchsově smrti tatáž společnost pozvala na přednášku o nejvýznamnějším českém brněnském architektovi mladého Vladimíra Šlapetu, který se ve Vídni se Schweighoferem seznámil a navázal s ním celoživotní přátelství a spolupráci. Ten ho v roce 1987 dokonce pozval jako hostujícího docenta na svůj ústav vídeňské techniky. Vladimír Šlapeta provázal

Ateliérový dům Antona a Evy Schweighoferových, Wördern, 1991–1993.

Geriatrické centrum Nemocnice císaře Františka Josefa, Vídeň, 1996–2004.

exkurze jeho univerzitního ústavu po české a moravské moderní architektuře od Schweighoferovy první cesty se studenty na Moravu v roce 1978 až do konce 80. let. Do Olomouce tehdy Rakušané přijeli zhlédnout jím připravenou výstavu Kamila Roškota, jejíž převezení do Vídně, kde měla reprízu v prominentním Künstlerhausu, prosadil Schweighofer. Později v rakouské metropoli reprízoval další Šlapetou připravené výstavy – brněnských funkcionalistů a Pavla Janáka. Sám naopak na pozvání Vladimíra Šlapety uskutečnil jako první západoevropský architekt v půli 80. let přednášku o své práci v Národním technickém muzeu v Praze. Ještě před ní přijel v roce 1984 jako předseda rakouské Adolf Loos Gesellschaft podpořit „undergroundovou“ výstavu A. Loose uskutečněnou Šlapetou v trafice v Lounech a poté také jednu z výstav pořádaných Šlapetou (za organizace Aleše Buriana, Petra Hruší a Jana Vrabela) v brněnském Stavoprojektu (po tolika letech těžko říci, zda šlo o výstavu Vladimíra Karfíka, nebo Bedřicha Rozehnalu). Tam se s ním rovněž seznámil náš generační kruh (Jan Sapák, Aleš Burian, Gustav Křivinka, Zdenka Vydrová, Ivan Wahla, Tomáš Rusín ad.). Vladimíra Karfíka, Ivana Rullera a Jaromíra Sirotku znal ovšem již z konce 70. let. Se Sirotkem se při návštěvách Brna stýkal. Když jsme v roce 1991 uspořádali s přáteli ze spolku Obecní dům Brno oslavu 70. narozenin Zdeňka Chlupa a Jaromíra Sirotky ve vile Tugendhat, Anton Schweighofer na ní nechyběl. Následující rok pak přijal naši výzvu a připravil svoji výstavu v Galerii Archa, dnešní Galerii architektury. Také nám téměř o desetiletí později do výstavního katalogu spolku napsal úvodní esej, ovšem po osobní prohlídce našich staveb. To již ale byl čestným doktorem Vysokého učení technického, které mu na doporučení Ivana Rullera a Vladimíra Šlapety tento titul udělilo roku 1994. Vykonal toho totiž pro českou architekturu skutečně mnoho. Udržoval naše tradiční spojení s Vídní i v politicky nepřející době. Když jsme mu s Vladimírem Šlapetou přijeli blahopřát na oslavu 80. narozenin na vídeňskou techniku, vzpomínal, jak s kolegou Puchhammerem převážel

ve svém saabu přes železnou oponu zakázané publikace. Po roce 1990 mohl podporovat tradiční propojení kultur sousedních zemí otevřeně i na české straně. Předsedal porotě vyzvané soutěže na Velký špalíček, která měla místo nákupního centra prosadit stavbu městského hotelu (což se ovšem nepovedlo) a ve které zvítězili Viktor a Martin Rudišovi. Ve své kanceláři zaměstnal Gustava Křivinku, zval nás na zahraniční exkurze, které podnikal se svými studenty. Cest do Jižní Ameriky a do Číny se tehdy účastnili také mladí brněnští architekti ze spolku Obecní dům Brno. V roce 1991 s námi (Aleš Burian, Gustav Křivinka, Jan Sapák, Zdenka Vydrová, Ivan Wahla, Petr Pelčák) vypracoval ideální projekt studující polohu nového nádraží a podobu jižní čtvrti města, který jsme nazvali Projekt pro Brno a darovali primátoru Václavu Menclovi. V následujícím roce se potom s brněnskými kolegy zúčastnil soutěže na tzv. Jižní centrum, v němž společně vypracovaný návrh získal nejvyšší, 2. cenu ex aequo (A. Burian, G. Křivinka, T. Rusín, J. Sapák, Z. Vydrová, I. Wahla, A. Schweighofer, S. Ohmacht). Zval nás na review – kritiky svého ústavu na vídeňskou techniku a přijal reciproční pozvání na fakultu do Brna. Prováděl naše studenty při exkurzi po svých vídeňských stavbách, které jsme s Alešem Burianem a Gustavem Křivinkou znali z našich návštěv Vídně. Ať již jsme spolu s jeho paní Evou seděli před obrovskou vedutou barokního Říma v pokoji jeho biedermeierovského sídla s velkým zahradním dvorem na vídeňském předměstí Heiligenstadt nebo v jeho dřevěné věži mezi stromy ve Wördernu jen o kousek dále za městem ve svahu nad Dunajem, bylo vždy napínavé s Antonem Schweighoferem hovořit. Byl to inspirující architekt a člověk a ta setkání nám budou chybět.

Děkuji Vladimíru Šlapetovi za informace o dění 70. let a poskytnutí fotografie z roku 1978.

Petr Pelčák (1963),
architekt.

Mussolini v kině

Peter Demetz

Další ukázka z připravované knihy amerického germanisty Petera Demetze *Diktátoři v kině*, jež vyjde na podzim v českém překladu v nakladatelství CDK, zachycuje pozoruhodný svět kinematografie coby nástroje i oběti propagandy. Peter Demetz se narodil roku 1922 v Praze, maminka byla Češka židovského původu, otec pocházel z rakousko-italského Jižního Tyrolska. Rodina se přestěhovala do Brna, kde Peter studoval nejprve německé gymnázium na Komenského náměstí, poté české gymnázium na dnešní třídě Kapitána Jaroše. Po válce, během níž přišel v koncentračním táboře o matku, začal studovat na Karlově univerzitě. Po komunistickém převratu odešel do USA, kde dostudoval a následně působil jako profesor německé literatury na Kolumbijské a Yaleově univerzitě. Začátkem 90. let se načas vrátil do vlasti a učil na Ostravské univerzitě. Literární historik a ceněný překladatel Peter Demetz je držitelem mnoha vysokých českých i německých vyznamenání.

Už více než deset let před slavným pochodem na Řím (1922) se zdálo být zřejmé, že mladý Benito Mussolini nenaplní přání své matky, aby se stal učitelem, ale vydá se spíše ve stopách svého otce – politicky aktivního a za své postoje i vězněného socialisty. Po nelehkých letech strávených mimo hranice tehdejší Itálie se Benito vrátil domů do Predappia, kde kromě výpomoci v otcově hostinci začal pracovat jako tajemník místní socialistické buňky, která jej pověřila i vydáváním týdeníku *La lotta di classe* (*Třídní boj*). Počátkem roku 1910 se velký sukničkář a milovník žen rozhodl usadit a založit rodinu. Začal žít s Rachele Guidiovou, prostou dívkou, dcerou dlouholeté milenky svého otce, kterou znal i jako žačku své matky v místní škole. Se sňatkem však nespěchal, jejich prvorozená dcerka Edda se narodila 1. září 1910, ale civilní svatební obřad se uskutečnil až v roce 1915. Církevní sňatek, v Itálii tehdy mnohem běžnější a jediný, který uznávala katolická církev, uzavřeli až v roce 1925. Po Eddě následovali synové Vittorio (1916), Bruno (1918), Romano (1927) a druhá dcera Anna-Maria (1929).

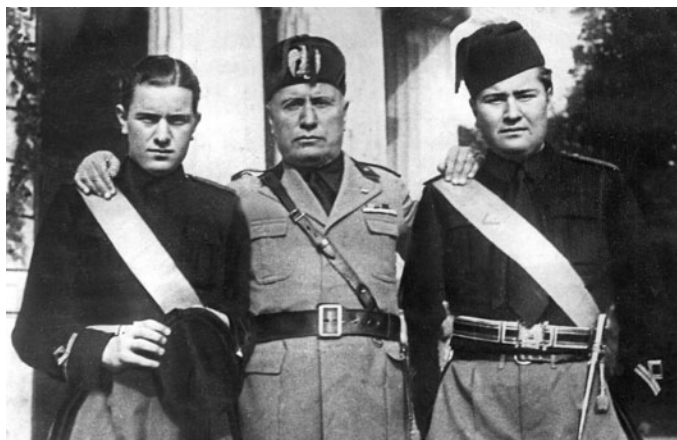
Benito byl coby redaktor a novinář úspěšný, dokázal vystihnout styl, který se čtenářům líbil, uměl zaujmout. Jeho novinářský talent a revoluční nasazení jej rychle vynesly mezi elitu Socialistické strany. V roce 1912 byl jmenován šéfredaktorem listu *Avanti!*, který vycházel v Miláně a měl značný vliv především na italském průmyslovém severu. V Miláně se z provinčního revolucionářského nadšence v nevyžehlených kalhotách stal elegantní politik, který se rád ukazoval v místní mondénní Galerii a jiných lepších podnicích. Do Milána jej následovala i rodina, ale zatímco Rachele se starala o domácnost, Mussoliniho těšila společnost mnoha jiných žen – ruské emigrantky a zapálené socialistky Angeliky Balabanové, konvertitky k islámu Ledy Rafanelliové, ale především dlouholeté milenky, vzdělané a kultivované Židovky Margherity Sarfattiové.

Významný zlom v jeho životě nastal při vstupu Itálie do první světové války, tehdy už nemohl déle zastírat své patriotické cítění – navzdory postojům vlastní strany tento konflikt nadšeně uvítal. V říjnu 1914 složil funkci šéfredaktora *Avanti!* a následně byl ze Socialistické strany vyloučen. Okamžitě založil vlastní noviny *Il popolo d'Italia*, které zastávaly zcela opačné postoje a byly podporovány velkými průmyslovými hráči, například automobilkou Fiat. Po válce (23. března 1919) coby prominent mezi italskými nacionalisty zorganizoval spolu s futuristickým básníkem F. T. Marinettim a velitelem elitní úderné jednotky (*Arditi*) Ferrucciem Vecchiem shromáždění na Piazza San Sepolcro v Miláně. Deklarovali, že jim jde o překonání ideologických rozporů, o obrození italské společnosti i státu. Účastníci milánského setkání, takzvaní *Sansepolcristi*, se později stali elitními příslušníky fašistické strany PNF (*Partito nazionale fascista*). Směr byl dán, ale Mussolinimu trvalo ještě téměř další čtyři roky, než se mu po mnoha kompromisech, konfliktech a improvizacích podařilo vybalancovat vztahy s monarchií, církví, státem, armádou či s nezvladatelnými veliteli místních fašistických skupin a prosadit se jako mytický vůdce, duce nových italských dějin. Jeho snahy byly potvrzeny dne 28. října 1922, kdy fašisté uskutečnili státní převrat známý jako pochod na Řím. Sám Mussolini do centra dění přijel až nočním vlakem, aby na vyzvání krále následně sestavil vládu, kde si udělil funkci premiéra, ministra vnitra a ministra zahraničí.

Právě až v souvislosti s uchopením moci začíná krystalizovat i Mussoliniho vztah ke kinematografii. Jakožto novináře, amatérského houslistu a příznivce lehčích divadelních kusů jej kino příliš nezajímalo, brzy si ale uvědomil, že film nabízí lákavé možnosti v oblasti propagandy a formování veřejného mínění.

☞ La cinematografia è l'arma più forte (Kinematografie je nejsilnější zbraň). Mussoliniovo heslo nad staveništěm nového sídla společnosti Luce.

Mussolini a synové (Vittorio a Bruno).

V jeho římské rezidenci, vile Torlonia, se postupem času otevřel prostor pro něco, co lze nazvat „filmovým salonem“. Tento „salon“, kde se křížily rodinné záležitosti s úředními povinnostmi, původně organizoval *Institut international du cinématographe éducatif* (ICE). Zde se duce scházel s fašistickými filmovými odborníky, mezi něž se řadil i jeho syn Vittorio, ale především se šéfem společnosti Luce Lucianem De Feo a později i s generálním ředitelem italské kinematografie Luigim Freddim, jenž od roku 1934 zastupoval kinematografické podniky podléhající Ministerstvu propagandy a tisku, pozdějšímu Ministerstvu lidové kultury (*Minculpop*). Díky němu začaly v italském filmovém světě dominovat nové instituce, z nichž většina přežila až do dnešních dní: na Filmovém festivalu v Benátkách se promítaly italské i zahraniční filmy, agilní filmové časopisy (*Cinema a Bianco e Nero*) probíraly kritické a teoretické koncepty, byla otevřena národní filmová škola (*Centro Sperimentale di cinematografia*) a založena *Cinecittà*, obdoba hollywoodských filmových ateliérů.

Na počátku slavné italské filmové společnosti nazvané *Istituto Luce*, nebo prostě jen Luce, stála myšlenka mladého římského právníka a novináře Luciana De Feo. Napadlo jej, že v zemi, kde třetina občanů neumí číst a psát, by důležitá osvěta a zprávy mohly být šířeny pomocí krátkého filmu. Založil proto malou soukromou společnost, která

měla vyrábět a šířit nejrůznější popularizační a dokumentární filmové reportáže. Najal si skromnou kancelář poblíž Andělského hradu a společnost označil zkratkou SIC (*Sindacato istruzione cinematografica*). Záhy se však musel vyrovnat s problémy spojenými s distribucí. Obrátil se proto na svého bývalého spolužáka markýze Raniera Paulucciho di Calboli, který právě povýšil na šefa Mussoliniho zahraničněpolitického kabinetu. Toto spojení přineslo výsledky.

V létě 1924 se v Neapoli konala výstava o italské emigraci, které se osobně účastnil i sám Mussolini. Při té příležitosti zhlédl několik krátkých dokumentů z produkce SIC, ale také reportáž, v níž byl poprvé hvězdou on sám. Organizátoři prozíravě za Mussolinim před jeho cestou do Neapole poslali kameramana, aby jej natočil při práci v paláci Chigi – snímek byl uveden pod titulem *Kde se pracuje na velikosti Itálie* (*Dove si lavora per la grandezza d'Italia*). To byl patrně rozhodující okamžik, kdy Mussolini vycítil, jak velký politický potenciál film může mít. Následně pověřil senátora de Michaelise, aby pomohl SIC získat státní podporu a pomoc s financováním a distribucí. A byl to prý sám Mussolini, kdo pro společnost navrhl i nové jméno – LUCE (akronym z *L'Unione Cinematografica Educativa*) s nezaměnitelným logem v podobě hlavy orla, který vše vidí a z výšky sleduje. Ještě v témže roce se konalo první slavnostní veřejné promítání, uvádí se, že film *Aethiopia* zhlédlo na pět tisíc diváků.

Mussoliniho osobní ambice se brzy začaly proměňovat v konkrétní kroky. V červenci 1925 se jako ministerský předseda obrátil na pět ministerstev a požadoval vypracování realizačního plánu distribuce filmů společnosti Luce. V říjnu téhož roku se v memorandu znovu obrátil na zúčastněná ministerstva a potvrdil, že se společnost Luce dala do služeb státní kulturní propagandy. Následné zasedání vlády rozhodlo s okamžitou platností o přeměně soukromé firmy ve veřejnoprávní instituci, jejíž počáteční kapitál byl navýšen na 2,5 milionu lir. Bývalý učitel a agitátor Mussolini si jistě uměl

Mussolini pokládá základní kámen společnosti Luce.

spočítat, proč se ji vyplatí podporovat a hlavně kontrolovat. Luce v roce 1927 začala produkovat filmové týdeníky, které muselo povinně promítat dva tisíce italských kin před hlavním filmem. Zpočátku ještě týdeníky pracovaly v duchu Hollywoodu a prostřednictvím Randolpha Hearsta i s aktuálními americkými materiály, během následujících let se však zvýšil podíl fašistických aktualit a téměř veškerou pozornost si monopolizoval ikonický duce: Mussolini na koni, na motorce, jako pilot, řečník, pomocník při žních (slavné záběry bez košile), jako velitel armády, diplomat nebo jako „běžný dovolenkář“ v plavkách na pláži v Riccione. Jeho nejoblíbenější kulisou však byl balkón římského Benátského paláce. Snad každý si vybaví záměrně zesponzované záběry Benita Mussoliniho s bojovně vysazenou bradou a s rukama v bok a pod ním nadšený jásající dav. Benito Mussolini byl bezpochyby první a největší „filmovou star“ Luce. V roce 1937

se tato veřejnoprávní instituce přestěhovala do nové reprezentativní budovy, jejíž základní kámen sám před časem položil. Inaugurační řeč nebyla dlouhá, mnohem výmluvnější byla jeho obrovská podobizna a heslo „La cinematografia è l'arma più forte“ (Kinematografie je nejsilnější zbraň).

♦♦

Je dost zvláštní, že Rachele Mussoliniová ve svých vzpomínkách neuvádí ani jednu společnou návštěvu kina až do chvíle, kdy se s rodinou přestěhovali do římské vily Torlonia. Zmiňuje však divadla, varieté, činohru, operetu i operu. Vzpomíná, jak zhlédli historické drama Sema Benelliho *La cena delle beffe* (o lásce a vražedné žárlivosti v renesanční Florencii), v jehož průběhu začal prý Mussolini mluvit o jejich budoucím manželství. V divadle byli i ve chvíli, kdy Benito obdržel zprávu, že se Gabriele

D'Annunzio vydal obsadit Fiume, i 27. října 1922 (*Veselá vdova* v milánském Teatro Manzoni), kdy byl zahájen pochod na Řím.

Benito Mussolini měl coby známý milánský redaktor často k dispozici volné vstupenky, ale nebyl právě nejděčnějším divákem. Miloval lehčí kusy, komedie, ze všeho nejvíce komika a mima Ettore Petroliniho. Podle své ženy se ale smál až příliš hlasitě a nešetřil ani urážlivými poznámkami, dokonce i podle starého zvyku házel na jeviště boty, když se mu scéna nelíbila. Rachele se prý snažila jeho projevy mírnit a byla ráda, když usnul (jako na představení *Parsifala*), nebo když dokonce na zadní židli lóže prospal celé představení.

S dětmi to bylo jiné. Prvorozený syn Vittorio vzpomínal, že do kina chodili velmi rádi. Jeho matka obdivovala Lydu Borelliovou a často spolu mluvili o Rudolphu Valentinovi, pro kterého hovořila především jejich hospodyně. Sama Rachele píše o návštěvě kina ve sportovním paláci v Miláně v roce 1927. Promítal se film o životě Ježíše Krista a přítomna byla i královna matka Margherita, která ji i s dětmi pozvala na malý rozhovor. Rachele se zmiňuje také o Vittoriových amerických filmových projektech a o tom, jakou má radost, že její názory v tomto směru sdílí i manžel. Když jeden americký novinář předložil Rachele dotazník, kde byla kromě jiného otázka, co nejraději dělá, vyplnil ho za ni sám duce s tím, že ráda šije a dívá se na filmy. Bylo to neproblematické doporučení pro ženy v domácnosti. Ale když se jej v roce 1925 anglický list zeptal, co soudí o italských masách, pronesl podle *Daily Expressu* s přezíravostí: „Jsou hloupé, špinavé, nepracují dost tvrdě a spokojují se s tím, že mohou chodit do kina na své malé příběhy.“

Vittorio Mussolini byl skutečným filmovým nadšencem. Jeho přesné filmové paměti začínají rokem 1925. Z nich se například dozvídáme, že byl nadšen starší, ještě němou verzí *Petera Pana*, nejméně

osmkrát viděl americký protiválečný film *The Big Parade* režiséra Kinga Vidora (vzpomínky na něj ho však neodradily od kariéry pilota bombardéru), ale zmiňuje i další filmy – *The Gaucho* a *The Mark of Zorro* s Douglasem Fairbanksem a mnoho filmů Charlieho Chaplina, Bustera Keatona, Laurela a Hardyho či Harolda Lloyd. Brzy se však nechtěl na filmy jen dívat, ale chtěl je sám vytvářet, a náhodou (jež ve skutečnosti náhodou nebyla) se ve správnou chvíli dostavil generální ředitel De Feo z Istituto Luce a naučil Vittoria v parku vily Torlonia natáčet a stříhat krátké westernové scény, mimo jiné i svoji filmovou prvotinu *Sceriffo Tremendone*, za kterou sklidil pochvalu i od otce.

Vittorio působil ve filmových ateliérech jako producent, autor námětu či odborný konzultant u filmů o letcích, někdy pod vlastním jménem, jindy pod pseudonymem Tito Silvio Mursino nebo Mursini. V roce 1937 byl producentem heroicko-fašistického filmu *Scipione l'africano*, u nás známého jako *Pád Kartága*, který několikrát přilákal na natáčení do ateliérů i jeho otce. O rok později radil autorům filmu *Luciano Serra, pilota* a v roce 1943 napsal filmový příběh o sestřeleném letci *Un pilota ritorna*. Podílel se ale i na výrobě zábavných hravých filmů. Komerčně nejúspěšnější byla komedie *Assenza ingiustificata* (*Neomluvená nepřítomnost*, 1939) vídeňského režiséra Maxe Neufelda, jenž jako emigrant našel útočiště v ateliérech Cinecittà (kameramanem byl Václav Vích, který do Itálie utekl z barrandovských ateliérů). Byl to jediný film, který Vittoriovi přinesl zisk.

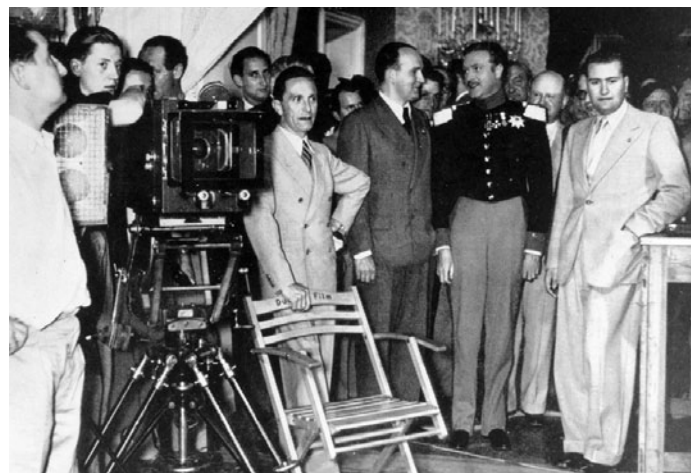
Vittorio produkoval zábavné snímky nebo kýčovitě komedie, ale jako šéfredaktor časopisu *Cinema* (1936–1943) zastával zcela odlišné názory. Místo mu nabídl De Feo, od počátku jeho příznivec a přímlovce. Vittorio ve svých textech upřednostňoval vážné a umělecky hodnotné filmy, které by zdůraznily zvláštní „kvality Itálie“. Jeho vzorem byla americká kinematografie (později ovšem i nenáviděná) „plná života, dynamiky a mládí“, ne jako ta evropská „přestárlá, spekulativní a životu vzdálená“.

Jeho spolupracovníci pocítili čerstvý vzduch a bez dlouhého váhání otevřeli aktuální témata a začali diskutovat o soudobých problémech; Giuseppe De Santis psal o jazzu a filmu (rovněž o sovětských filmech Grigorije Alexandrova); profesor Rudolf Arnheim, který do Itálie emigroval z Berlína a později učil na Harvardově univerzitě, se zamýšlel nad problémy herectví; Umberto Barbaro, levicový odpůrce fašismu, připomínal příznivcům filmového umění Bélu Balásze a Vsevoloda Pudovkina.

Jeho kolegové z redakce jej později popisovali jako „líného, apatického a smutného, spíš naivního než hloupého“ a zdůrazňovali, že jejich vlastní koncepce italské reality, jak se měla objevovat ve filmu, byla radikálnější než ta Vittoriova, kterou měla představovat hlavně *italianità* (italskost), tedy důstojnost, vážnost a pravdivost. Po zákazu filmového projektu podle předlohy Giovanniho Vergy se čtyři redaktori *Cinema* (mezi nimi i Giuseppe De Santis a Gianni Puccini) rozhodli, že napíší scénář pro mladého režiséra Luchina Viscontiho. Jeho první film *Ossessione* (*Posedlost*, 1943), natočený podle románu Jamese M. Caina *Pošťák vždycky zvoní dvakrát*, vyvolal naprosto rozdílné reakce. Vittorio Mussolini vyběhl po první projekci z místnosti a prohlásil, že Viscontiho scény (tísňivá atmosféra kuchyně, cizoložství a násilí) nejsou vůbec italské. Jeho otec, jemuž měl film promítnout sám Visconti, byl prý tolerantnější. Místní fašističtí funkcionáři však film zakazovali a v kinech směl být promítán až v době německé okupace. Dnes je považován za první dílo italského neorealismu, na nějž po válce navázaly mnohé další, dnes klasické kusy.

Kromě již zmíněných aktivit měl Vittorio Mussolini v plánu založit i italsko-americkou produkční společnost, s čímž zpočátku sympatizoval i jeho otec. Vittorio se vypravil do Ameriky, kde jej doprovázel slavný hollywoodský producent Hal Roach. Přicestoval na parníku Rex, který nejen ve filmu *Amarcord* symbolizoval úspěchy Itálie. Navštívil ateliéry Warner Brothers a Fox, kde se setkal s Olivíí de Havilland a dostal podepsanou fotografii od

Shirley Templeové. Dne 28. září 1937 byla na jeho počest uspořádána narozeninová zahradní slavnost, na kterou dorazil i Cary Grant a další slavné hvězdy. Vittorio, stejně jako před ním otcova milénka Margherita Sarfatti, byl pozván na čaj do Bílého domu. Nepočítal ale s antifašistickými demonstracemi, které společný italsko-americký projekt během několika málo dnů odsoudily k zániku.

Vittorio Mussolini (zcela vpravo ve světlém obleku) na setkání s Goebbelsem.

Vittorio byl ztroskotáním svých amerických filmových plánů hluboce zklamán. V létě 1938 odletěl do Berlína, jednak aby tam uvedl svůj nový film o letci *Luciano Serra, pilota*, ale hlavně aby se pokusil v rozhovorech s Göringem a Goebbelsem urychlit formulaci společných zájmů německo-italské filmové spolupráce. Hollywood se pro něj stal „židovsko-komunistickou centrálou“, jak tvrdil v eseji v časopise *Cinema* (listopad 1939). V době loutkového státu Republiky Salò se zdržoval v blízkosti vůdcova hlavního stanu ve východopruském Rastenburgu (dnes Kętrzyn) a podílel se na rozhlasovém propagandistickém vysílání. Po válce emigroval i se svou rodinou do Jižní Ameriky, kde napsal knihu o osudových ženách v životě svého otce. Později se vrátil zpět do vlasti. Zemřel v 81 letech v Římě.

♦♦♦

Bylo mnoho fašistických funkcionářů, kteří v období tzv. *ventennio nero* (v černých dvacátých letech) spoluurčovali osudy italského filmu, nikomu z nich se ale nepodařilo založit tolik perspektivních institucí jako Luigimu Freddimu. Freddi pocházel z nemajetné milánské rodiny, byl víceméně samouk, ale světák a elegán. Jeho manželkou byla Marina Šaljapinová, dcera slavného ruského operního pěvce, obdivovaná a talentovaná kráska, oficiální miss ruské emigrace. Freddi byl futurista, fašista, na počátku snad i squadrista, člen paramilitárního křídla fašistické strany, Mussoliniho spolupracovník v redakci *Popolo d'Italia*, krátce také D'Annunziův spolubojovník ve Fiume, šéf tiskového byra fašistické strany, zastupující tajemník fašistické organizace Italů v zahraničí a v neposlední řadě žurnalista s širokým mezinárodním rozhledem. Z pozice novináře doprovázel slavného italského letce Itala Balba do Ameriky, kde společně navštívili i Hollywood a Freddi tam pak několik měsíců studoval organizaci amerického filmového průmyslu, který tehdy ovládal i italský trh. Po návratu pomýšlel na sérii instruktivních článků v novinách, ale rozmyslel si to a místo toho zformuloval „Memorandum o americkém filmu a situaci filmu italského“, které v únoru 1934 předložil přímo ducemu. Ten ho v rámci přeskupení ministerstev jmenoval generálním ředitelem pro kinematografii v Cianově novém Úřadu pro tisk a propagandu. Když byla tato instituce přeměněna na Ministerstvo lidové kultury, zůstal Freddi do března 1939 ve své funkci a pak převzal vedení Cinecittà. Jeho plánem bylo vytvořit italský Hollywood, ovšem státní. Tvrdil, že italský film zestárl dříve, než mohl ukázat svou mladickou mužnost, a litoval roztržitosti filmového průmyslu mezi soukromé subjekty.

Při svém postupu se nutně dostal do sporu s Vittorioem Mussolinim, jemuž ve svém čtivém životopise (1949) věnoval celou kapitolu, v níž nešetří kritickými argumenty, které ovšem prý formuluje s „upřímnou lítostí“. Vittoriovy americké plány byly Freddimu trnem v oku, protože

Walt Disney se svou ženou Lillian a Luigim Freddim (vpravo) v Římě.

vztahy s Hollywoodem chtěl mít pod kontrolou on sám. Freddi nedůvěřoval ani De Feovi, Vittoriovu dlouholetému učiteli a příznivci, a vyjadřoval se s despektem o jeho „neklidné povaze“. Přímou kritiku si ale odpustil, správně totiž vytyčil, že se De Feo pohybuje ve stínu duceho a jeho synů, a proto se těší „určité extrateritorialitě“, která ho činí nenapadnutelným.

Freddi byl také členem mezinárodní poroty filmového festivalu v Benátkách (1934). Tento dnes světoznámý festival byl zprvu víceméně provinční záležitostí, respektovaná mezinárodní filmová přehlídka se z něj stala až za ministra kultury Ciana a z velké části právě díky Freddimu, který ji proměnil v politickou instituci prvního řádu. Proměna filmové přehlídky z bienále na každoroční akci (1934/1935) naznačila, jakou váhu jí fašistický stát přikládal, a stejný dojem vyvolalo i udělování Mussoliniho poháru pro nejlepší italský a nejlepší zahraniční film (sám Mussolini však cenu neuděloval a benátskému filmovému dění se vyhýbal).

Freddi patřil k mezinárodní porotě filmového festivalu (společně například s Milošem Havlem, strýcem Václava Havla) a účastnil se všech uměleckých rozhodování. Dokázal ocenit holywoodskou produkci – ceny pro Wallace Beeryho a Katharine Hepburnovou (1934), Bette Davisovou (1937) a Leslieho Howarda (1938), ale chápal i politickou rovinu – četná ocenění pro Leni Riefenstahlovou jako herečku i režisérku a pro mnoho filmů Třetí říše. Luigi Freddi ale přesto zůstával rezervovaným pozorovatelem nacistické filmové politiky. Po jednom svém pobytu v Berlíně (1936) charakterizoval Goebbelsův kurz jako iluzorní, protože není možné se starými technologiemi pokročit do nových oblastí filmu a chtít nahradit soustavný a promyšlený postup autoritativními rozhodnutími a uplatňováním násilí.

Rok po jmenování šéfem filmového průmyslu založil Freddi i národní filmovou školu (podle moskevského vzoru) a její vedení předal Luigimu Chiarinimu, kritikovi a scenáristovi narozenému v roce 1900, který pak na svou odpovědnost ustanovil členem učitelského sboru prominentního režiséra a kritika C. L. Bragagliu a velice těsně ve výuce i při publikování spolupracoval s marxistou Umbertem Barbarem. Jedněmi z prvních studentů a studentek byli Alida Valliová a Clara Calamaiová (nevěrná manželka ve Viscontiho *Ossessione*), režisér Michelangelo Antonioni a mnoho dalších. Trvalo ovšem ještě pět let, než se duce rozhodl v doprovodu Alessandra Pavoliniho, tehdejšího ministra lidové kultury, vykonat ve škole inspekční návštěvu.

Freddi byl také přesvědčen, že pedagogická práce školy musí jít ruku v ruce s publikační činností, a založil časopis *Bianco e Nero*, jehož první číslo vyšlo 31. ledna 1937 a který vycházel až do roku 1951. Freddi v prvním čísle uveřejnil redakční prohlášení, ale odpovědnost a redakční práci přenechal trojici Chiarini, Barbaro a Francesco Pasi-netti. Ta se postarala o to, že časopis *Bianco e Nero* vystoupil například proti žánru středoevropské komedie z prostředí bohatých vrstev, jež se vzdálila

problémům všedního dne (tzv. *telefoni bianchi*), ale i proti pompézním kostýmovým historickým filmům, jež inteligentního diváka nudily. Už druhé číslo bylo věnováno podrobné analýze a dokumentaci filmu Jacquese Feydera *La Kermesse héroïque* (*Hříšné ženy boomske*) a čtenáři dostali příležitost se v příspěvcích a antologiích seznámit s myšlenkami Rudolfa Arnheima, Bély Balázse, Hanse Richtera, Sergeje Ejzenštejna či Paula Rothy. U italského spojence Třetí říše, kde diktoval Goebbels, podobná názorová otevřenost rozhodně možná nebyla.

Dne 26. září 1935 Freddiho v noci probudil telefonát, že hoří římské ateliéry firmy Cines. Ihned přispěchal na místo požáru a všechny ujistil, že ateliéry budou obnoveny a stanou se institucí, která bude odpovídat době. Tehdy se zrodila italská Cinecittà. Místo, kde ještě dlouho po válce vznikaly ty nejlepší italské filmy. Natáčely zde i hollywoodské společnosti, pro které byla Evropa levnější než Amerika (*Quo Vadis*, 1951; *Ben Hur*, 1959). Stavba filmového města Cinecittà byla zahájena 26. ledna 1936 a 28. dubna 1937 bylo nové „město“ za přítomnosti duceho slavnostně otevřeno. Freddi byl nejprve jeho viceprezidentem a technickým expertem, později, když opustil funkci šéfa filmového průmyslu, se stal jeho prezidentem. Studio do pádu Mussoliniho režimu vyrobilo na tři sta filmů a tolerantně otevřelo své brány mnoha hostům i uprchlíkům (Abel Gance, Max Ophüls, Gustav Machatý, Walter Ruttmann, Marta Eggerthová, Anneliese Uhligová, ale i Lída Baarová, kterou z barrandovských ateliérů vykázal sám Hitler, protože ohrožovala Goebelsovo manželství). Rok po otevření bylo studio Cinecittà v souladu s Freddiho záměry zestátněno. Bezprostředně po skončení války areál sloužil jako tábor pro rodiny uprchlíků, potom byl provoz zase obnoven. Dvacet let po skončení války se studio ocitlo ve finančních potížích, v 80. letech mu pomohlo, že se tu otevřely i televizní ateliéry a bylo privatizováno, i když státu (z toho by měl Freddi radost) zůstal významný balík akcií.

Historikové fašismu od Lionella De Felice přes Giana Piera Brunettu, Stevena Ricciho po Jacquelinu Reichovou právem poukazovali na obrazové analogie fašismu a filmů o tzv. Macistovi (z let 1914–1926). Duce coby hvězda italských filmových týdeníků se této oblíbené filmové postavě ztvárňující nepřemohitelného dobrosrdečného obra skutečně nápadně podobal. Macista se poprvé objevil v klasickém filmu *Cabiria* (1914) a byl „vynálezem“ Giovanniho Pastroneho a Gabriela D'Annunzia. Římský otrok, mimořádně silný a vyvinutý muž (hrál ho janovský přístavní dělník Bartolomeo Pagano), zachrání krásnou Římanku Cabirii před smrtí ve chrámě kartágského molocha a v dalších filmových pokračováních pak chrání nevinnost žen i samotné Itálie – *Maciste alpino* (*Macista v Alpách*), *Maciste all'inferno* (*Macista v pekle*), *Maciste contro lo sceicco* (*Macista v boji s králem pirátů*) nebo *Il Gigante delle Dolomiti* (*Obr v Dolomitech*). Podezření, že Mussolini vědomě napodoboval mnohé z jeho gest, je poměrně oprávněné. Později postavu Macisty nahradily podobně stavění hrdinové antických a renesančních vůdců jako Scipio Africano, slavný vítěz nad Hannibalem, či Giovanni de' Medici, kondotiér a vůdce lanc-knechtů v černých košilích. Proměna smyšleného Macisty v konkrétní historické postavy si kladla za cíl interpretovat římskou a italskou minulost jako příkladnou pro fašistickou přítomnost a její hrdiny chápat jako prorockou anticipaci duceho.

Historický film *Scipione l'africano* (*Pád Kartága*) měl být hotov v době začátku války v Habeši, jeho producentem byl Vittorio Mussolini, režisérem Carmine Gallone. Povídalo se, že duce náklady uhradil z vlastní kapsy, ale ve skutečnosti film financovalo konsorcium zahrnující kromě Istituto Luce i několik bank a tři ministerstva. Zapojena byla i armáda, která musela poskytnout tisíc kavaleristů a třicet tisíc mužů pěšího vojska, kteří byli hned po natáčení odveleni do Španělska. Bylo potřeba sehnat i třicet cirkusových slonů. Duce film zhlédl 4. srpna 1937

a na veřejnosti nešetřil chválou. Film získal Mussoliniho pohár na filmovém festivalu v Benátkách, ale v soukromí prý byl duce poněkud jiného názoru. V rozhovoru s Freddim se nechal slyšet, že hlavní postava (hrál jej Annibale Ninchi) působí jako „cucák“, s takovým obličejem by prý Scipio nemohl vyhrát žádnou bitvu.

Druhý ze zmiňovaných filmů, *Condottieri*, oslavoval Giovanniho dalle Bande Nere (Giovanniho od Černých praporů) coby prorockou inkarnaci duceho. Vypráví se v něm příběh Giovanniho de' Medici, který je jako chlapec unesen z otcova hradu a dá se k lanc-knechtům Malatesty z Florencie. V Benátkách byl film *Condottieri* vyznamenán Cenou filmového direktoria a porota ocenila, že přináší „krásy přírody a uměleckých děl“, což do značné míry souhlasí. Nechybí v něm dlouhé záběry na oblaka, hory a skalnaté vrcholy, kamera snímá četné historické památky a poskytuje tak divákovi více estetických zážitků než *Scipione l'africano*, kde se nemilosrdně střídají státnické projevy a masové bitevní scény. Režisér tohoto snímku Luis Trenker je ostatně postava mnohem barvitější než Carmine Gallone. Byl to architekt, herec, příležitostný milenec své kolegyně Leni Riefenstahlové, nadšený alpinista, *enfant terrible*, který střídavě žil a pracoval v Německu a Itálii. Hitler byl prý nadmíru pohoršen scénou s žehnajícím papežem, která musela být v německé verzi nahrazena jinou, v níž němečtí vojáci (hrálo je padesát VIP esesmanů) před papežem nepokleknou, ale zůstanou hrdě stát. Goebbels prý tehdy Trenkera označil za „kus bezcharakterního chlapa“ a před nepříjemnými následky jej zachránila jen jeho mimořádná popularita. Spojenci film *Condottieri* zakázali, a tak mohl být poprvé promítán až roku 1977, kdy už byl Trenker dávno hvězdou západoněmecké televize.

Navzdory Mussoliniho zájmu o dokumentaristickou produkci firmy Luce (nebo možná právě proto, že

se tak jednostranně upnul k tomuto žánru) potřeboval fašistický stát deset i více let, než se vyrovnal s důsledky krize filmového průmyslu a s americkým importem. Ještě na počátku 30. let se Mussolini osobně účastnil jednání s představiteli Hollywoodu, kteří si vyjednali dovozní kvótu 250 filmů ročně. Paradoxně čím více italských rodin si mohlo dovolit jít do kina, tím menší byl segment uváděných domácích filmů. V roce 1931 byly například vyrobeny jen dva. Fašistický stát se nejprve spokojil s nepřímými finančními intervencemi, až později se rozhodl zasáhnout přímo. Zákon z roku 1931 stanovil prémii deset procent (podle tržeb, jichž jednotlivé filmy dosáhly), která byla firmě vyplacena jako odměna a jako subvence na příští film. Nový zákon z května 1935 se ukázal jako účinnější, protože vedl k založení organizace ENIC (*Ente nazionale industrie cinematografiche*), kterou pověřil nákupem, prodejem, výrobou a distribucí všech filmů. Po třech letech vyšlo najevo, proti komu se měla nová instituce vyhranit. Tzv. Alfieriho zákon ze září 1938 zvýšil prémii úspěšným domácím filmům z deseti na dvanáct procent a zároveň stanovil, že monopolním vlastníkem distribučních práv na všechny zahraniční filmy má být právě ENIC. Čtyři vývozci hollywoodských filmů (MGM, Fox, Warner Brothers a Paramount) na protest zavřely své římské kanceláře, ale počet domácích italských filmů začal konečně prudce stoupat (v roce 1942 jich bylo 119). Převážně se přitom jednalo o zábavné komedie, v nichž se černé košile, stranické odznaky ani portréty duceho neobjevovaly.

Válečná léta byla epochou komedií souhrnně označovaných jako *telefoni bianchi*. Jejich děj se odehrával ve světě vyšších vrstev, jejichž poznávacím znamením byly bílé telefony (výrazně dražší než běžnější černé) a elegantní byty zařízené světovým nábytkem ve stylu art deco, přesně takové jako ve filmech s Fredem Astairem. Tyto filmy představovaly mezinárodní, nikoli národní styl, některé se inspirovaly u Reného Claira, jiné napodobovaly Hollywood, Neubabelsberg a Carla Boese. Své náměty často čerpaly z maďarských divadelních her

či scénářů a zápletky typické záměnou osob byly často situovány do Budapešti, velkoměsta zbaveného všech politických implikací. Vystupovali v nich úspěšní šéfové průmyslových podniků, nápadití inženýři, hochštapleři, mondénní dámy v dlouhých večerních róbách a kožíšcích, ale i sekretářky nebo svérázné ambiciózní mladé ženy. Komedie, natáčené většinou v Cinecittà, nabídlý novou příležitost mnoha uprchlíkům a emigrantům. Například Max Neufeld zde natočil skoro tucet komedií, než ho italské rasové zákony přinutily odejít do španělského exilu. Jeho nejúspěšnější film *Mille Lire al mese* (*Tisíc lir za měsíc*), jehož kameramanem byl Ernst Mührlad, narozený ve Vídni a zavražděný 1942 v Osvětimi, byl natočen podle maďarské filmové komedie Bély Balogha.

Již jsme zmínili, že nejoblíbenějším hercem Benita Mussoliniho, jak to potvrzuje i jeho manželka Rachele, byl Ettore Petrolini, komik s výraznými grimasami, jenž pronikl do filmu z vaudevillu a kterého Mussolini obdivoval spíš na jevišti než na filmovém plátně. Mussolini skutečně před vážnými snímky dával přednost komickým hollywoodským produkcím, filmům se Stanem Laurelem a Oliverem Hardym, Haroldem Lloydem a Busterem Keatonem. Miloval také Charlieho Chaplina ve *Zlatém opojení* a *Moderní době*. Konkrétní otázky italského filmu – zda byl talentovanější režisér Carmine Gallone, nebo Mario Camerini, zda byla významnější Alida Valliová, nebo Francesca Bertiniová – duceho nikdy nezneklidňovaly. Vypráví se, že Mussolini dělil filmy na ty, u nichž se diváci ptají, kdy už skončí, a na ty, u nichž chtějí vědět, jak skončí. Patrně mu vyhovovalo, že u svých oblíbených grotesek toto rozdělení řešit nemusel. ■

Ukázku z připravované knihy Petera Demetze *Diktátoři v kině pro Kontexty* zkrátila a upravila Kateřina Hloušková.

/ Přeložil Zdeněk Mareček. /

Max Brod, listopad 1965. Repro wikimedia.org.

Kafkův poslední proces

Zachránce Max Brod a boj o rukopisy

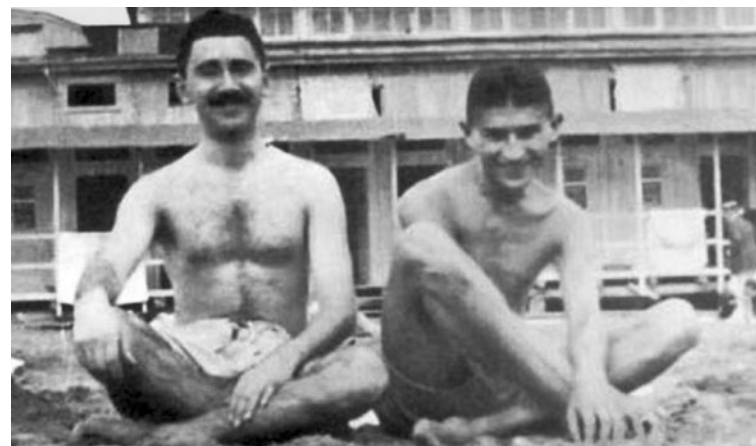
Jiří Munzar

Max Brod (1884, Praha – 1968, Tel Aviv) byl významný židovský německý spisovatel, překladatel a skladatel, člen Pražského kruhu. Známy je především tím, že se zasloužil o záchranu a publikování literární pozůstalosti Franze Kafky, a přispěl tak k jeho celosvětové proslulosti. Méně již je známé jeho rozsáhlé dílo. Stejně jako následné boje, jež se ohledně Kafkových rukopisů v Izraeli rozhořely.

Když dnes studentům, a to i germanistům, položíím otázku, kdo byl Max Brod, velká většina nezná odpověď. Což je ostuda. Jeho jméno jim nic neříká. Jen ti znalejší se rozpomenou, že Brod byl ten, kdo nespálil všechny Kafkovy rukopisy, jak si jejich autor ve své závěti přál. A tím to bohužel končí. Jen málokdo si dnes však uvědomuje, že Brod nebyl jen Kafkovým Eckermannem a zachráncem jeho díla, ale že se jedná o výraznou a svébytnou tvůrčí osobnost. O plodného spisovatele: autora četných románů, povídek, básnických sbírek, dramat, esejů a kritik, životopisů a překladů, ale také významných děl filosofických, teologických a muzikologických. Pro nás Čechy je pak asi nejvýznamnější jeho zájem o Janáčka: přeložil řadu jeho libret a je autorem vůbec první janáčkovské monografie, která vyšla ve Vídni roku 1925 (do češtiny ji přeložil Alfred Fuchs). Janáčkovi, s nímž udržoval dlouholetou korespondenci (Brod psal německy, Janáček česky), doslova otevřel cestu do světa. Cestu do světa otevřel bilingvní Brod ale i Jaroslavu Haškovi: byl autorem německé dramatizace *Švejk*, která byla v úpravě slavného režiséra Piscatora uvedena s velkým úspěchem roku 1928 v Berlíně. Pro českou kulturu toho Max Brod učinil mnohem, mnohem víc. Věnoval se jí celý život. Ještě několik roků před smrtí vydal například román o Karlu Sabinovi *Prodaná nevěsta*.

Avšak nazpět ke Kafkovým rukopisům. Brod je, jak známo, postupně vydal, romány i dramatizoval, a Kafkovo dílo rovněž v řadě publikací i interpretoval, přičemž vždy zdůrazňoval spíše momenty duchovní, náboženské, na rozdíl od jiných interpretů. Pro zajímavost jen dva zásadní české hlasy k tomuto tématu. Podle Rio Preisnera Max Brod vyhlásil Kafkovo dílo s apoštolskou zaníceností za prorocké učení, ba za zjevení sionismu. Ocituje Preisnera v příslušném kontextu:

„Ale mezi Kafkovou analogií, která zrcadlovým písmem znásobuje analogičnost světa, a teologickou analogií, jež je zrcadlovým

Max Brod a Franz Kafka na pláži, 1907.

písmem prosvětlenosti bytí, je diametrální rozdíl. Zaměnit je znamená ztotožnit zrcadlový labyrint s docta ignorantia. Hrubý a směšný omyl. Dopustil se ho nic netušící Max Brod, který Kafkovo dílo s apoštolskou zaníceností vyhlásil za prorocké učení, ba za zjevení sionismu; v knihách, jejichž tituly hovoří samy za sebe: *Franz Kafkas Glauben und Lehre* (1948), *Franz Kafka als wegweisende Gestalt. Verzweiflung und Erlösung im Werk Franz Kafkas* (1959). Z této „terrible simplification“ vyplynulo celkem logicky Brodovo ztotožnění románového K. s Kafkou, majitele zámku s abstraktním božstvem, úředníků s andělskými posly atp. V okamžiku, kdy Max Brod zcela vážně srovnává sexuální imoralismus zámeckých úředníků s „imorálním“ obětováním Izáka ve Starém zákoně, je soudnému člověku jasné, že jde o nezodpovědnou „hru“ intelektuála, jemuž se náboženství stalo literaturou a literatura náboženstvím.“¹

A náš dnešní slavný Milan Kundera Maxu Brodovi vytýkal, že Kafku zradil, a to ne tím, že se nedržel jeho pokynu a nic nespálil, ale tím, že vytvořil zkreslený obraz jeho a jeho díla. Opět citujeme:

„Podivuhodný paradox: obecně rozšířený obraz Kafky i posmrtný osud jeho díla jsou počaty a poprvé narýsovány v tomto naivním románu, v této karikaturně romaneskní vymyšlenosti, která je esteticky pravým opakem Kafkova umění.“ (Jedná se o román Čarovná říše lásky – *Zauberreich der Liebe*, který Brod napsal hned po Kafkově smrti a vydal roku 1926. Postava Garty v románu je portrét Franze Kafky, který je vylíčen jako světec naší doby. Jeho přítel Nowy, tj. Brod, má zničit celou jeho literární pozůstalost, odmítne však uposlechnout.) Dále pak Kundera:

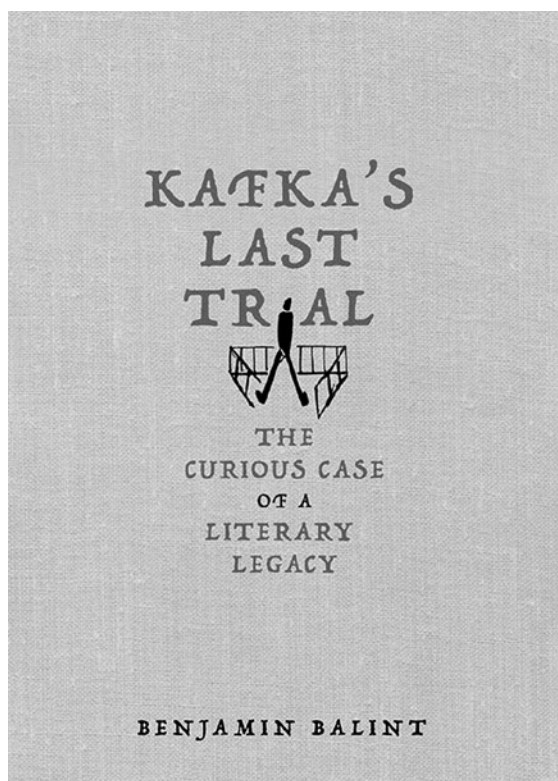
„Bez Broda by nám dnes z Kafky nezůstalo ani jeho jméno... Max Brod vytvořil obraz Kafky i jeho díla; tím založil kaskologii; když se kaskologové tu a tam distancují od svého otce, nejsou s to nikdy vystoupit z území, jež jim vymezil.“ „Kaskologie nehledá v Kafkových románech skutečný svět, přetvořený nesmírnou imaginací, vidí v nich náboženská či ideologická poselství, filozofické

paraboly.“ „Brod byl oslňující intelektuál mimořádné energie... Byl romantik. V základě Kafkových románů je naproti tomu nesmiřitelný antiromantismus. Projevuje se ve všem; ve způsobu, jakým Kafka vidí společnost, stejně jako ve způsobu, kterým konstruuje věty, ale možná, že jeho prapůvod je v jeho vidění sexuality.“²

Ani Preisner, ani Kundera tedy nevidí v Maxu Brodovi ideálního interpreta Kafky. Naopak spíše toho, kdo svedl a svádí pozdější kaskologii na scesti.

◆◆◆

Leč zpět ke Kafkovým rukopisům. Ty Max Brod zachraňuje ještě jednou, podruhé. Takřka v posledním okamžiku, v noci na 15. března 1939, opouští Prahu a odváží je s sebou do Palestiny. A jaký byl jejich osud tam? Brod se brzy seznámil s manželi Ester a Otto Hoffeovými, kteří byli také uprchlíky z Prahy, a Ester Hoffeová se stala jeho sekretářkou. Byla mu velice nápomocna s pořádáním jeho papírů, jejich transkripcí atd. Panovalo mezi nimi mimořádné porozumění. Jednomu z přátel se Brod svěřil, že Ester je jako „anděl zachránce“. Za svou dlouholetou a obětavou práci nebyla honorována, za to jí však Brod odkázal celou svou literární pozůstalost, včetně Kafkových rukopisů a včetně pozůstalosti jeho manželky a překladatelky Elsy a jeho bratra Otty, který zahynul za války v Terezíně. A zde začíná nová kapitola. Co se s Kafkovými rukopisy dělo dále? Ester Hoffeová roku 2007 zemřela a svou pozůstalost, včetně pozůstalosti Maxe Broda, odkázala svým dvěma dcerám, Evě a Ruthie. A nyní nastávají komplikace. Dědičky se na tom snažily něco vydělat, a tak např. rukopis *Procesu* prodaly Německému literárnímu archivu v Marbachu za astronomickou částku 3,5 miliónu marek.

← Obálka knihy Benjamina Balinta *Kafkův poslední proces* (Kafka's Last Trial: The Case of a Literary Legacy, Pan Macmillan 2018).

Postupně se proto v Hebrejské národní knihovně v Jeruzalémě počaly projevovat obavy o další osud Kafkových rukopisů. Tak např. řada izraelských vědců podepsala otevřený dopis „Požadujeme, aby archiv Maxe Broda zůstal v Izraeli!“

Vynořovaly se postupně důvody pro a proti, nastal boj o to, komu Kafka náleží, dalo by se říci o jeho identitu. Na jedné straně se zdůrazňovalo Kafkovo židovství či dokonce blízkost sionismu. Citována byla poslední Kafkova přítelkyně Dora Diamantová, která vzpomínala, jak oba stále uvažovali o tom, že opustí Berlín a vystěhují se do Palestiny, kde začnou nový život. V Tel Avivu si otevřou židovskou kavárnu, Dora bude vařit a Franz Kafka bude dělat číšníka. Jiným argumentem byly Kafkovy snahy učit se hebrejsky jako příprava k emigraci do Palestiny. Konkrétně se například připomínal jeho slovníček, do něhož si zapisoval hebrejská slova s jejich německými ekvivalenty, který se nachází v Hebrejské národní knihovně v Jeruzalémě. Došlo to někdy až tak daleko, že z Kafky byl činěn přesvědčený sionista.

Oponenty byla na druhé straně zdůrazňována Kafkova příslušnost k německojazyčnému kulturnímu dědictví a prostředí; jeho dílo pak bylo prohlášováno za zásadní milník německé literatury. (Protivníci této teze připomínali, že Kafkova díla přece v Německu ve třicátých letech hořela na hranicích a že jeho sestry skončily v koncentračních táborech.)

Nebylo to jednoduché, bojovalo se dlouho. Soudních procesů následovalo několik a Eva Hoffeová se proti rozhodnutím v její neprospěch odvolávala. Jistým problémem byly i ne vždy zcela jasné formulace v Brodově závěti. Ester Hoffeová se sice stala vlastníkem jeho pozůstalosti, současně ale bylo řečeno, že „rukopisy, dopisy a ostatní papíry a listiny měly být uloženy v knihovně Hebrejské univerzity v Jeruzalémě nebo ve Státní knihovně v Tel Avivu či v nějakém jiném veřejném archivu v Izraeli či v zahraničí“. Spory trvaly léta, mluvilo se o posledním Kafkově Procesu, nakonec však byly

rukopisy přiřčeny roku 2016 knihovně Hebrejské národní univerzity v Jeruzalémě, aby jako národní dědictví zůstaly v zemi.

Všechny tyto akce byly hojně komentovány. Nad celým průběhem sporu se kriticky zamýšlí například americký žurnalista Benjamin Balint v knize *Kafkův poslední proces*, kterou vydal roku 2018. Izraelský režisér Sagi Bornstein natočil film *Kafka. Poslední proces*, který byl promítán roku 2011 na mezinárodním festivalu dokumentárních filmů v Tel Avivu. Jedná se o pestrý sled četných dokumentárních scén různého rázu. Od líčení soukromí Ester Hoffeové přes záběry skrytou kamerou a interview s mnoha osobnostmi až po Goebbelsův projev při pálení knih v dubnu 1933. Celkově film vyznívá jako konstatování třetí a poslední záchrany Franze Kafky v lůně knihovny Hebrejské národní univerzity.

Co je však možno od Brodovy pozůstalosti dnes ještě čekat? Jsou v ní již známé Kafkovy texty, ale pro kafkologii bude asi nejzajímavější Brodova korespondence s četnými současníky a jeho deníky z mládí. Zájemci o dosud neznámé Kafkovy písemnosti by se už asi mohli těšit pouze na jeho zápisky z posledního roku jeho života a na listy Doře Diamantové, které byly ve třicátých letech zabaveny gestapem. Není však vyloučeno, že by se jednou mohly objevit. ■

- 1 Rio Preisner: K interpretaci – zejména Franze Kafky. In: Rio Preisner: *Když myslím na Evropu*. Praha, 2003.
- 2 Milan Kundera: *Kastrující stín svatého Garty*. Brno, 2006.

Jiří Munzar (1937), literární historik a překladatel, přednáší na Filozofické fakultě MU, specializuje se na dějiny německé literatury a na česko-německé literární vztahy.

Člověk Tomáš

Vzpomínka na básníka Tomáše Mazáče (1962–2017)

Kateřina Szczepaniková

S Tomášem Mazáčem jsme se seznámili 15. června 2016 v Mahenově památníku při uvedení básnické sbírky Pavla Švandy *Mudrc bělmem*. Ten den jsem měla za sebou rozvodový soud a neúspěšný pracovní pohovor. Od rána přšelo.

Protože Tomáš neměl internet, trvalo ještě dalších pár týdnů, než jsme se znovu náhodně potkali v brněnském kostele sv. Jakuba. Od července do prosince 2016 jsme pak spolu chodívali na kávu. Sedávali jsme v Café Placzek, na můj vkus příliš snobském podniku, odkud je ale působivý pohled na průčelí minoritského kostela sv. Janů. Tomáš přicházel se starosvětskou hůlkou a koženou aktovkou, „z lepších časů“, jak říkal. Pokaždé galantně povstal a přisunul mi židli, když jsem se chystala usednout. Nepřestali jsme si vykat. Bylo nemyslitelné, abych kávu zaplatila sama. Nedostatek financí Tomáš vyřešil v sms zprávě: „Navrhuji sejít se o půl páté v mé domovské restauraci Adria. Berou tam totiž stravenky, jimiž oplývám.“

Námětem našich hovorů byla zejména víra. Tomáš mi vážně a věrohodně předával doporučení ohledně duchovního života. Daroval mi svou sbírku poezie *Jak chutná sova*. V kontaktu s Tomášem jsem objevila některé své vlastnosti, které jsem dosud neviděla. Časem vyprávěl útržky ze svého dřívějšího bouřlivého života. Vnímala jsem Tomášův smutek z odloučení od dětí.

Nepotkávali jsme se s Tomášem dost dlouho na to, abychom hovořili o všech místech, kde žil

a pracoval. Naposledy jsme se viděli při náhodném zimním setkání na Kounicově ulici. Tomáš si pozorně prohlížel knihy ve výloze Boudova antikvariátu...

V říjnu 2019 byla na Skleněné louce uvedena sbírka *Kde končí tvé jméno, začíná moje AMEN*, kterou z Tomášovy rukopisné pozůstalosti uspořádal Zdeněk Volf. Sbírkou je dedikována Martině Večeřové, Tomášově terapeutce a přítelkyni z Psychiatrické léčebny Šternberk. Můj text nemůže konkurovat zdařilému doslovu a Tomášovu medailonu, které Zdeněk Volf pro tuto sbírku připravil. Hledala jsem proto jiný způsob, jak na Tomáše Mazáče vzpomenout. Zdeněk Volf mi laskavě pomohl oslovit několik Tomášových přátel, které jsem požádala o odpověď na otázku „Kde jste se s Tomášem Mazáčem potkávali a jaké jste měli společné téma?“ Autoři příspěvků se většinou podíleli také na uvedeném výběru básní.

Ivo Binder, výtvarný kurátor

Moje první, ještě prehistorická vzpomínka na Tomáše je zcela logicky a osudově spjata s brněnským antikvariátem U Jakubské věže. Bylo to v osmdesátých letech, kdy tyto stánky, byť byly dosud hluboce zaklesnuty v síti státního obchodu s knihami, poskytovaly těm vytrvalejším a cílevědomějším vzrušující zážitky z objevů v oblasti kultury ducha. Vídal jsem, jak mi před očima tu a tam proklouzl tehdy ještě štíhlý intelektuál s urputným

výrazem ve tváři, třímající v rukou hromádky knih, které jsem mu tiše záviděl...

Po několika letech završených dramatickými celospolečenskými změnami jsme spolu s přítelem Karlem Rechlíkem otevřeli pod záštitou nakladatelství Lidová demokracie-Petrov galerii křesťanského umění Typos. Tehdy mi Tomáš, který byl jedním z nakladatelských redaktorů, zkřížil cestu podruhé. Jeho zájem o aktivity galerie byl silně motivující. Nově vzniklému přátelství jsme dali s mírnou nadsázkou oficiální status „tiskový mluvčí galerie Typos“. V praxi se to projevovalo nejen tak, že v kulturní rubrice *Lidové demokracie*, kterou tehdy vedl, referoval o výstavách galerie, ale také že velká část jeho pracovních setkání probíhala v maličké kanceláři vedoucího galerie.

Bylo toho příliš, co nás spojovalo: umění, poezie a bibliofilie, jejíž byl Tomáš zcela bezkonkurenční znalec, vždy schopný pohotově poradit a podat vyčerpávající informace až co do gramáže papíru konkrétních bibliofilí...!

Na pozadí všech našich životních zápasů však byl permanentní zápas o lépe žitou víru – i přes všechny propady a klopýtání, kterých nebylo u obou málo. Bylo to úsilí opravdové a vroucí.

Marcela Blahůšková, básnířka

S Tomášem jsme se znali od 70. let minulého století, takže jsme se setkávali na mnoha místech za ten dlouhý čas. Nicméně tématem, které nás nikdy nepřestalo bavit a spojoval, byla literatura, zejména poezie, ale nejen ta. Začalo to v Hulíně, kde jsme oba jako děti žili. Tomášova maminka byla učitelka, vedla recitační kroužek, kam jsem chodila, a tak jsme se zprvu potkávali při mých návštěvách u nich doma. V osmdesátých letech jsme jak Tomáš, tak já založili rodiny, a po čase jsme se zase potkali v Brně, kde naše rodiny žily. Společné téma literatura nás spojovalo i tehdy. Vyměňovali jsme si texty, zavítali jsme do ateliérů několika brněnských

umělců. Velmi ráda vzpomínám třeba na pana profesora Jiřího Šindlera. Tomáš mne seznamoval s umělci v jeho okruhu, já jeho zase s mými přáteli z umělecké branže. Stál u zrodu mé první sbírky. Ale šlo třeba i o praktické stránky života, když žil sám, jako bylo třeba praní prádla nebo nakupování oblečení, i próza života umí spojoval.

Petr Čermáček, básník, výtvarník

Dříve jsem o Tomášovi slyšel, než ho znal. Představení jsme si byli, tuším, v Rosa coeli v Dolních Kounicích, kde jsem vystavoval, poprvé, nervózně, nesměle... Pak jsme se již potkávali častěji, přes *KAM*, přes *Veronicu*, přes knihy, výtvarná díla, básně, tj. potkávali jsme se zejména v galeriích, redakcích a kavárnách. A byl jsem opakovaně překvapován, s kým se Tomáš zná, co vše četl a jak o tom dokáže hovořit. Překvapován ovšem také jeho apatitem, sopečnou gestikou, náhlými příchody i odchody... Překvapován kontrastem mezi barokním projevem a úspornou dikcí jeho básní, něžných i bolavých, básní bez ornamentu, přímočaře přesných: *Dokončit alespoň jedinou svou lásku / bych chtěl / až po tečku. / Hrách teček tří sypeš mi za větu.*

Jana Černá, knihovnice

Asi poprvé jsem s Tomášem hovořila v redakci novin na Moravském náměstí na konci osmdesátých let, kam jsem byla vyslána, abych od něj získala údaje pro slovník jihomoravských autorů, který se tehdy chystala vydat Knihovna Jiřího Mahena. Od té doby jsem věděla, kdo je, když jsme se často potkávali na koncertech filharmonie a na divadelních představeních. Oba jsme také navštěvovali „podzemní“ divadelní školu Bořivoje Srby. Stále Tomáše vidím jako Polonia, když jsme se jednou celý den věnovali Hamletovi v režii legendárního Petera Scherhaufera. Ráda jsem sledovala kulturní

rubriku *Lidové demokracie*, později i literární přílohu časopisu *Kam v Brně...* Tomáš se stal častým návštěvníkem i účinkujícím v Mahenově památníku. Vodil tam také svoje studentky z Fakulty sociálních studií. Byl výborný řečník a recitátor. Měl velké štěstí na obětavé přátele. Jeho zásluhou jsem se s některými mohla spřátelit i já.

Zeno Kaprál, básník

Tomáše Mazáče jsem poznal na podzim roku 1995. Čerstvě jsem tehdy pracoval v spisovatelské obci a navazoval kontakty s literáty. On byl v té době novinářem, a to na mne dělalo náramný dojem. Stáli jsme na chodníku před divadlem a rozmlouvali o spontaneitě. Dal mi přečíst verše. Líbily se mi. A tak to od té doby mezi námi bylo – příležitostná setkání, spíš náhodná než plánovaná, jak kdy. Útržky vzpomínek. Třeba jak jedeme vlakem a já mu předávám honorář za čtení v Mahenově památníku. Nebo návštěva v bohunické nemocnici, kde byl hospitalizován s těžkou depresí. V náhlém hnutí mysli, v touze povzbudit ho, vyprávím anekdotu z oblasti černého humoru o kómatu a smrti jako lepší alternativy... Věřu nevím, co mne to tehdy napadlo, ale Tomáš se zasmál. Myslím, že jsem tím vtípem pomohl z rozpaků především sám sobě. Co když však mě chtěl jen potěšit?

Dnes, po letech, sedím nad jeho posmrtně vydanou sbírkou, v péči Zdeňka Volfa, a přemýšlím nad jejím názvem: *Kde končí tvé jméno, začíná moje AMEN*. Je to verš z Úplně tiché básně, a je to strašný verš. Jako to naléhavé mene tekel na zdi Balsazara. Jistě. Nešťastné lásky jsou pro básníka požehnáním... Jenže, co když samo zehrání na ně usvědčuje autory z potměšilosti? Stesk je věrohodný, ale popravdě vítaný jako stimul. Potom libuje si poeta u výběru sentimentální metafory; na původní soužení rád zapomíná. To není Tomášův příběh. On je trýzněn ne programově vnějšími okolnostmi, ale pevnou stabilitou uspořádání vnitřního. Je to

nepohodlné a pro tvorbu značně frustrující. Přece setrvává ve své pravdivosti. Tomáš Mazáč zanechal dílo určené k zahanbení světa i východisku, jež ospravedlňuje a odpouští.

Ivan Petlan, básník, překladatel

Já jsem měl s Tomášem poměrně intenzivní styk. Byla období, kdy třeba denně. Tomáš potřeboval přátele a jejich praktickou pomoc, byl jsem jedním z nich. Míst setkání bylo tedy za ty roky požehnaně. Řešili jsme často jeho životní peripetie, svízele a akutní potřeby. A vedle toho témata našich společných světů, tedy poezie, umění a kultury, víry, společenských jevů, někdy i politiky – Tomáš byl konzervativce a to mi vyhovovalo. Tomáš byl víc než náruživý čtenář, byl milovníkem knih. Nakazil bibliofilii i mě, ku své radosti a k nelibosti mého sužovaného okolí. Přirozeně tedy mluvil často o knihách. Zdálo se, že zná všechny, které stojí za to být sbírány. A další vášeň: jako básníci jsme spolu mnohdy konzultovali i verše. Dělával jsem korektury i jeho dalším textům; často k jejich editaci využíval můj počítač a s ním leckdy i mou technickou součinnost.

Nad rámec otázky bych dodal, že Tomáš znal a četl i časopis *Kontexty* a tohoto periodika si vážil. K mým vzpomínkám patří i to, že mi kdysi jedno číslo přinesl a přiměl mě přečíst si článek o Oscaru Wildovi, který pokládal za bravurní.

Pavel Švanda, spisovatel

Když Tomáš Mazáč počátkem 90. let vedl kulturní rubriku brněnské *Lidové demokracie*, oslovil mě a Jiřího Kuběnu, abychom recenzovali novinky, prózu a poezii. Později jsem též pracoval v *Lidové demokracii* a byli jsme s Tomášem redakční kolegové a kamarádi. Oceňoval jsem jeho erudici a šarm. Tehdy byl Tom na svém místě a myslím, že šťastný.

Po zániku *Lidové demokracie* se pokoušel zakořenit na jiných pracovištích, jenže už nenacházel nutné pochopení. On byl svým způsobem klasickým novinářským bohemem, nesnášejícím běžná omezení, například pravidelnou pracovní dobu.

Pak se Tomáš přestěhoval do Žiliny a vídali jsme se hlavně na bítovských básnických setkáních. Do Brna se vrátil už zřetelně starší muž, obtížený vážnými psychosomatickými problémy. Co prožíval, mimo jiné v zápase s alkoholem, asi prohloubilo úděl básníka. Ale člověk Tomáš to neměl lehké. Poseděli jsme spolu občas u kávy. Nebo jsme si kývli na pozdrav u brněnských minoritů.

Můj přítel byl autentický, nikoliv mediálně vyšlechtěný bohem, takže ve svém „bosáctví“ nebyl vždy pohledný. Ale myslím, že svou víru a svou poezii si úspěšně bránil až do konce. Ve vzpomínkách se ke mně Tom vrací docela často.

Petr Veselý, malíř, básník

Pouhý výčet míst setkávání by, alespoň z mého pohledu, asi nebyl ničím zajímavý a ani mně ve vzpomínkách žádné z míst něčím výjimečným nevybočuje. Kupodivu ani některá z četných hospod, ani Tomášův privát v Dolních Kounicích u paní Kališové, výlet do Prahy... Zvláštní mně připadá, že si nevybavuji ani Tomášův hlas (snad už natolik „mluví“ jen prostřednictvím svých veršů?), snad jen jeho jaksi šibalský úsměv, úšklebek (místo tváře!), provázený těžko již vzpomennutelnou hlasovou stopou. Napadá mě, že místem setkání jsou tři Tomášovy sbírky. K první, vydané ještě v Bloku, jsem dělal ilustrace, z nichž sice nakonec zůstalo jen torzo, ale myslím, že tam patří; druhou jsem do jisté míry inicioval, vyšla v „Šuřce“ s mojí ediční značkou; ve třetí, vydané již po Tomášově smrti, jsou moje kresby. Oním místem setkání by ale mohly být také Tomášovy stoly. Ten v brněnské redakci někdejší *Lidové demokracie* někdy na počátku 90. let a potom stůl poslední, tedy v ubytovně v Medláncích. Oba s pečlivě poskládanými věcmi,

první s knihami, s papírky s poznámkami, s rukopisy, s psacími potřebami, ten druhý s množstvím léků, s Biblí, se svatými obrázky (které zřejmě darovával návštěvám)... Podrobněji si jednotlivé předměty vlastně nepamatuji, převládá především zážitek neuvěřitelné uspořádanosti s využitím každého místečka, bez mezer téměř, kterými by prosvítal povrch stolu. Dva tak diametrálně odlišné světy. Poprvé jakési zastavení v jinak rušném prostředí redakce, podruhé místo až nepřiměřeného ztišení a samoty. Místo, od kterého jen pár kroků Tomáš skončil.

Zdeněk Volf, básník, editor

Naráželi jsme na sebe ještě na fakultě, při nejrůznějších čteních, vernisážích, blížeji pak nad výběry básní pro jeho kulturní rubriku v *Lidové demokracii* či do přílohy měsíčníku *Kam v Brně*... A jistěže jsem časem potěžkal i Tomášovy krabice s knihami při stěhování, i tíhu jeho „temných nocí“ na Psychiatrické klinice v Brně-Bohunicích nebo v Psychiatrické léčebně Šternberk. – Ale naše nejintenzivnější sdílení probíhalo na podnájmu v Dolních Kounicích, kde se po rozvodu v druhé polovině devadesátých let přece jen déle usadil. Těžištěm našich rozhovorů byla především *poesie*, vzájemné ohledávání vznikajících veršů a vycházejících novinek, postupně též otázky osobní víry, modlitby... nicméně na pozadí čím dál těžšího citového, zdravotního či finančního Tomášova klopýtání sílilo ve mně něco, co jsem mu vepsal do jedné z nemála věnovaných básní: ...*a znovu ten pocit: pokušení má žije*.

Portrét Tomáše Mazáče připravila Kateřina Szczepaniková, rozhlasová dramaturgyně, pedagogická pracovnice IQ Roma servis.

Nemám času

Z básní Tomáše Mazáče

„Žádáte mne také, abych vybral tři texty. (...) Nechtějte však, abych zdůvodňoval proč, když pocituji svíravou lítost nad mýcením kořenů jeho krutých domovin a mojí pohodlné usedlosti současně.“

Zeno Kaprál

Trest

Poprvé spolu nemluvíme
a oba čekáme
až zavolá ten druhý
Já ti chci zavolat
Teprve až si začnu myslet
že jsem nebyl v právu
nezavolám
Hned potom uslyším
drnčivé slibování
zvonku u svých dveří
a místo tebe přijdu k sobě
já

Ostrava-Poruba

Všude odtamtud bylo
tak blízko
tramvají do města
vlakem do Příbora
a pěšky k nemocnici
podobné krabici od bot
kde marně ozařovali plíce mého otce
Všechno tam bylo napěchované
v levotě falešných paneláků

se skrytými tvářičkami cihel
Tehdy jsem ještě nevěděl ten smutek
když jsme se od úst k ústům
zbabělí
potmě
neradi vraceli dálkovým autobusem

Tobě

Nechod' už za mnou
jsem celý zalitý
zeleným mořem
utopila by ses v něm
nepátrej už po mně
bydlím teď sám
na samém konci světa
nedošla bys tam
neplač už pro mě
hlavu mám rozbitou
a oči zavřené
neplač už pro mě
je to marné
Prsten spadl do tůně
a široko daleko žádná ryba

(ze sbírky Bezmála noc, 1996)

Modlitba před psaním

Něco jde i bez naděje
 Něco jde i bez lásky
 jen bez Tebe
 bez Tebe Bože
 nejde nic

(amen?!)

Pátek

Když budeš zlobit
 schovám se ti v úschovni schránce na nádraží
 Schválně
 jestli mne budeš hledat
 jestli si budeš pamatovat kód
 anebo převracet kabelku
 abys našla diář

Budu tam čekat
 třeba i mrtev
 a s každou půlnocí
 vyjdu tě
 o dvacku dráž

(ze sbírky *Jak chutná sova*, 2002)

Johnson's 5.5

Nahý a nemrtvý
 bohužel
 roztírám po těle hustou bílou vodu
 Od prsou k podbřišku
 opatrně podél krku jako bych se věšel
 stoje na židličce patra prvního
 vysokým stromům napospas
 Naprosto sám
 Nemusím mít strach že někdo přijde
 a uvidí mou bídu

Není sem vidět ani z ulice
 Na mne – hrušku k sežrání

Je to ten poslední způsob jak si tě ještě přivolat
 Mít tě na kůži
 A tak s tebou být

Tělové mléko po koupání
 Johnson's 5.5
 Mám přece od tebe

Co až mi dojde...?!

Co až mi na něj dojde pleť...?!

Díptych o mých bývalých dětech

† architektu Tomáši Černouškovi, stálému jáhnu

I

Kalich hořkosti kohoutovického vodojemu
 tkví nad městem a každé ráno
 upíjí nám obzor
 Jste ještě tam
 s někým cizím
 Máte jiná příjmení
 Ale stále stejná jména
 TOMÁŠ
 DANIEL
 EVA
 Zní to jak litanie lítosti

Sedm let
 to číslo plnosti z Písma
 jsem vás neuzřel
 A i po takové době
 kupuji v cukrárně automaticky
 všechno
 třikrát

II

Vroucí to byla láska
a po ní hned smrt
bez ohledu na život
neboť každý bezdětný chlap
je tak trochu mrtev
Vysadit strom
a postavit dům
dnes zdá se netřeba

Vroucí to byla tenkrát láska
a daleko
Odcházel jsem bosý
abych vás náhodou
zbytečně nevzbudil

Stesk po Olomouci

Škoda že jsem se tam nenarodil
Škoda že tam nemohu žít
Pořád si slibuji, že se půjdu podívat
třebas na Tabulový vrch, abych nepolykal očima
stále stejná místa
a nic
Také k Písaři na tatarák už s Evou a Ivem nechodím
Přesto to město z doteků a kamene
pořád v duchu obcházím
Stále stejným obloukem
Jako když
rozevřeš
náruč

Stesk po Brně

Odejít a zároveň zůstat
bych si přál
když chodím Brnem
jen tak, abych tam byl
Všechno tady zůstalo

jak je

Pasáže, ulice, antikvariáty,
ty zpropadené sekáče knih, kde jsem už tolikrát
platil z posledního

Všechno tady zůstalo
Nezbylo mně nic

Sezení s psycholožkou M. V.

Někdy mně teče krev z duše
Jindy mně tečou slzy z očí
Utírám si je pěstmi
jako když jsem byl dítě
nikoli ovšem štěstěny
„Ty jsi jiný,“ říkala mi matka
dodnes nevím proč
Stejně jako ostatní
se směju, pláču, ostýchám
stejně jako ostatní trpím
Kamínek na hrobě

Sebe sama

Činnostní terapie

Je to přes celou léčebnu
až nahoru na kopec
kde žijí lidé, co pili líh
jako se pije pomalý smutek
Předlouhou chodbou až tam
kde bydlí žirafa v květinách
Chce to trpělivost rukou
netrpělivost srdce
a hlavně pocit nenadálé radosti
Nakonec cinkající ptáček z hlíny
letí za tebou přes moře

Deprese II

Celý den nevstávám z lůžka
 Které se stává skřipcem
 Kat už odešel a pod rudou kápí
 s otvory pro oči měl tvou tvář
 To bylo tabletek, co jsem jich spolykal
 Nasucho
 Bez vody
 To bylo strachu, hlíny, plevele
 Nasucho
 Bez vody
 To bylo tvého odcházení z mého těla
 Nasucho
 Bez vody
 To bude ještě života
 až se probudím
 Nasucho
 Bez vody
 Zatímco ty naze zpíváš

♦♦♦

Na krajinu mého srdce
 snáší se zimní noc.
 Dlouhá jak zpověď vraha
 mládětek betlémských.
 Stýská se mi po tobě.
 Ještěže v křečovité sevřených rukou
 držím konec provázku
 vysokého až do nebe.
 Ale já bez tebe nikam nejdu.

♦♦♦

Nemám času.
 Černou kávu si vařím rovnou z tmy
 a čaj o páté piju hltavě
 už z plecháčku únorového rána,
 co studí do rukou jak marná vzpomínka.
 Vzpomínka na včerejšek.
 Den poslední vteřiny,
 než se zase na chvíli sejdem.

(Poslední báseň, 22. 2. 2017, 19:12)

(ze sbírky Kde končí tvé jméno, začíná moje AMEN, 2019)

Básně z uvedených sbírek Tomáše Mazáče vybrali
 Ivo Binder, Pavel Švanda, Petr Čermáček, Ivan
 Petlan, Zdeněk Volf, Zeno Kaprál, Martina Večeřová
 a Petr Veselý. Autorka příspěvku výběr básní uspo-
 řádala podle jejich řazení ve sbírkách.

Spalující vášně Tomáše Mazáče

Petr Fiala

Vzpomínku na Tomáše Mazáče jsem chtěl do *Kontextů* napsat už před třemi lety, hned po jeho náhlém úmrtí. Tehdy jsem to nedokázal. Nevymlouvám se na čas, kterého není nikdy dost, i když to taky hrálo roli. Podstatnější bylo, že jsem nevěděl jak. Tomášova komplikovaná osobnost se v mé mysli vzpírala přiměřenému nekrologu, který by byl současně důstojný i vnitřně poctivý. Když jsem si ale přečetl záslužný soubor vzpomínek jeho přátel a kolegů připravený pro toto číslo Kateřinou Szczepanikovou, viděl jsem v tom znamení, že už je čas. Řeklo by se vznešeně, čas splatit Tomášovi dluh. Jenže s těmi dluhy to bylo u Tomáše vždy složité... Zdálo by se, že on ty svoje mnohdy neplatil. Svým způsobem je ale platil všechny. Tvrdě, bolestně, a přece bez šance na pozemské vyrovnání.

Tomáš byl můj kamarád. Poznali jsme se během studií, měli společné zájmy – literaturu, umění, kulturu, věnovali jsme se bibliofilii a spojovala nás víra. Jezdil jsem s ním občas za jeho maminkou do Hulína, prožíval s ním radost z jeho rozrůstající se rodiny a stal se kmotrem jeho syna. Nějakou dobu jsme sdíleli jednu kancelář (v brněnské *Lidové demokracii*) a byli spolu v redakci *Proglasu* (působil u nás v roce 1990). Znal jsem ho dlouho a dobře. Ale postupně se naše setkání proměňovala a řídla. Už nešlo o společné zájmy, ale více o jeho záchranu. Těžko se mi dívalo na to, jak Tomáš postupně rozbíjel všechno, na čem mu opravdu záleželo a co bylo cenné. Jenomže zachránit jeho svět a jeho rodinu se nikomu z nás, kteří jsme k němu měli blízko, nepodařilo a ani podařit nemohlo. A pak už jsem

jen občas viděl předčasně zestárlého Tomáše, nemocného a nalomeného. Přišel za mnou někdy na univerzitu nebo jinam, jednou odhodlán pracovat, léčit se, tvořit, jindy jen pro půjčku, o níž jsme oba věděli, že zůstane darem. Naposledy jsem Tomáše potkal v medlánecké restauraci Smaltovna pár dní před jeho smrtí. Seděli jsme tam s Františkem Mikšem, tedy stará redakce *Proglasu* se mohla zase setkat. Shodou okolností nebo řízením Božím se ale nějak stalo, že jsme spolu nemohli mluvit. Odcházeli jsme narychlo, Tomáš si zrovna cosi objednával, nepřikládali jsme tomu žádnou váhu... no prostě vás nenapadne, a ani nemůže, že je to naposledy. Kruh našich setkávání a míjení se uzavřel. Vlastně neuzavřel, zůstal jaksi nedokončený... Ale to bylo pro Tomáše přece příznačné.

Jsou dva Tomášové v mé paměti. Toho druhého, staršího, nemocného, nešťastného pána s holí, na chvíli zapomenou. Rád bych si především pamatoval Tomáše radostného, plného sil a víry, jakým byl v osmdesátých a na počátku devadesátých let. Tomáš byl člověk vášnivý. To je slovo, které se mi nejrychleji a nejvytrvaleji dere na mysl, kdykoli si na něj vzpomenu. Byl to milovník života. Sám o sobě říkal, že je „dobroživ“, tedy bonviván. A opravdu jím byl. Jídlo a pití pro něj nebyly jen nezbytné úkony k přežití, ale čirá radost. Uměl je vychutnávat, uměl o nich mluvit, uměl využít své jazykové schopnosti k tomu, aby je adoroval a aby i u druhých vyvolával chuť. Víím, o čem mluvím, i když už si nepamatuji všechno, co jsem s ním snědl a vypil. Miloval literaturu a knihy. Vášnivě. Byli jsme oba členy Spolku

českých bibliofilů, Tomáš dovedl krásné knihy obdivovat, oceňovat, hýčkat v rukách a oslavovat je. Byly součástí jeho života a spojení hodnotného textu a výtvarného umění v bibliofilii pro něj bylo do jisté míry i předobrazem životního stylu. Dodnes slyším v hlavě – a občas použiji – jím neopakovatelně vykřikované heslo: „My bibliofilové se dovedeme veselit!“ Bylo to svým způsobem jeho krédo a do jisté míry i omluva za chvíle, kdy u něj vášně převážily nad rozumem a odpovědností. Nebyl ale jen gurmetem a bibliofilem. Miloval krásu. Sbíral nejen knihy, ale i grafiky, krásou se chtěl obklopotat a chtěl svou radost sdílet. Ještě dnes, kdykoli uvidím grafický list Jana Konůpka, zazní mi v hlavě s jeho charakteristickou dikcí Tomášovo zvolání „Božský Konůpek!“, kterým vyjadřoval svůj tehdejší obdiv k jeho dílu. Ale takových oblíbených autorů bylo mnoho. A Tomáš taky miloval krásu a tajemství žen.

Všechny jeho vášně byly pro něj nakonec osudové. Úplně mě zamrazilo, když jsem si přečetl verš Zdeňka Volfa věnovaný Tomášovi: ... *pokoušení má žije*. Jak výstižné, alespoň pro mne. Sdílel jsem s ním jeho vášně, jenže jinak, Tomáš je dováděl dál, překračoval hranice, pokoušení se stávala činy... Tomášův život je varováním. Na konci toho jeho už nebyla krása, pryč byly knihy a grafiky, které by ho obklopovaly, ztratily se ženy, a už vůbec pro něj nebyla jeho rodina. Přišel o své děti, které byly od něj úplně odříznuty, manželství bylo dodatečně zneplatněno, zůstal s prázdným rukama a bolavým srdcem. Tomáš ale jako by postrádal záklopku. Vášnivě žil, tvořil a ničil. Jako když moc rozpálíte kamna a místo příjemného tepla nakonec všechno shoří.

Tomáš stejně vášnivě jako život hltal kulturu kolem sebe. Byl široce vzdělaný, měl velké znalosti literatury, umění a historie, měl přehled o všem, co se na kulturní scéně dělo. Byla radost s ním o tom mluvit. Byl vynikajícím kulturním redaktorem, i když jen pro ty redakce, které dokázaly tolerovat určitou nespoutanost a tedy i nesystematičnost, s níž někdy postupoval a která se postupně

prohlubovala, jak se mu rozpadala osobnost. Byl hluboce věřícím člověkem, věřil emotivně, někdy s nadějí, jindy s tíhou výčitek, ale celoživotně sváděl zápas o víru. Věřím, že k tomu Bůh přihlédl, vždyť Tomáš prožil peklo už tady na zemi. V mnohém si ho způsobil sám, ale nejsme tu od toho, abychom soudili... A nezapomeňme: žil naše pokoušení.

Nakonec zbývá říct ještě něco pro Tomáše podstatného. Nejprve jen psal básně, ale pak, velmi brzy, byl básníkem. V tom je rozdíl. Jistě neplatí, že kdo kolem sebe všechno vášnivě rozbije až k utrpení, stane se básníkem, a ani to, že dobrý básník musí mít tragický život. Jsou to nesmysly a jiných příkladů jsou plné dějiny literatury. Ale u Tomáše platilo, že s jeho pády a utrpením sílily jeho verše. A pro nás, kteří známe příběhy, jež jsou za nimi, jsou více než básněmi. Jsou to i jeho výkřiky, volání o pomoc, zpovědi a adorace. Člověk Tomáš, který se mi trochu ztratil za svými pády, destrukcemi a poklesky, se zpřítomňuje znovu ve verších, jak jsem ho měl rád. Jen tišší, poučenější a pokornější.

Jsem vděčný, že Tomáš byl součástí i mého života. A že byl jeho obohacením i varováním. Nakonec žádné utrpení snad není samoúčelné. To Tomášovo nám navíc zanechalo verše, které stojí za to číst. ■

Petr Fiala (1964),
profesor politologie, předseda Občanské demokratické strany a poslanec
Parlamentu ČR.

Ta růže dát se chtěla všem

Milan Uhde

Ne jsem básník, jen jsem se o to kdysi pokoušel. Ale poezii jsem si zamiloval. Začalo to tím, že jsem jako primán královopolského gymnázia vyslechl spor oktávánů o Františka Halase a šel si do školní knihovny vypůjčit nějakou jeho knihu. Měl jsem štěstí, že jsem si – dosavadní věrný čtenář Aloise Jiráska – vybral sbírku *Naše paní Božena Němcová*, náhodou v ní zalistoval a natrefil tyto verše:

Na hrob chodí deště
Ještě Ještě Ještě
mé prstíčky deště
naši paní češte

Zaujalo mě, že prstíčky deště byly „mé“. To přivlastnění a zosobnění ke mně mluvilo daleko naléhavěji než oslavné a soucitné tóny, které se ozývaly v jiných básních té knížky. Častěji než proslulé máchovské metaforu ze slavné skladby Staré ženy opakuju si dnes scénu z Halasovy básně Dobrý den Brno, zařazené do sbírky *A co?*

kdy v čpavé dupárně
až k pýše zvedla nos

*Jen dou vode mně dál
láska mi vobešla*

To už jsem začal v básních hledat především setkání mužského a ženského světa. Halas mi ukázal cestu ke svým spřízněným mladším druhům. Takto psal o lásce největší český milostný básník Oldřich Mikulášek, a to dokonce na počátku stísněných padesátých let ve sbírce *Horoucí zpěvy* (1953), jinak plné dobové politické lyriky:

To se to řekne, běž k němu,
to se to lehko řekne, běž k ní,
ale roh povlaku,
který jsi rovnala,
zůstane navždy pomačkaný ve mně,
a každý tvůj pohyb
spí ve mně,
tvůj každý krok mi chodí na pohřeb,
a když si vzpomenu,
něco mi zmáčkne srdce,
mé srdce, které má pořád někdo v hrsti
a tváří se, že je to rukojeť hole
nebo držadlo v tramvaji.
Taky já jedno svírám,
taky já na jednom visím
a všichni svíráme
a všichni visíme
na této nitce.

Od Oldřicha Mikuláška jsem dospěl k Josefu Kainarovi, ne k literátovi, který se tak úspěšně zlomil pod ponorovým tlakem, ale k lyrikovi, který za války nahmatal na své kůži i ve své duši zhoubný dotyk zla a poznal, že některé bolesti ani láska nevyléčí:

Slyše se pak šeptat v chladu,
v chladu srdce, které dychtí:
– za nic duši upsal bych ti,
– za nic všechno... – zachvěji se,

neboť v náhlém zahledění
vidím přesně jako nápis,
nápis na náhrobním vlyse,
že ani to za nic všechno
možné není,
možné není.

Měl jsem to štěstí, že jsem Mikuláška a Kainara zažil osobně a zblízka stejně jako Jana Skácela. Pamatuji si i verše, které – pokud vím – do žádné sbírky nezařadil:

Alejí šli jsme,
tajili tiše dech.
Jak sníh ležely květy
vysoko na stromech.
(...)
Slova jsem lámal
jak muži kámen v lomu.
Má žena řekla jen:
Chtěla bych žít v tom stromu.

Velký dar jsem dostal v podobě přátelství s dalším Brňanem Milanem Kunderou. V jeho sbírce *Monology*, kterou nakonec nepojal do svého díla, si mě získala báseň, která mě vzrušuje dodneška:

Ta růže dát se chtěla všem,
táhnout jak vůně všemi muži
a v mužích chutnat celou zem.
Což – po smrti to umí každý
rozplynouti se do šíra.
Ale ta růže touživá
chtěla to umět zaživa.
A nazvali ji číškou jedu
a nazvali ji Sodomou.
A leží nyní zahozená,
leží jak kámen pod vodou.
Přece však ostny bodavými
pokaždé v sobě ucítím ji,
když někdo vodu studně mé
očima svýma rozhrne.

Ale o lásce uměli psát nejen v Brně. Ještě jako gymnasta jsem objevil Karla Tomana, jeho úchvatné lyrické nekrology za vášnivě sebevražedkyně tehdejší generace, ale i neobvyklou báseň *Opatrná panna ze sbírky Sluneční hodiny*:

Počítáš noci, platoniku,
zříš s pýchou rozkvétat své ctnosti keř?
Má tmavá růže voní –
proč váháš sáhnout po ní,
ó platoniku?
Noci se svěř.

Lišaji v noci, platoniku,
bijí ti do oken, vrážejí v keř.
Tma, země, nebe svádí
tvé poustevnické mládí,
ó platoniku.
Noci se svěř.

Fráňa Šrámek slynul překrásnými obrazy, kterými oslavil mladé milování a vzpomínku na něj. Já jsem se zahleděl do jiného motivu z jeho *Splavu*:

Když černé přijdou dny, nehledej
v opasku nůž, nehledej!
Pokouší, vábí? Zahod' jej!
(...)
Za mladičkého jitra vyjdi tiše z domu,
opustiv ženu krásnou, krásnou, ještě spící.
Nevzpomeň feny. Sni o holubici.
A nezapomeň říci: Pokoj domu tomu.

Jaroslava Seiferta a jeho Voskovou svíci citoval s nadšením F.X. Šalda. Přiznávám, že mě tím na ni upozornil. Je příznačná:

Když člověk mrtev k nohám
jí padne jako spící
na vlečku černých stínů,
tu rozčísne svou kšticí

a po voskovém těle
jí žhavá slza skane:
Pojď se mnou, mrtvý milý,
lůžko je rozestlané.

Teprve po Seifertovi jsem se začal obdivovat Vladimíru Holanovi, a to nejen jeho složitým metaforám, nýbrž i jadrné melodii v *Terezce Planetové*, jakoby odzpívané z lidové poezie, ale ještě daleko ponornější:

Je srdce tvoje
na černej kámen lom.
Snad milá prahne
mít pomník a mít strom.

I černej pomník
i věrnou noční stráž
milence, jenž by bděl
s kloboukem na kuráž.

Bděl by tam k ránu
a proměnil se v strom.
Je srdce tvoje
na černej kámen lom.

Veliké osobní poselství pro mne znamenal Jiří Orten. Smrt nejen jako obecný lidský úděl, ale jako konkrétní a hrozivá vidina, výraz mocensky organizované nenávisti a ghettoizace, který se v intimních prožitcích a vztazích odrážel jako zranění zoufalou nevěrou. To jsem prožíval zvláště silně, protože režimní tlak se za mých časů zopakoval.

Ó, není samoty! A ani lásky není!
Dívky spí na ložích a jejich lože lžou!
On vstoupí, ztěžkne je, strašně je rozplamení
jakousi propastnou a slepou modlitbou,
rozváže řeménky a všechno pozotvívá,
tam, kde bys dychtil pít, palčivost zanechá
a duši vyplení, až nechce nic už, sirá,
než zapomenout sen. A to je útěcha...

Milování a láska ve zlých časech se staly leitmotivem dalších generací, i té mé. Jan Zábrana jej ztvárnil nezapomenutelně. Lidé zvláštního ražení strašlivě zasáhli jeho osud. „I láska zesládla jejich krev,“ tak to vyslovil. Padesátým létům, otřesným zážitkům ve státě organizovaném jako ničení vybraných lidí a decimace ostatních, vyrval však přesto po letech vzpomínku čistou a okouzlenou:

To byl ten déšť, liják tvého těla,
a k ránu přšlo i venku, do oken,
na dvůr a na asfalt, kam už jsi neviděla,
to byl ten déšť, ten liják tvého těla...
A dveře zaklaply, když ještě nebyl den.

Její autor mi kdysi citoval verše ze hry jednoho z alžbětinských dramatiků. Jméno i titul jsem zapomněl, ale slova nikoli, a nedá mi to, abych je neuvedl, protože mě strhuje jejich temné tajemství: „To bylo dávno, v jiné zemi, / a ostatně ta žena je už mrtvá.“ Zato nejslavnějšího alžbětince mám v paměti přesně – dialog dánského prince s Ofélií v překladu Zdeňka Urbánka. Je to báseň, i když se tváří jako próza.

Hamlet: Miloval jsem vás kdysi.
Ofélie: Říkal jste to a já vám věřila.
Hamlet: Ale neměla jste. Neboť když roubu-
jete na lidskou národu ctnost, nic dobrého
z toho nevzejde. Nikdy jsem vás nemiloval.
Ofélie: Tím víc jste mě oklamal.
Hamlet: Jdi do kláštera! Nebo chceš rodit hříšníky?

Kromě českých básníků jsem rád a soustavně četl Rusy. Takto si vyvolával svou milovanou můj nejmilovanější Boris Pasternak v básni Marburg ze sbírky *Nad bariérami*. Znáš tu báseň z paměti, ale knížku jsem dávno pozbyl a jméno překladatele zapomněl:

Ten večer jsem tě od hřebínků k patě
jak tragéd v provincii dramata Shakespearova
za sebou táhl a dopodrobna znal tě,
po městě bloumal a dlouze memoroval.

Ani Vladimíra Majakovského jsem nemohl minout, protože i tento prorožimní „opěvateľ převažené vody“ věděl o lásce své. Jiří Taufer přeložil jeho báseň Liliče místo dopisu:

...ještě chvíli, a vyženeš mě
spíláním zasypávajíc mou hlavu.
V temné předsíni dlouho neleze
má chvěním zlámaná ruka do rukávu.

Při vzpomínce na to, jak jsem zbožňoval Sergeje Jesenina a zavile ho hájil na fakulním semináři z ruské sovětské literatury, vybavuju si i to, že mě Oldřich Mikulášek varoval před efekty, které označoval jako citovky, a to pro jejich obcování s banalitou a sentimentalitou. Měl pravdu. Jenže Jesenin mi přesto nejde z hlavy, a to i díky Horovu překladu poemu *Anna Sněgina*, v níž chuť „román / s vojačkou krásnou začít“ otrávil revoluce.

Luna jak klaun se třásla smíchem.
A v srdce, z něhož zmizel hnět,
mi vlna citu stoupá tichem
šestnácti vrátivších se let.
Rozešli jsme se za úsvitu,
tajemstvím zněl náš krok a hlas.
Je cosi překrásného v létu
a s létem překrásného v nás.

Řadu mých lásek vybraných pro tuto příležitost uzavírá Anna Achmatovová: podařilo se mi navštívit ji, poklonit se jí a poděkovat.

Já jsem všem milencům svým
přinesla jen požehnání.

Jeden žije v klidném štěstí,
zamilován do své ženy.
A druhý má na náměstí
z bronzu pomník zasněžený.

Milan Uhde (1936),
spisovatel, dramatik,
scenárista a bývalý politik.

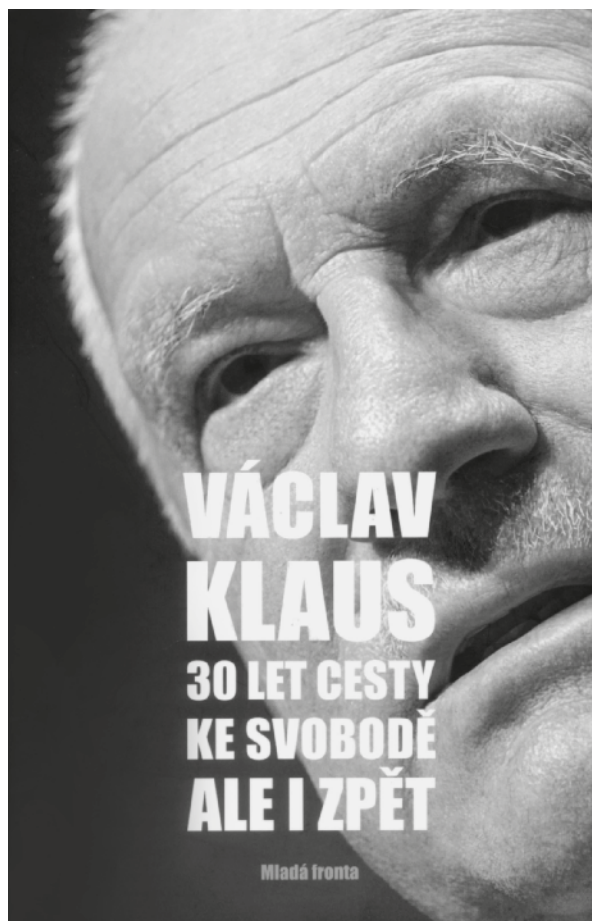

Kánon Václava Klause: jeho síla a slabiny

Jiří Hanuš

Útlá knížka Václava Klause s názvem *30 let cesty ke svobodě, ale i zpět* (Mladá fronta, Praha 2019) je určitým sumářem aktuálního myšlení našeho bývalého prezidenta. Pokud jej nazývám „kánonem“, pak ve smyslu opakovaných ideových postojů, sdílených dnes pouze malým kruhem výhradních Klausových stoupenců kolem Institutu VK, případně několika veřejnými intelektuály, kteří se ke Klausovi stále ještě hlásí – a kteří nebyli dosud exkomunikováni z jeho světa pro tu či onu odchylku od světonázoru mistra.

Aby bylo na počátku jasno: s mnoha Klausovými názory je v zásadě nemožno nesouhlasit, pokud člověk jen trochu myslí a pokud jen tupě nepřijímá všechny moderní a postmoderní jevy a společenské tendence. Ano, je zapotřebí odmítnout plytké negativní odsudky politické a ekonomické transformace 90. let; ano, je zapotřebí trvat na institucionálních změnách oproti změnám lidských povah; ano, je dobré nežít ve stereotypech typu stálého připomínání komunistického dědictví a intelektuálně mdlého srovnávání různých epoch; ano, je více než důležité vyzvednout triádu člověk (antropologická konstanta), rodina (jako základ společenského pobytu člověka a její výchovná potencialita) a stát

(v jeho přesně definovaných funkcích); ano, je jistě nutné varovat před politickými ideologiemi dnešní doby, jako je environmentalismus neboli klimatický alarmismus, genderismus nebo špatně chápaný multikulturalismus. S tím vším lze souhlasit, Klausově kritice lze bez potíží přitakat.

Český čtenář však už ví o autorovi knížky tolik, že by se neměl spokojit s prostým souhlasem. Pokud se totiž začneme dívat poněkud pod povrch Klausových všeobecně formulovaných postřehů, dostaneme se do těžko řešitelných problémů.

Pro příklady nemusíme chodit daleko. Je sice pravda, že národní státy jsou spojeny s myšlenkou demokracie, není ale pravda, že jsou demokratické

instituty, vláda práva a společenská tolerance historicky svázány s národními státy moderního stříhu. Naopak: většina demokratických forem vznikla na půdě multinacionálních a multináboženských impérií (Velká Británie je všude citovaným příkladem), a to dokonce i tehdy, když v rámci těchto států neexistoval „lid“, který by se vždy ztotožňoval se svým státem (Rakousko-Uhersko). Evropská unie jako nadnárodní útvar může být tedy klidně kriticky rozcupována na malé kousky za kdecu, ale výhrada kvůli nadnárodnímu deficitu platí jen zčásti.

Je sice pravda, že Klaus a jeho stoupenci byli rozhodnými zastánci institucionálních změn, na rozdíl od změn lidských povah, pokud ale začneme studovat devadesátá léta do hloubky, nepřijde nám, že polarizace klausovci (instituce) – havlovci (lidské povahy) platí tak absolutně, jak se nám dnes VK snaží namluvit. Za prvé proto, že se můžeme vážně dohadovat o tom, co všechno k politickým institucím a organizacím patří, a za druhé proto, že tyto „ideální typy“ existovaly a dosud patrně existují pouze v autorově hlavě. Přece nelze vážně tvrdit, že ty stovky různých osobností v různých politických stranách, ve formujících se právních institucích, v politických a společenských klubech, a dokonce i v těch tolik vysmívaných občanských sdruženích byly tehdy pouze a výhradně Klausovými stoupenci a odmítaly Václava Havla a jeho kruh.

Václav Klaus se sice neustále odvolává na fakta, což lze samozřejmě uvítat, nebylo by ale možná od věci pár faktů vždy k jeho výkladu přidat. Tak je například pravda, že je třeba ocenit budovatele politických stran v devadesátých letech (Václava Klause v první řadě!), na druhé straně je ale korektní dodat, že už se tyto strany nikdy nepodařilo zformovat do podoby, v jaké existovaly před druhou světovou válkou a chvíli po ní – že například nedokázaly překonat nízkou hranici členského angažmá a psychickou hranici danou vysokou mírou devaluace „stranictví za komunismu“ (nechci nyní, aby to vyznělo jako Havlova obhajoba, ale u člověka,

kteřého „strana“ zavírá do vězení, kde málem umře, je docela pochopitelné, že má s tímto výrazem a jeho obsahem určité potíže).

A tak dále a tak podobně. Klaus je zkrátka výrazně reduktivní. Pokud ale někdo (a takových osobností je opravdu hodně) zabrousí do oblastí, o nichž VK mluvit nechce – kánon je zapotřebí držet –, je zle. (Bohužel je v knize zmíněn i jeden příklad, který recenzent zná do sebemenších detailů, a je tedy schopen dobře rozpoznat Klausovy fauly: kritický článek Petra Dvořáka reagující na text o „liberální demokracii“ je podle VK chybný nejen svým „nepochopením“, ale tím, že je snižována Dvořákova schopnost uvažovat samostatně; s. 67.) Je proto namístě výstraha všem, kdo si ještě dnes s Klausem něco začnou. VK vyžaduje naprostý souhlas, nikoli kritický přístup.

To by však byly všechno drobnosti. Zásadní slabina kanonické knihy je jinde. Nejde totiž o to, co v knize je, ale co v ní není. Budu hájit právo každého autora na výběr svých témat, pokud ale ve své knize odbude domácí politické dění a jeho směřování s tím, že se pokouší o „ostrý pohled“ na postkomunistickou éru, je až směšné, co všechno ve svém kánonu opomněl.

Jako člověku, který hájí „národní stát“ a jeho zájmy, mu přece nemůže být zcela lhostejné, co se děje s touto zemí za vlády Andreje Babiše a za prezidentství Miloše Zemana. V čem je jeho pohled „ostrý“, pokud se vyhne fenoménům totálně destrujícímu parlamentní demokracii, kterou nepochybně v této zemi v devadesátých letech budoval? Copak jej nezajímá oslabení malých a středních podnikatelů? Nevšiml si destrukce rozdělení moci? Premiérova obvinění z dotačního podvodu? Jeho nepolitické, totiž neprogramatické politiky? Mediálního úpadku? Rostoucího bobtnání státního aparátu? Špatného, neinvestičního hospodaření? Politického spojení Strakovky a Hradu, které znamená přinejlepším zhrubnutí politické kultury, přinejhorším alianci, za níž stojí destrukce i těch institucí, které Klaus svého času budoval?

Jsou pouze dvě možnosti. Buď Václava Klause tyto záležitosti opravdu nezajímají a skutečně je považuje za pění dnů. Pak by se neměl vydávat za někoho, kdo obhájí národní stát a jeho politické a ekonomické instituce. Pak by si měl přiznat, že je vlastně jedním z nejvýraznějších globalistů v této zemi, kterého – sice s opačnými znaménky, než jak velí mainstream – nicméně stejně silně zajímá výhradně planetární politika, nikoli český stát a jeho aktuální stav. Tento rozpor je tak evidentní, že se mu u přemýšlivého autora, jakým Václav Klaus je, skoro zdráhám uvěřit.

Druhá možnost je však ještě horší. Pokud Václava Klause stav českého státu zajímá, a přesto mu nevěnuje ve svém kánonu ani jednu podkapitolku (mimo občasného okopávání kotníků Kalouskových, Fialových a Minářových, nikoli Babišových či nedejbože Zemanových), pak máme právo se ptát, čím je to dáno. Asi bychom mohli použít autorovu metodu, kterou uplatnil v případě kapitoly věnované mimo jiné masové migraci do Evropy. V ní autor tvrdí, že u migrace má „pocit“, že jde o záměr evropských elit, za nímž je cynismus progresivistických sil (s. 82–83). Mám tedy jako recenzent také „pocit“, že jde o záměr Václava Klause opominout

témata, v nichž se opakovaně projevují jeho slabé stránky – marné hledání domácího politického subjektu, kterému by mohl dát své absolutní požehnání, neustálá kritika jeho bývalé ODS, i kdyby se třeba postavila na hlavu, freudisticky dvojlomý vztah k prezidentovi, příteli i odpůrci současně, a tak dále a tak podobně. O cynismu v této souvislosti taktně pomlčím.

Aniž bych chtěl nějak výrazně psychologizovat, považuji za vhodné připomenout svou starší myšlenku, jež by zasloužila zdůraznit i na závěr tohoto recenzního pokusu. Václav Klaus je tradičně považován za velmi racionálního autora, jehož hlavními zbraněmi jsou různé typy analýz, jak ekonomických, tak společenských. Pointa zní takto: racionalitu VK vyvažuje stejně silná, možná ještě silnější iracionalita, která nakonec podlamuje a svazuje jeho racionální potence. Nebyl by asi první politik a spisovatel v dějinách, kterému se to stalo. ■

Jiří Hanuš (1963), historik, působí na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity, věnuje se evropským dějinám 19. a 20. století.

INZERCE

Jiří Hanuš & Vít Hloušek

Předminulé století

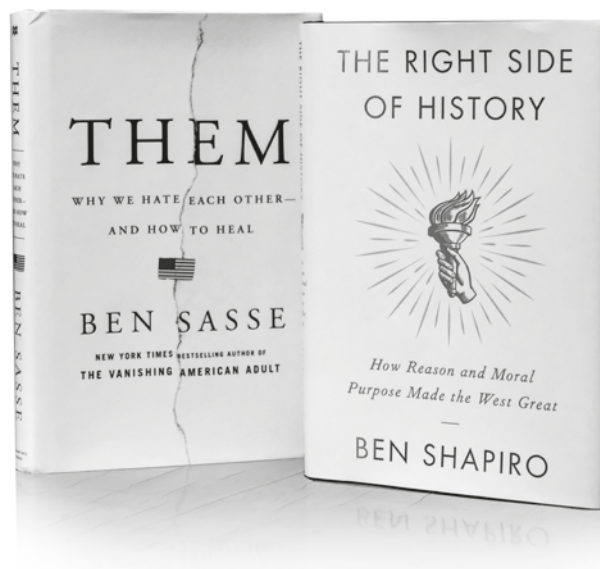
Evropa v politice a kultuře 19. století

Kniha nabízí čtenáři exkurzi do Evropy předminulého století, do doby, kdy se rodila evropská modernita.

Autoři rozborem politiky, kultury, náboženství i dalších fenoménů 19. století ukazují, jak mnoho z našeho uvažování je ovlivněno dobou, v níž se Evropa stala dominantním kontinentem. Tehdejší vývoj a ideje se staly základem pro budování institucí a organizací, které dosud ovlivňují náš každodenní život, naše představy a chování.

Dva Benové a jejich recept, jak uzdravit americkou společnost

Martin Fiala

Známý americký komentátor Ben Shapiro si na samotném začátku své knihy *The Right Side of History* pokládá dvě otázky. První je „Proč se máme tak dobře?“ a druhá „Proč si to kazíme?“. Velmi podobně začíná svou knihu *Them: Why We Hate Each Other and How To Heal* i další Ben – americký senátor Ben Sasse. Oba autoři analyzují příčiny rozkolu v současné americké společnosti a nabízejí dvě koncepce, jak ji opět sjednotit. V čem se jejich přístupy liší a jaké poučení si z jejich knih můžeme vzít?

Konzervatismus není jen pro starý

Ben Shapiro i Ben Sasse jsou na americké politické scéně známí a aktivní hráči, i když každý jinak. Oba za sebou také – i přes svůj nízký věk – mají úctyhodné kariéry.

Ben Shapiro (36) je jeden z nejznámějších konzervativních komentátorů v USA. Komentáře píše od svých sedmnácti, od roku 2004 do roku 2019 stihl napsat deset knih. Vystudoval práva na Harvardu, v letech 2012–2016 působil jako editor

v *Breitbart News*, odkud po rozepři odešel a se svým obchodním partnerem Jeremym Boeringem založil internetový deník *The Daily Wire*, který sice sídlí v levicovém Los Angeles, ale netají se svou výrazně pravicovou orientací. Shapiro tu každý den natáčí několikahodinovou *Ben Shapiro Show*, jeden z nejúspěšnějších politických podcastů, v němž každodenně komentuje politické a kulturní dění. Otevřeně se hlásí k ortodoxnímu judaismu, v roce 2016 na něj podle statistik cílilo největší množství internetových antisemitských komentářů. Shapiro často vystupuje na univerzitách, kde se proti němu organizují protesty. Z obou důvodů využívá permanentní policejní ochranu.

Ben Sasse (47) patří mezi nejmladší republikánské senátory. Narodil se v roce 1972, získal doktorský titul z historie na Yaleově univerzitě a následně učil na Texaské univerzitě. Ve svých 37 letech se stal rektorem Midlandské univerzity, jedním z nejmladších rektorů v historii USA, a téměř krachující školu dokázal vrátit mezi úspěšné. V roce 2014 byl zvolen senátorem za Nebrasku.

Podle záznamů z hlasování patří mezi vůbec nejkonzervativnější senátory: vystupuje například

proti potratům (podobně jako Ben Shapiro), patří mezi výrazné zastánce držení zbraní, bojuje proti byrokracii a pozornost si získal i razantní kritikou vulgárního chování prezidenta Donalda Trumpa.

Subverzivní vzdělání

Za hlavní impulz k napsání knihy *The Right Side of History* Shapiro považuje prezidentské volby v roce 2016. Znepokojivá míra nenávisti ve společnosti jej tehdy donutila zamyslet se nad tím, co americkou společnost vlastně drží pohromadě. Mají Američané ještě něco společného? Západní civilizace podle Shapira vychází ze dvou epicenter – Jeruzaléma a Athén. Je založena na pnutí mezi řeckým rozumem a židovskou-křesťanskou náboženskou morálkou.

Z amerických škol se v podstatě vytratilo náboženství a klasická studia. Namísto toho se děti učí, proč je Západ tak špatný. Všechna negativa Západu – rasismus, války nebo ničení životního prostředí – přitom existovaly vždy a všude. Na druhou stranu, všechna pozitiva najdeme výhradně na Západě!

Americká společnost si podle Shapira bude muset brzy položit otázku, jestli vidí Spojené státy jako zemi, která je v jádru zlá a musí být nahrazena něčím jiným, nebo naopak jako zemi, která je postavena na skvělých principech, byť je občané ne vždy dokonale naplňují.

Při analýze rozkolu mezi Američany používají Shapiro i Sasse termín „tribalismus“ (tj. silná identifikace s nějakou skupinou). Tribalismus určuje naši identitu (nebo spíše naše identity, protože každý z nás jich má několik). Sasse s tímto termínem pracuje podrobněji. Základní identity, které určují, jak jsme v životě šťastní, jsou čtyři: rodina, přátelé a komunita, zaměstnání (pocit, že je člověk užitečný a že nějak přispívá společnosti) a nakonec životní filozofie či náboženství. Shapiro i Sasse si ale správně všímají, že právě tyto základní identity v posledních dekadách oslabují, nebo se rovnou vytrácejí.

Shapiro tu vychází z osobních zkušeností. Živí se monitorováním a komentováním politického dění. Jakožto ortodoxní žid však zásadně dodržuje šabat. Den, kdy není na telefonu, internetu, ale pouze s rodinou, je prý vždy ten nejlepší z celého týdne.

Epidemie osamělosti a toxická média

Sasse uvádí, že v devadesátých letech měl každý Američan průměrně 3,5 důvěrných přátel, ale dnes jich má 1,8. A co je ještě horší, 43 % Američanů důvěrná přátelství zcela postrádá. Do těžké situace vstupuje politika, která se z hlediska identity dostává na přední pozice, i když dříve bývala až někde mezi pátou a desátou příčkou. Sasse to označuje jako „pomíchání identit“: to, co bylo kdysi méně důležité a z principu více polarizující (rasa, politické přesvědčení, gender...), se dostává před základní identity, které naopak mají potenciál nás spojovat. Místo tribalismu tu máme anti-tribalismy čili vztup společnosti, která jsou založena na negativní identitě – vůči něčemu se vymezují. Sasse rozhodně netvrdí, že je špatné, když se lidé zajímají o politiku, když však jejich zájem o politické problémy nahrazuje zájmy jiné, které jsou mnohdy důležitější pro naplnění a šťastný život, přicházejí problémy. Jedním z nich je osamělost. Amerika netrpí epidemií nenávisti, ale epidemií osamělosti.

To potvrzuje i Shapiro: „Politika může vytvořit podmínky pro dosažení štěstí, ale nikdy jej nemůže sama dosáhnout.“ Ale jak dodává, někteří (obzvláště levicoví a populističtí) politici bohužel vědí, že lidé chtějí najít štěstí skrze ně, a patřičně toho zneužívají. Problém osamělosti potvrzuje například každoročně rostoucí množství sebevražd. Více lidí zemře na předávkování drogami než v důsledku autonehody. Dlouhodobě klesá porodnost i množství sňatků. A tak by se dalo pokračovat. Někteří za to viní prezidenta Trumpa, jiní ekonomický trh a kapitalismus, který nechává spoustu lidí na holičkách.

Shapiro nesouhlasí: „Z filozofického hlediska Západ už ‚jede jen na výpary‘ po několik generací.“ Je potřeba se skrze vzdělání vrátit k hodnotám, které udělaly ze západní civilizace nejlepší místo pro život v historii lidstva.

Sasse se oproti Shapirovi mnohem více soustředí na současný stav médií a jejich konzumaci. Průměrný Američan dnes místo posezení v hospodě s přáteli mnohem častěji sedí doma, sleduje *MSNBC* nebo *Fox News* a následně o tom píše rozhořčené příspěvky na sociální síti. Mediální prostor nese hlavní vinu za rozdělení společnosti. Každý čte „ty své“ názorově zabarvené zprávy, a když vezmeme v úvahu, jakou důležitost dnes většina společnosti přikládá politické identitě, důsledky mohou být katastrofální.

Všechno to přirozeně souvisí s nástupem internetu. Sasse i Shapiro se však shodně domnívají, že je za tím něco víc. Oba zastávají názor, že tradiční média nejsou schopna sebereflexe. Sasse této tezi věnuje celou kapitolu, kde popisuje konkrétní mediální skandály z posledních let, kdy si novináři úplně zbytečně postupně znepřátelili podstatnou část společnosti. To logicky vedlo k tomu, že se dnes lidé obracejí k alternativním zdrojům informací.

Příklad? Seriál *I Love Lucy* v roce 1951 sledovalo přes 70 % Američanů, u finále seriálu *M*A*S*H* v roce 1983 to bylo už jen 54 %. A *Super Bowl* v roce 2014 zaznamenal rekordní sledovanost pouhých 14 %. *Fox News* každý večer sleduje 1 % Američanů, *MSNBC* ještě méně. Mediální sféra se naprosto rozštěpila a novináři ztratili důvěru občanů.

Médiím už totiž vůbec nezáleží na tom, aby informovala pravdivě. Jde jim o to, aby měla co největší sledovanost, protože na tom závisí jejich existence. Sasse zmiňuje první pravidlo byznysu – zákazník má vždycky pravdu. Média nám neříkají, co je nového a zajímavého, říkáme jim to my. Tím, na co nejvíc klikáme, co nejvíc čteme a co nejčastěji sdílíme. A nejvíce sdílené a komentované jsou příspěvky, které znějí agresivně, vulgárně, a tím pádem polarizují společnost.

Začarovaný kruh

Mediální krize mění i to, co čekáme od politiky: program je třeba prosadit na 100 % a opozici zadupat do země. Ben Sasse říká, že je třeba vrátit se k slušné politice, která zůstává střetem ideologií, ale zároveň nezapomíná na kompromis, který zaručuje kontinuitu. Trumpovo agresivní prosazování agendy je logickým pokračováním toho, s čím začal už Obama, ve výsledku ale nebude dlouhodobě efektivní.

Vzdělání i média jsou podle obou Benů součástí začarovaného kruhu, který rozkládá lidská společenství a hodnoty a požírá naši civilizaci zevnitř.

Závěry obou knih jsou proto v mnoha ohledech podobné: naši současnou situaci – politické sektářství a osamělost – zapříčinila postupná eroze tradičních hodnot západní civilizace, ať už ve školách nebo v médiích. Z našich společností se vytrácí nejen hodnoty, ale i zdravý rozum.

Ben Sasse i Ben Shapiro věří, že odpovědí na rozdělenou společnost není více, ale naopak méně politiky. Jediné, co mohou politici dělat, je nesvazovat lidem ruce zbytečnými zákony. Měli by prosazovat politiku a životní styl, které budou posilovat základní identity a pomohou Američanům získat zpět jejich národní povědomí, a tím je opět sjednotit. ■

Ben Sasse: Them: Why We Hate Each Other – And How to Heal, St. Martin's Press, 2018, 288 stran

Ben Shapiro: The Right Side of History: How Reason and Moral Purpose Made the West Great, Broadside Books, 2019, 288 stran

Martin Fiala (1993),
redaktor v nakladatelství
Books & Pipes.

Přepych, klid a rozkoš

Henri Matisse: modernista, experimentátor i Sultán Riviéry

František Mikš

Na konci loňského roku uplynulo sto padesát let od narození (a šedesát pět let od úmrtí) Henriho Matisse (1869–1954), jednoho z nejrespektovanějších umělců dvacátého století. Připomeňme si jeho tvorbu několika zajímavými obrazy.

Chci, aby trvaly ty nymfy.
Ať se chví
zářivý inkarnát dál lehce v povětří,
třímaném dřímotou.

STÉPHANE MALLARMÉ: FAUNOVO ODPOLEDNE¹

Porozumění Matissově tvorbě vyžaduje trpělivost a soustředění. Malíř byl umělecky hodně rozkročený, odmítal se vázat k jednomu stylu, byl jen po krátkou dobu. Byl zanícený hledač a modernista, ale i milovník klasického kánonu, krásy a rozkoše. Studenti dějin umění znají především Matisse z Paříže, neúnavného experimentátora a Picassova rivala, velkého zjednodušovatele, jehož některá díla zacházela až na hranu abstrakce. Pak tu ovšem ještě máme Matisse prosluněného jihu, Matisse z Nice, jehož opulentní obrazy polonahých dívek, obklopených orientálními kudrlinkami, působí někdy až měšťácky a podbízivě. Malíř odalisek, Sultán Riviéry! (obr. 1) Někde mezi těmito krajními póly najdeme vynikající díla, kterými se nesmazatelně zapsal do dějin umění.

Problém s výkladem Matissova díla spočívá v tom, že se u něj styl malby nevyvíjel v chronologickém sledu, jak je tomu u většiny malířů. Některé

jeho obrazy, přestože byly vytvořeny ve stejné době, jsou tak odlišné, jako by je nemaloval jeden a týž člověk. Volně přecházel od jednoho stylu malby k druhému, od téměř naturalistické modelace a práce s tradiční perspektivou k experimentům s nepřírozenými a křiklavými barevnými plochami, od propracovaných dekorativních zátiší k brutálně zjednodušeným tvarům a kompozicím, od téměř klasických obrazů žen a dívek k odvážným zkratkám

↑ 1. Henri Matisse, 1913, foto Alvin Langdon Coburn.

➤ 2. Přepych, klid a rozkoš, 1904/5, olej na plátně, 98,5 × 118 cm, Musée d'Orsay, Paříž.

a deformacím těl, jež zcela popírají realitu. Proto nelze v souvislosti s jeho dílem mluvit o periodách, ale spíš o tendencích, které v té či oné době v jeho tvorbě převažovaly.

Pozdě objevený talent

Henri Matisse se narodil 31. prosince 1869, do nového roku chybělo několik málo hodin. Vyrůstal v Bohain-en-Vermandois, obci v severní Francii ne- daleko belgických hranic. Jako prvorozený syn měl

převzít rodinný obchod s kořením a semeny, ale neměl k tomu vlohy. Otec ho proto po ukončení lycea poslal do Paříže, kde studoval práva. Nic nenavštěvovalo tomu, že by se měl stát velkým malířem. Podle vlastních slov během pařížského pobytu nenavštívil jediné muzeum, dokonce ani vyhlášený Podzimní salón. Po návratu působil jako koncipient u advokáta v Saint-Quentinu, ale jeho kariéru právníka přerušil vleklý zánět slepého střeva, jenž ho dlouhodobě upoutal na lůžko. Právě tehdy objevil kouzlo kresby a malby a začal rozvíjet svůj výjimečný talent, což mu otevřelo cestu k úspěšné dráze umělce.

V roce 1891 odjíždí Matisse znovu do Paříže, tentokrát již studovat umění. V Académie Julian navštěvuje ateliér vedený Williamem Bouguereauem, ale konzervativní prostředí školy mu nevyhovuje. Od roku 1893 dochází neoficiálně na École des beaux-arts do ateliéru symbolistického malíře Gustava Moreaua, jenž má pro experimenty svých žáků větší pochopení. O dva roky později je na školu přijat oficiálně, jako talentovaný žák bez přijímacích zkoušek. V průběhu pařížských studií se Matisse spřátelil s Albertem Marquetem, Henrim Manguinem, Georgesem Rouaultem a dalšími podobně smýšlejícími umělci, kteří později, po skandálu na Podzimním salónu v roce 1905, vejdou ve známost jako fauvisté.

Matisse se díky mimořádnému talentu a pracovitosti etabloval na pařížské umělecké scéně relativně rychle. Byl charismatickou a vůdčí osobností, ale i svérázným solitérem. V roce 1907 si na přání obdivovatelů otevřel vlastní uměleckou školu, jež měla jednu dobu až sto žáků. U pedagogické činnosti však nevydržel dlouho, neboť ho odváděla od vlastní práce. Svým významem pro dějiny umění bývá srovnáván s Pablem Picassem, s nímž vedl umělecký dialog. S trochou nezbytného zjednodušení bychom mohli říct, že od roku 1906 byla francouzská modernistická scéna rozdělena na dva proudy – přívržence Picassa a přívržence

Matisse. Vzájemně se inspirovali, ale i soupeřili – v bourání klasického kánonu, ve zjednodušování forem, v hledání nových možností malby a uměleckého výrazu. V něčem bylo jejich vzájemné zápolení přínosné, v něčem ne, závisí to na úhlu pohledu.

Letmý pohled na Notre-Dame (1902)

Když Gustave Moreau, Matissův učitel na École des beaux-arts, hodnotil díla svého talentovaného žáka, údajně prohlásil, že je předurčen k tomu, aby zjednodušil malířství. Současně ho však varoval, že nemá přírodu příliš zjednodušovat, protože pak malba zanikne. Vnímavý učitel, byť sám tradiční malíř, dobře odhadl Matissův umělecký naturel, nebo přinejmenším jednu jeho část – odvahu a chuť experimentovat a zjednodušovat. Například na téměř ještě tradiční malbě *Letmý pohled na Notre-Dame v pozdním odpoledni* z roku 1902 (obr. 3) vidíme místo katedrály jen jakousi objemnou hmotu. Chrám poznáme pouze podle jeho charakteristického tvaru a polohy na břehu Seiny. O dvanáct let později, v roce 1914, namaluje Matisse obraz téže katedrály, kde dovádí zjednodušení do extrému. Stavbu naznačuje pouze abstraktní obrys a náběžní a most jednoduché černé linky (obr. 4).

Takto brutální geometrizace, radikální odklon od skutečnosti, není v Matissově bohaté malířské tvorbě naštěstí častá. Byl tělem i duší Francouz – miloval život, ženy, přírodu, smyslové okouzlení a krásu, což mu nedovolilo se od viditelného světa nadlouho vzdálit.

← 3. Letmý pohled na Notre-Dame v pozdním odpoledni, 1902, olej na papíře nalepeném na plátně, 72 x 55 cm, Albright-Knox Art Gallery, Buffalo.

← 4. Pohled na Notre-Dame, 1914, olej na plátně, 147 x 94 cm, The Museum of Modern Art, New York.

→ 5. Krajina v Collioure, 1905, olej na plátně, 46 x 55 cm, Státní muzeum umění, Kodaň.

Přepych, klid a rozkoš (1905)

Počátkem roku 1905 dokončí pětatřicetiletý Matisse, jenž stojí na prahu své úspěšné malířské kariéry, obraz *Přepych, klid a rozkoš* (obr. 2). Předlohou mu je studie, již vytvořil v létě předchozího roku během pobytu v Saint-Tropez na Azurovém pobřeží, kde pobýval ve vile Paula Signaka. Zachycuje malířovu manželku Amélii a jednoho z jejich synů na pláži při pikniku. Paní Matissová sedí oblečená u prostřeného ubrusu, syn stojí opodál zahalený v ručníku, v pozadí na moři je plachetnice. Tím však shoda s realitou končí, zbytek je fantazie. Malíř na plátně vykresluje obraz jakéhosi idylického ráje, odtrženého od civilizace a dostupného nejspíše jen lodí, který obývají překrásné nymfy vystavující svou přirozenou nahotu jižnímu slunci. Název obrazu si Matisse vypůjčí z básně *Pozvání na cestu* od Charlese Baudelaira, v níž básník láká svou milenku, aby opustila nudný rutinní život a vydala se s ním do bájných idylických dálek. V Matissově díle jde o vzácný přímý odkaz na poezii. Z dostupných českých převodů vybírám přebásnění Vítězslava Nezvala:

Což tě nevábí
spící koráby
na průplavech v záři léta?
Abys mohla mít
vše, co budeš chtít,
plují sem až z konce světa.
– Západ krvácí,
mys se vytrácí,
soumrak podobá se metle,
slunce zhasíná,
všecko usíná
s hyacinty v teplém světle.

V onom kraji budeš mít
rozkoš, krásu, přepych, klid.²

Přestože je obraz namalovaný v pointilistickém stylu, ovlivněný dílem a přísnými teoriemi Paula

Signaka, vykazuje již specifickou „matissovskou“ náladu. Jeho barvy jsou ostřejší, jasnější a sytější, dalo by se říct nepřirozenější než u pointilistů. Podmanivé jižní světlo, jež malíře tak okouzlo, se odráží na ladných a harmonicky uspořádaných liniích ženských těl, povrch plátna je rozechvělý, neklidně vibruje, což v kontrastu s jeho idylickým námětem vyvolává určité napětí. Přesto z obrazu dýchá to, co slibuje svým poetickým názvem – radost, klid, uvolnění a rozkoš.

Radosti života (1906)

Matissovo experimentování s pointilismem netrvá dlouho, odmítá se řídit Signakovými přísnými pravidly a teoriemi. V létě 1905 odjíždí spolu s malířem Andréem Derainem do Collioure, přímořského města poblíž španělských hranic, kde začíná experimentovat s barvou a maluje své první „divoké“, fauvistické obrazy, jak budou později nazvány. Hlavní rysy této převratné, byť krátké epizody v dějinách malířství jsou všeobecně známy – jednoduchá malířská zkratka, temperamentní až exaltovaná barevnost nesvázaná se skutečností, důraz na barevnou harmonii založený na kontrastu zářivých ploch, upřednostnění barvy před námětem, silný emocionální náboj (obr. 5). Matisse je právem pokládán

za nejvýraznějšího představitele fauvismu a za neformálního vůdce hnutí. „Byl vlastně učitelem naší malé skupinky a měl mezi námi velkou autoritu,“ vzpomínal později André Derain.³

Vyvrcholením Matissova fauvistického období, syntézou jeho experimentů a snah, je rozměrné plátno *Radosti života* (obr. 6), jež námětem idylického ráje navazuje na jeho pointilistický *Přepych, klid a rozkoš* (obr. 2). Malba je dvojnásobně velká a stylově zcela odlišná. Pozadím pro mytickou Arkádií je Matissovi tentokrát vlastní krajina, již vytvořil během pobytu na jihu Francie v Collioure (obr. 5). Do ní pak umísťuje řadu figurálních scén, které spolu sice vzájemně nijak nesouvisejí, ale dohromady tvoří harmonický a podmanivý celek: velkou mileneckou dvojici v pravém dolním rohu,

pastevce hrající na flétnu, vlevo dívky, jež se objímají, trhají květiny a zdobí se jimi. Střed obrazu tvoří dvě půvabné ležící nymfy obtažené silnými barevnými konturami a za nimi, v průhledu mezi stromy, skotačí v kruhu dívky v radostném tanci – námět, který si malíř vypůjčil z bohaté západní malířské tradice, jak vidíme například na plátně vlámského⁴ malíře Paola Fiamminga *Láska ve zlatém věku*, jemuž se Matissovo plátno kompozicí nápadně podobá (obr. 7).

↑ 6. *Radosti života*, 1905/6, olej na plátně, 174 × 238 cm, The Barnes Foundation, Merion.

↗ 7. Paolo Fiammingo: *Láska ve zlatém věku*, mezi lety 1585 a 1589, olej na desce, 159 × 257,5 cm, Kunsthistorisches Museum, Vídeň.

Přepych, klid a rozkoš a Radosti života – názvy a nálady obou těchto raných Matissových děl jako by předurčovaly jeho další uměleckou dráhu pozitivního, radostného až hédonistického malíře. „Dokázat štěstí vyjádřit zajímavě“ – tak by se dala shrnout jeho tvůrčí filosofie. „Chci vyrovnané, čisté umění, které nezneklidňuje ani neomamuje; chci, aby unavený, přepracovaný, uštvaný člověk pocítil před mým obrazem klid a odpočinek,“ prohlašoval v různých obměnách.⁵

Koupající se ženy a želva (1908)

Fauvistická umělecká revoluce byla radikální a velmi krátká. Skupina se brzy rozpadá a umělci se vydávají různými směry. Matisse si záhy vytváří vlastní a nenapodobitelný styl a prosazuje se jako svébytný umělec. Již v roce 1908 dokončí jeden ze svých nejlepších a nejzáhadnějších obrazů, jehož výklad zaměstnával mnoho historiků umění – *Koupající se ženy a želva* (obr. 8). Již na první pohled je zřejmé, že nejde o běžný žánr „koupací scény“, jaké známe z dějin evropské malby, ani o zpodobnění idylického jižního ráje či bájně Arkádie jako na Matissových předchozích obrazech. Spíše připomíná jakýsi podivný prehistorický výjev, odehrávající se mimo prostor a čas. Na strohém pozadí sestávajícím ze tří horizontálních pruhů – zeleného (země, trávy), modrého (vody, řeky, moře) a modrozeleného (oblohy) – vidíme tři nahé ženské postavy. Tři strohé pruhy znázorňující zemi, vodu a oblohu, tři zamyšlené a tiché

ženy, jež si nejspíše nejsou vědomy jedna druhé, jak zaujatě hledí na malou želvu.

Podle kunsthistoriků je plátno odpovědí na Picassovy slavné *Avignonské slečny*, inspirované černošskou sošou, jež Španěl namaloval o rok dříve (obr. 9). Pro tento výklad svědčí to, že prostřední žena z Matissova obrazu, podobně jako tři dívky z Picassova plátna, má zvláštní deformovanou tvář. Nikoli však po vzoru zaoceánských divošských dřevorezů jako u Picassa, spíše připomíná neandertálskou či pravěkou ženu, pramáti lidského rodu. Radikální rozdíl je nejen ve výtvarném pojednání obou děl, ale i v jejich vyznění. Zatímco Španělovo plátno zobrazuje prostitutky, jež na nás vyzývavě hledí, u Matisse jde spíše o obraz prvotní ženské nevinnosti, o tichou kontemplaci.

Interpretací plátna existuje mnoho, nejčastěji je vykládáno jako alegorie ženských ctností, jako obraz žen meditujících nad svým osudem, nad důležitostí střídmosti a poddajnosti ženského pohlaví (želva jako stvoření, jež nemluví a je odsouzené stále nosit na zádech svůj domov). Podle jiných výkladů želva symbolizuje sexualitu, věčnost a zemitost, jak je tomu v některých primitivních kulturách, prvopočátky života na zemi. Další ze zajímavých interpretací tvrdí, že jde o ztvárnění mytologického příběhu o Apollónovi a Dryopé, jak jej vyličil Antoninus Liberalis ve svých *Proměnách*. Apollón spatřil krásnou Dryopé tančit s nymfami a zatoužil po ní. Aby je oklamal a mohl se k nim přiblížit, proměnil se v želvu. Nymfy si začaly s roztomilou želvou hrát, a když si ji Dryopé přitiskla na prsa, proměnila se okamžitě v hada. Nymfy se s úlekem rozutekly, Apollón rychle nabyl svoji původní podoby a dívky se zmocnil.

Co přesně obraz znamená či na co umělec myslel, když jej maloval, se již nedozvíme. Matisse plátno záměrně ponechal nejednoznačné, otevřené interpretacím. Šlo mu především o zachycení určité nálady, pocitu. Nedlouho předtím, co obraz namaloval, cestoval po Itálii, kde obdivoval a studoval fresky rané renesance. V jeho *Malířových poznámkách*, které dokončil v témže roce, můžeme číst

zajímavou pasáž, inspirovanou nejspíš návštěvou Padovy, kde v kapli Scrovegniů viděl protorenesanční Giottovy fresky:

Umělecké dílo musí nést celý svůj smysl v sobě a vnutit jej divákovi, ještě než se seznámí s námětem. Když se dívám na Giottovy fresky v Padově, nestarám se o to, jakou scénu z Kristova života mám před očima, ale ihned pochopím cit, který z nich vyzařuje, protože je obsažen v liniích, v kompozici a v barvě, a název jen potvrdí můj dojem.⁶

Obraz *Koupající se ženy a želva* stojí na počátku Matissova originálního a plodného období, jež trvá přibližně až do roku 1913, kdy začíná experimentovat s kubismem. V roce 1910 vznikají jeho dvě velká a slavná plátna namalovaná na objednávku pro ruského sběratele Sergeje Ščukina – *Hudba* (obr. 10) a známější *Tanec* (obr. 11), využívající námětu tanečnic v kruhu z *Radosti života*. Obě jsou v podobném primitivizujícím duchu a mají v sobě něco ze vznešenosti antických bájí. Jak Matisse tvrdil, mají vést především „k niternému soustředění a vyrovnanosti“. Tohoto účinku lze podle něj dosáhnout i prostředky co nejskromnějšími. „Tři

barvy pro velkou nástěnnou malbu, představující tanečnice: azur oblohy, růžová tančících těl, zeleň pahorku, kde se procházejí Múzy.“⁷ Zatímco *Tanec* má vyzařovat radost a pohyb, *Hudba* naopak pocít klidu. Primitivní postavy hudebníků a pěvců jsou na zeleném kopci rozestý jako noty na hudební partituru, jejich nahá rumělková těla kontrastují se strohým pozadím. I zde šlo malíři především o vzájemné působení barvy a formy:

Můj obraz *Hudba* byl malován krásnou modří pro oblohu, nejmodřejší modří (přičemž jsem plochu vybarvil až k nasycení, tj. k bodu, kdy se modř, idea modří ukázala naplno), zelení stromů a mihotavou rumělkou těl. Dosáhl jsem těmito barvami svého světelného akordu a také čistoty koloritu. Zvláštní znamení: barva odpovídá formě. Forma se měnila podle barevných sousedství. Neboť síla výpovědi prýští z barevného povrchu a divák ji plně pocítí.⁸

Jak to malíř myslel? Rozhodující pro působivost obou pláten je především jejich velikost, jsou bezmála čtyři metry dlouhá a dva a půl metru široká, což je celkem deset čtverečních metrů sytých barev. A jak Matisse vypožoroval, na velikosti záleží: „Čtvereční centimetr modré není zdaleka tak modrý jako čtvereční metr modré.“

← 8. Koupající se ženy a želva, 1908, olej na plátně, 179 × 220 cm, The St. Louis Art Museum, St. Louis.

↑ 9. Pablo Picasso: Avignonské slečny, 1907, olej na plátně, 244 × 234 cm, MoMA, New York.

✓ 10. Hudba, 1910, olej na plátně, 260 × 389 cm, Ermitáž, Petrohrad.

↓ 11. Tanec II., 1910, olej na plátně, 260 × 391 cm, Ermitáž, Petrohrad.

Interiér s lilky (1911)

„Zjevení se mi dostalo z Orientu,“ vzpomínal později Matisse. Fascinovalo ho jižní světlo a exotika, bohatá barva a ornament. Již v roce 1906 podniká cestu do Alžíru, odkud si přiváží tkaniny a keramiku. V říjnu roku 1910 cestuje s Albertem Marquetem do Mnichova, kde navštíví velkou výstavu islámského umění, která v něm zanechá hluboký dojem. V zimě roku 1911 navštíví marocký Tanger, kde pobývá až do jara následujícího roku a namaluje řadu obrazů, mimo jiné

známý *Marocký triptych*. V zimě 1912 se tam vrací. V Maroku objeví tajemný svět žen obklopený orientální nádherou a přepychem barev, které mu však z náboženských důvodů odmítají pózovat. Později v Nice, během dvacátých let, se tuto zkušenost pokusí ztvárnit v řadě silně dekorativních obrazů polonahých odalisek (obr. 20). Ty však

↑ 12. Interiér s lilky, 1911, tempera na plátně, 212 × 246 cm, Musée de Grenoble, Grenoble.

➤ 13. Studie k obrazu Interiér s lilky, 1911, akvarel, 21 × 23,5 cm, soukromá sbírka.

nejdou zdaleka tak inspirativní a novátorské jako jeho předchozí práce a vynesou mu již zmiňovaná nelichotivá přízviska „Sultán Riviéry“ či „malíř odalisek“.

Zajímavé a inspirativní naopak je, jak se Matisse vyrovnává s orientální zdobností v náročnějších malbách, například na velkém plátně *Interiér s lilky* (obr. 12), dokončeném roku 1911. Na první pohled může obraz působit jako pouhé pohrávání s dekorativními motivy, ale jeho struktura je promyšlená a složitá, je jen třeba se dlouze a soustředěně dívat. Na malém prostřeném stolku uprostřed vidíme tři tmavě fialové lilky, zvýrazněné nápaditou dekorací červeného ubrusu, jako by byly obloženy protáhlými uschlými listy. Je zde i tác s ovocem, džbán a malá soška, které tvarem ladí s dekorem nazelenalého paravánu v pozadí. Vlevo je opřené zrcadlo, dole částečně zakryté velkými malířskými deskami, v němž se odrážejí objekty na stole, i když ne úplně věrně. Nad paravánem vidíme horní část otevřených dveří vedoucích do další místnosti, kde nás zaujme kostkovaný modrý závěs. Ve zdi vpravo je okno s výhledem do krajiny. Podlaha a zeď jsou pokryty květinovými vzory, téměř identickými, iluze prostorové hloubky je vytvářena pouze jejich rozložením a tmavostí podkladu. Původně měl obraz široký malovaný rám se stejným vzorem jako podlaha a zeď, čímž se zvýšil jeho dekorativní účinek, ale ten byl bohužel zničen, dochovala se pouze skica (obr. 13).

Plátno bylo pro Matisse nepochybně velkou uměleckou výzvou. Je promyšlenou syntézou zátiší coby tradičního žánru západní malby (oblíbeného v té době i u kubistů) a barvitě východní dekorativnosti, jeho ambicí je zachytit hloubku a prostor

prostřednictvím výrazných dekorativních motivů. Je v něm i něco z umělcovy tvůrčí filosofie. Přestože vždy hodně cestoval a inspiroval se z cizích kultur, do velké míry právě z islámského umění, vždy zůstal pevně přimknutý k západní malířské tradici, kterou chápal jako prvotní zdroj inspirace: „Naše evropské dědictví sahá od zahrad zavlažovaných Stře-

dozemním mořem po nehybná moře daleko na severu. Zde nacházíme potravu, kterou milujeme, a aroma z ostatních částí světa nám ji mohou jenom okořenit.“⁹

Zátiší s dezerty (1915)

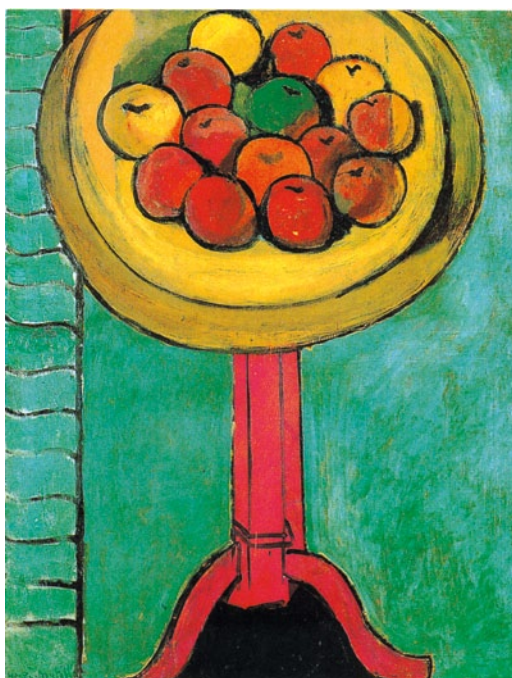
Matisse byl mimořádně vnímavý umělec, jenž čerpal podněty nejen z cizích kultur, ale také se obratně vyrovnával s aktuálními uměleckými výzvami svých současníků. Vlna kubismu jej zasahuje kolem roku 1913 a trvá přibližně až do roku 1917. Přestože se kubistou nikdy nestal, cítil potřebu se s tímto stylem malby nějak vyrovnat. Velké *Zátiší s dezerty* (obr. 14), jedno z jeho nejkubističtějších pláten, vzniklo podle obrazu Jana Davidsz. de Heem, holandského malíře zátiší ze sedmnáctého století (obr. 15). Podobně jako například Braqueovo skvostné *Zátiší s hudebními nástroji* (1908) je přepracováním tradičního motivu v novém stylu. Kvalitou malby a složitostí kompozice se vyrovná nejlepším dílům kubistů, ale přesto cítíme, že tento racionalizovaný styl malby není Matissovi vlastní. Například při srovnání s jeho předchozím dekorativním *Interiérem s lilky* (obr. 12) působí plátno poněkud vykalkulovaně a chladně. Mnohem

přirozeněji a živěji se malíř vyrovnává s oblíbeným kubistickým motivem kulatých stolků s hudebními nástroji či ovocem, jak je v té době malovali Braque a Picasso. Tyto Matissovy malby jsou prosté, působivé a radostné (obr. 16 a 17).

Mezi lety 1913 a 1917 se Matisse pouští do nejodvážnějších malířských experimentů a odpoutává se od viditelného světa. Stačí jmenovat téměř abstraktní *Francouzské okno v Collioure* (1914),

již zmíněný *Pohled na Notre-Dame* (obr. 4) či proslavené *Koupající se ženy u řeky* z roku 1916. Poté přichází pozvolné zklidnění a zcela nová kapitola v jeho tvorbě, spojená především s francouzskou Riviérou a Nice. Malíř zde poprvé pobývá v zimě 1917/8, aby se zotavil po dlouhé nemoci. Od roku 1921 se v Nice usadí, i když střídavě bydlí i v Paříži. Zdejší atmosféra mu učaruje a ovlivní jeho styl malby.

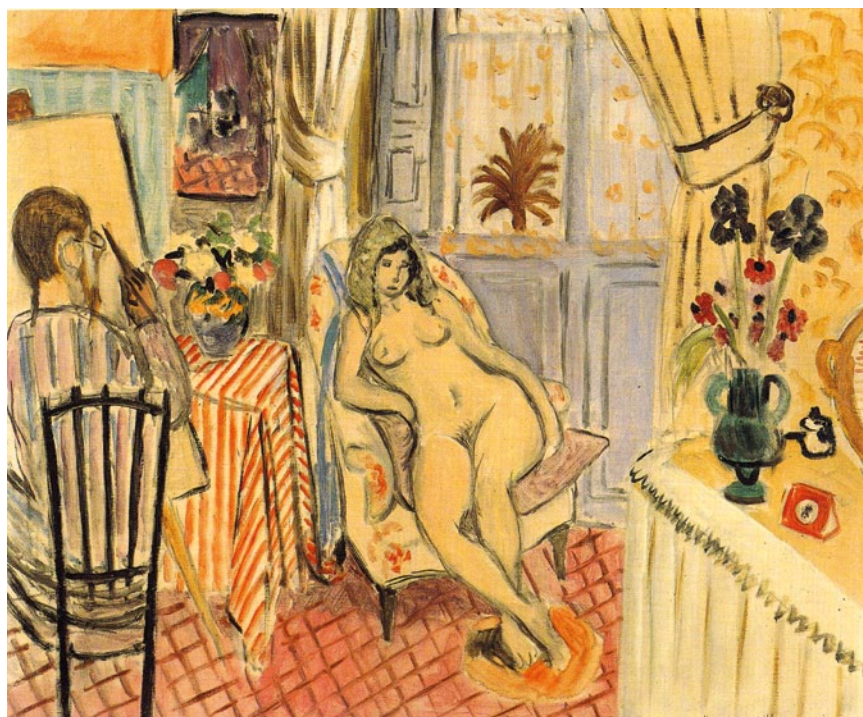

↖ 14. Zátíší s dezerty (podle obrazu Jana Davidsz. de Heem), 1915, olej na plátně, 180 × 220 cm, Museum of Modern Art, New York.

↑ 15. Jan Davidsz. de Heem: Tabule s dezerty, 1640, olej na plátně, 149 × 203 cm, Louvre, Paříž.

←← 16. Jablka na stole proti zelenému pozadí, 1916, olej na plátně, 115 × 90 cm, The Chrysler Museum, Norfolk.

← 17. Jablka, 1916, olej na plátně, 117 × 90 cm, The Art Institute of Chicago.

Malíř a jeho model (1919)

Proměnu Matissova stylu lze dobře ukázat na dvou obrazech s podobným námětem, které vytvořil v rozmezí pouhých dvou let – *Malíř ve svém ateliéru* (obr. 18), namalovaný v Paříži na podzim roku 1916, a *Malíř a jeho model* (obr. 19), jenž vznikl v Nice na přelomu roku 1918/9. Zatímco pařížský obraz je ještě poznamenaný kubistickou manýrou, barvy jsou temné až pochmurné, místnost strohá a postavy schematické, plátno z Nice má již zcela jinou atmosféru. Je uvolněné, nekomplikované a prosluněné, podobně jako budou další Matissovy obrazy z té doby. Malíř se chce (podle vlastních slov) „vyvázat z dlouhých a únavných let experimentování“, odpočinout si, věnovat se obyčejné malbě, asi jako když si unavený hudebník po náročném koncertu přehrává prosté a líbivé lidové písně.

↑ 18. Malíř ve svém ateliéru, 1916, olej na plátně, 146,5 × 97 cm, Centre Pompidou, Paříž.

↗ 19. Malíř a jeho model, 1918/9, olej na plátně, 60 × 73 cm, soukromá sbírka, New York.

Historici umění mluví o Matissově „krásném období“, datujícím se přibližně roky 1921 až 1929. V té době příliš neexperimentuje, jeho obrazy a kresby jsou téměř realistické, přívětivé a divácky vděčné. Je to období takzvaného „volání k řádu“ (*rappel à l'ordre*), všeobecná konzervativní reakce umělců na hrůzy Velké války a zhroucení civilizovaného řádu – a zejména na vše, co se zpětně jevilo jako předválečná avantgardní propagace anarchistických a antihumanistických uměleckých tendencí. Matisse maluje tradiční žánry, nádherná dekorativní zátiší, ženy v prosluněných interiérech, krajiny a květiny, a samozřejmě také půvabné akty. Počátkem dvacátých let začíná se svými proslavenými obrazy odalisek, o nichž už byla řeč v souvislosti s jeho cestami do Maroka (obr. 20). V rohu ateliéru si vybuduje zvláštní dekorativní kulisy (obr. 1), v nichž mu pózuje profesionální modelky, částečně zahalené v orientálních hávech. Tyto obrazy se setkávají s velkým zájmem bohaté sběratelské klientely, ale pokroková umělecká kritika je přijímá rozpačitě, či je dokonce považuje za zradu malířova talentu.

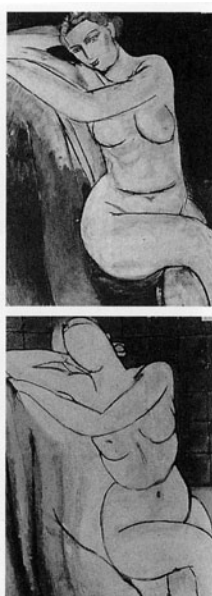
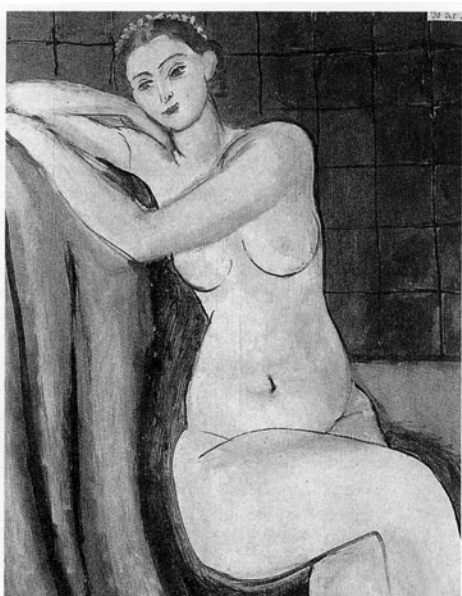

Sedící růžový akt (1935)

V roce 1929 Matisse opustí na několik let malbu klasických obrazů a věnuje se nejrůznějším projektům a zakázkám – velké nástěnné výzdobě pro Barnesovu nadaci v Merionu (1930–1933), ilustracím k Mallarmého *Básním* (1932) a Joyceovu *Odyseovi* (1935), kresbě, litografii a sochařství. K malbě se vrací až na přelomu let 1934/5, nikdy však již nebude mít v jeho tvorbě absolutní prioritu jako dříve. Mezi jeho první obrazy po dlouhé přestávce patří – jak jinak – opět ženy, a především akty. Znovu se pouští do nejrůznějších experimentů založených na redukci a deformaci tvarů, přičemž fotoaparát

zaznamenává dílčí stadia procesu malby, jak můžeme vidět například na *Sedícím růžovém aktu* z roku 1935 (obr. 22), jednom z nejradikálnějších pláten tohoto období. Podobně jako u již zmíněného *Pohledu na Notre-Dame* z roku 1914 (obr. 4) můžeme přemýšlet o tom, zda je konečný výsledek uměleckým ziskem, či ztrátou a v které fázi měl malíř svou ruku zastavit a mírnit snahu o uměleckou originalitu (obr. 21).

Matissovo dílo je v té době značně rozmanité, zkouší nejrůznější malířské polohy, které nelze jednoduše zaškatulkovat. Obecně však platí, že zajímavější a přesvědčivější je tam, kde se drží svého výjimečného poetického vidění světa, jak je tomu například na známém plátně *Hudba*, datovaném o tři roky později (obr. 23). Zde mu uměřená redukce a deformace tvarů funguje výborně, podíváme-li se například na nepřírozeně protažené nohy ženy s kytarou. Srovnáme-li tento obraz se stejnojmenným velkým plátnem namalovaným téměř o třicet let dříve pro ruského sběratele Ščukina (obr. 10), uvědomíme si mimořádnou imaginaci a kreativitu umělce, jenž nechtěl nikdy nic udělat stejně. „Nezavrhují žádný ze svých obrazů, a přitom mezi nimi není ani jediný, který bych neudělal jinak. Směřuji stále k těm, kteří cílí, ale vážím rozdílně cestu k jeho dosažení,“ píše malíř v jednom ze svých textů.¹⁰

Interiér s egyptským závěsem (1948)

V roce 1941 diagnostikovali Matissovi rakovinu dvanácterníku a musel se podrobit náročné operaci, kterou následně zkomplikovala infekce. Řadu měsíců byl v ohrožení života a zdravotně se již nikdy úplně nezotavil, ačkoli nadále vykazoval velkou životní energii. Stále maluje, i když s obtížemi, a jeho obrazy pochopitelně vždy nedosahují takové síly jako dříve. Přesto ale vytvoří některá mimořádná díla, z nichž cítíme nejen jeho výjimečnou senzibilitu a originalitu, ale i obrovskou zkušenost. Na *Interiéru s egyptským závěsem* (obr. 24) vidíme prostou mísu s ovocem na dřevěném stole, nad ní velké okno a vpravo výrazný egyptský ornamentální závěs. Vše je zasazené do Matissovy hedvábně černé, v dokonalé harmonii. Skrze palmové větvičky za oknem, které je vlastně také ornamentem, proniká do pokoje slunce a osvětluje stůl s ovocem. Nepochybně jedno z nejkrásnějších a nejzajímavějších Matissových pozdních zátiší, v němž zúročil svůj dlouhodobý zájem o dekorativnost.

Podlomené zdraví a pokročilý věk postupně donutí Matisse obrátit pozornost od malby jiným směrem. Přibližně od roku 1944 začíná rozvíjet originální techniku barevných „výstřížků“, kterou poprvé použil počátkem třicátých let při navrhování výzdoby pro Barnesovu nadaci. Nazývá ji „*papiers découpés*“ nebo také „malba nůžkami“. Vystřihuje nejrůznější tvary a obrazce z jednobarevně pomalovaného papíru, který mu podle jeho pokynů připravuje asistentka, a z nich sestavuje své „obrazy“. Vytváří velkoformátové kompozice (obr. 25) i drobnější díla, v roce 1947 z nich vydá u Tériadeho známou bibliofilii s názvem *Jazz*.

↖ 20. Odaliska s magnolií, 1923/4, olej na plátně, 65 × 81 cm, soukromá sbírka.

←← 21. Pět zaznamenaných fází Matissova Sedícího růžového aktu, 1935.

← 22. Sedící růžový akt, 1935, olej na plátně, 92 × 73 cm, soukromá sbírka.

↑↑ 23. Hudba, 1939, olej na plátně, 115 × 115 cm, Albright-Knox Art Gallery, Buffalo.

↑ 24. Interiér s egyptským závěsem, 1948, 116 × 89 cm, The Phillips Collection, Washington, D.C.

Tvorba *papiers découpés* Matisse v posledních letech života téměř pohltila, zájem o tato nezvyklá díla projevovali jak bohatí sběratelé, tak renomovaná muzea. Umělecká kritika, posedlá potíráním klasického obrazu a objevováním nových výtvarných technik, je opěvovala jako vyvrcholení jeho tvorby, někdy dokonce i jako to nejlepší, co kdy vytvořil. Bylo to samozřejmě přehnané a absurdní. Přestože jde někdy o působivá díla, v kontextu Matissovy tvorby by neměla být přeceňována. Položíme-li například *Smutek krále* (obr. 25) vedle *Hudby* (obr. 23) či *Interiéru s egyptským závěsem* (obr. 24), bude na nás působit poněkud rozpačitě, nedostatečně a možná i trochu infantilně.

Jak podotýká umělecký kritik Jean Selz, Matissovy *papiers découpés* představují „jen nepatrný příspěvek k jeho dílu, neboť spadají do oblasti čisté dekorace“.¹¹ A už vůbec by tento způsob práce neměl být chápán jako zdroj inspirace pro začínající umělce: „Tuto výrazovou formu rozhodně nedoporučuji jako studijní prostředek,“ varoval sám Matisse v jednom z pozdních rozhovorů. K takovéto redukci na pouhý znak může umělec podle něj dospět až poté, co se dlouhá léta „potýkal“ s viditelným světem, s přírodou. „Není to začátek, ale výsledek. Vyžaduje to nesmírně

subtilní práci s dlouhou zkušeností. Je třeba dlouho studovat, nespíchat. Pokud někdo začne znakem, dostane se velmi brzy do slepé uličky.“ Podobně malíř varoval i před módou abstraktního umění, v té době rozšířenou: „Abstraktní umění, jak se dnes chápe, představuje, myslím, nebezpečnou tendenci. Vyplývá z touhy po snadnosti.“¹²

Epilog: Interiér s houslemi v Nice (1918)

Henri Matisse byl, podobně jako Bonnard, především malířem štěstí. I proto oba umělce pojilo hluboké přátelství, proto tak vášnivě Bonnarda obhajoval proti zlomyslné kritice od Picassa a jeho nohsledů.¹³ Z Matissových obrazů, stejně jako z Bonnardových, nevyzařuje žádný neklid či metafyzický strach, nezajímá ho odvrácená, ošklivá stránka lidské existence. Naopak se snaží originálním způsobem zachytit to pozitivní, *vyjádřit štěstí zajímavě* – aby- chom se vrátili k již zmíněné charakteristice. A nemusí to být jen malbou fantaskních středomořských rájů (obr. 2) či bájných Arkádií (obr. 6), nebo jen smyslnými akty a portréty krásných mladých žen, jež údajně tvoří devadesát devět procent jeho figurálních děl. Stačí se podívat například na jeho zátiší nebo na procítěné obrazy interiérů. Jeden z nej působivějších jsem si nechal na závěr – *Interiér s houslemi v Nice* (obr. 26). Matisse jej namaloval na přelomu let 1917/8, v době, kdy doznívalo jeho experimentální období ovlivněné kubismem, a pouhý rok poté, co poprvé pobýval v Nice, kde se později usadil a vrátil k tradičnější malbě. Cítíme z něj ozvuky pařížského Matisse, neúnavného experimentátora, ale už také uklidněného Matisse prosluněného jihu, Matisse z Nice. Skromné, neokázalé plátno je průsečíkem obou jeho poloh, skutečně mistrovskou ukázkou *umění rovnováhy*, jak byl později pojmenován i jeden z knižních výborů umělcových textů.¹⁴ Jak malíř později řekl, obraz je především hledáním nové syntézy, ve které spojil vše, co nedávno získal, s tím, co věděl a mohl udělat dříve.¹⁵

↑ 25. *Smutek krále*, 1952, kvaš, lepený papír, 292 × 396 cm, Centre Pompidou.

↗ 26. *Interiér s houslemi v Nice*, 1917/8, olej na plátně, 116 × 89 cm, The Museum of Modern Art, New York.

Prostý přímořský pokoj s pootevřeným oknem, s futrálem s houslemi a s několika dalšími předměty. Dokonalá kompozice, dokonalá barevnost, dokonalá práce s černou barvou, z níž se celý výjev vynořuje, skvělá práce se světlem a stínem. Z plátna na nás dýchá klid a pohoda přímořské siesty, kdy umlká i hudba a do potměšlého pokoje vstupuje pootevřeným oknem tlumené světlo, šumění a vůně moře. Již citovaný Jean Selz v závěru Matissovy monografie píše, že „na jeho obrazech je stále léto nebo jaro... Počasí je vždy pěkné a okna otevřená, abychom se jím mohli kochat.“ Je to pěkné a výstižné přirovnání. Jeho další poetické líčení atmosféry Matissových děl můžeme vztáhnout i k výše zmíněnému plátnu:

Někdy jsou okenice zavřené: v hodině největšího jižního vedra, kdy chceme vychutnat uklidňující stín pokoje. V této nehybnosti věcí a v jejich mlčení, které naše oko dovede „slyšet“, jak řekl Claudel, je přesto obsažena intenzivní životnost... Barvou a její hybnou úlohou, kterou v Matissově malbě plní, je nám zprostředkováván pocit sladkého životního nadšení. Matisse nás barvou povznáší nad sebe samé a nad svět, ve kterém žijeme...¹⁶

Snad nejsem sám, koho při četbě těchto řádků napadá: Může malířství nabídnout víc? ■

- 10 Matisse, Henri: *Malířovy poznámky* (1908). In Matisse, Henri: *Umění rovnováhy* (1961), s. 15.
- 11 Selz, Jean: *Matisse* (1992). Fortuna Print: Bratislava, s. 77.
- 12 Matisse, Henri: *Pozdní texty* (1999). Arbor vitae: Praha, s. 26.
- 13 Mikš, František: „Krása je příslibem štěstí“. Pierre Bonnard a chvála aktu, *Kontexty* 4/2019, s. 80
- 14 Matisse, Henri (1961).
- 15 Henrie, Arden: *The Radical Familiar: Matisse's Early Nice Interiors*, <https://www.thecommononline.org/the-radical-familiar-matisse-early-nice-interiors/>
- 16 Selz, Jean: *Matisse* (1992), s. 89–90.

Další literatura a reprodukce:

- Elderfield, John: *Henri Matisse: A Retrospektive* (1992). The museum of Modern Art, New York. (Repro obr. 1–5, 8, 10–12, 16–20, 23, 24)
- Flam, Jack: *Matisse and Picasso. The Story of Their Rivalry, and Friendship* (2003). Basic Books, New York.
- Herbert, James, D.: *Fauve Painting: The Making of Cultural Politics* (1992). Yale University Press: New Haven and London.
- Néret, Gilles: *Henri Matisse* (2006), Taschen: Köln. (Repro obr. 6, 9, 21–22, 26)
- Henri Matisse 1904–1914* (1993). Centre Georges Pompidou, Paris. (Repro obr. 13–15)

- 1 Přeložil Jiří Pelán, <http://www.ceskaliteratura.cz/translat/mallarme.htm>
- 2 <http://www.baudelaire.cz/works.html?aID=1&artID=55&artIDtran=4>
- 3 Viz např. Fiala, Vlastimil: *Henri Matisse* (1967). Odeon: Praha, s. 21.
- 4 Vlámský malíř Pauwels Franck (1540–1596) tvořil po většinu života v Benátkách, a je proto známější pod italským jménem Paolo Fiammingo nebo také Paolo Franceschi.
- 5 Matisse, Henri: *Umění rovnováhy* (1961). Československý spisovatel: Praha, s. 24 a 30.
- 6 Tamtéž, s. 26.
- 7 Tamtéž, s. 35.
- 8 Tamtéž, s. 37.
- 9 Viz Guillaume Apollinaire o Matissovi, in Matisse, Henri: *Umění rovnováhy* (1961), s. 10.

František Mikš (1966), šéfredaktor revue *Kontexty* a nakladatelství Books & Pipes.

Novinky z Portálu

KNIHKUPECTVÍ PORTÁL:
Praha 1, Jindřišská 30 /
Praha 8, Klapkova 2

obchod.portal.cz

portál

Předplatné časopisu *Kontexty* na rok 2020

Všem zájemcům o časopis *Kontexty* doporučujeme předplatné,
je to nejspolehlivější a nejlevnější způsob jeho pravidelného odběru.

Roční předplatné (6 čísel včetně poštovného): 600 Kč

Sponzorské předplatné: 1 200 Kč

Objednávky předplatného:

- vyplněním objednávkového formuláře na: www.cdk.cz/casopisy/kontexty
- e-mailem na adrese: objednavky@cdk.cz
- případně telefonicky na čísle: 545 213 862 nebo písemně na adrese: CDK, Venhudova 17, 614 00 Brno

Způsob úhrady předplatného:

- **bankovním převodem** na účet č. 120 402 514 / 0600 (variabilní symbol = číslo objednávky)
- **platební kartou** (pouze při objednání prostřednictvím objednávkového formuláře na www.cdk.cz, viz výše)
- **hotově** v redakci časopisu (Venhudova 17, Brno)
- **příloženou složenkou typu C** (do zprávy pro adresáta uveďte „Kontexty“)

Upozornění:

Předplatitelé *Kontextů* mají **25% slevu** při nákupu knih CDK v internetovém knihkupectví www.cdk.cz a neomezený přístup do elektronického archivu časopisu *Kontexty* na stránkách www.alza.cz/kupon (kód na vyžádání v redakci: objednavky@cdk.cz).